

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN SOSYOLOJİSİ)

**1990 SONRASI KÜRESEL HAKİMİYET TEORİLERİNDE
İSLAM'IN BİR "ÖTEKİ" OLARAK KONUMLANDIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER KARAMAN

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN SOSYOLOJİSİ)

**1990 SONRASI KÜRESEL HAKİMİYET TEORİLERİNDE
İSLAM'IN BİR "ÖTEKİ" OLARAK KONUMLANDIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer KARAMAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İhsan TOKER

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN SOSYOLOJİSİ)

**1990 SONRASI KÜRESEL HAKİMİYET TEORİLERİNDE
İSLAM'IN BİR “ÖTEKİ” OLARAK KONUMLANDIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İhsan TOKER

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. İhsan TOKER

Prof. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU

Doç. Dr. Cafer ACAR

Tez Savunması Tarihi 09/07/2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. İhsan Toker danışmanlığında hazırladığım “1990 SONRASI KÜRESEL HAKİMİYET TEORİLERİNDE İSLAM’IN BİR ‘ÖTEKİ’ OLARAK KONUMLANDIRILMASI” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Ömer KARAMAN

TEŐEKKÖRLER

Tez boyunca yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İhsan Toker'e ve katkıları için Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu ile Doç. Dr. Cafer Acar'a teşekkürlerimi sunarım. Teze fikirleriyle katkıda bulunan Betül Yeşil Çelik'e ve tez süreci boyunca motivasyonları ve yardımlarıyla destek olan dönem arkadaşlarıma teşekkür ederim. Tez sürecindeki bürokratik işlemlerde her türlü desteği sağlayan M. Fatih Demirdağ' a teşekkür ederim. Ayrıca teze sundukları katkılardan dolayı mesai arkadaşlarım İsmail İlhan ve Metehan Samancı'ya şükranlarımı sunarım. Son olarak tezimin en yoğun ve hararetili zamanlarında sıkılmadan ve en az benim kadar emek harcayarak destek olan eşim Büşra Karaman'a müteşekkirim.

Ömer KARAMAN

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜRLER	i
KISALTMALAR	iv
TABLOLAR	v
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN AMACI	5
2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ	6
3. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	9
4. YÖNTEM	10
BİRİNCİ BÖLÜM	12
DİN VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER	12
1.1. Hakimiyet Kavramı ve Küresel Hakimiyet	12
1.2. Din ve Uluslararası İlişkiler (Uİ) Tarihi Süreç	20
1.3. Soğuk Savaş Sonrası Din ve Uluslararası İlişkiler	36
1.4. Öteki ve Ötekileştirme	48
1.4.1. Din ve Öteki.....	54
1.4.2. Uluslararası İlişkiler ve Öteki	64
İKİNCİ BÖLÜM	68
KÜRESEL HAKİMİYET TEORİLERİ VE İSLAM	68
2.1. Tarihin Sonu'nda İslam	73
2.2. Medeniyetler Çatışması'nda İslam	82
2.3. (Yeni) Avrasyacılık'da İslam.....	90

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	101
KAYNAKÇA.....	107
ÖZET.....	121
ABSTRACT	122

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CIA	: Central Intelligence Agency
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
RAND	: Research And Development
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
Uİ	: Uluslararası İlişkiler

TABLÖLAR

Tablo 1. Kurucu Sosyologların Din Olgusu Hakkındaki Görüşleri.....	21
---	-----------

GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlu kendini siyasi, ekonomik, kültürel vb. sebeplerle sürekli bir değişim döngüsünün içinde bulmuştur.¹ Bu değişim döngüsünde din ve uluslararası ilişkilerin, siyasi ve toplumsal faktörlerle etkileşiminin büyük bir payı bulunmaktadır. Bu iki olgu değişen şartlar sonrası oluşan yeni sosyal gerçeklikleri bireysel ve küresel bazda açıklama adına başvuru alan temel kaynaklar arasında yer almıştır. Din insana bir varlık idraki sunarken, insanların siyasi olarak örgütlenmesi sonucu oluşan devlet kurumu ve devletler arasındaki aksiyonlar yani uluslararası ilişkiler bu idrakten nasibini almıştır. Karşılıklı ilişkinin yoğunluğu günümüze değin inişli çıkışlı bir biçimde devam edegelmiştir. Yakın tarihimizde yaşanan gelişmeler bu iki olgu arasındaki ilişkinin önemini tekrar gün yüzüne çıkarmıştır.

Yakın tarihimizin dolayısıyla günümüzün şekillenmesinde etkili olan en önemli gelişmelerden biri de Soğuk Savaştır. II. Dünya Savaşı sonrası konjunktürde ortaya çıkan iki süper güç olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki ideolojik kamplaşma “Soğuk Savaş” olarak nitelendirilmektedir. Bu süreçte dünya siyaseti genel olarak bu iki ülkenin karşılıklı hamleleriyle şekillenmiştir. Bu hamleler siyasi, ekonomik, sosyolojik, psikolojik vb. birçok enstrümanın kullanıldığı aksiyonlar içermiştir. Her iki kutup, hakimiyeti altındaki insanların var oluş gerekçelerini, varlık felsefelerini kendine göre tanımlamış ve ideal insan-yaşam prototiplerini oluşturmuştur. Bu ideal insan ve yaşam prototipi temel olarak karşılıklı ötekileştirme üzerinden kurgulanmıştır. İki kutuplu sistemde

¹ Ali İmran suresi 140. ayette “Eğer siz bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. ***O (iyi ve kötü) günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz*** ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğruna şehitleri olsun diye.” şeklinde emrolunmaktadır. Bu ayeti dünya tarihindeki değişim ve dönüşüm döngüsünün sürekliliğine yoran yaklaşımlar bulunmaktadır. (<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C3%821-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/433/140-141-ayet-tefsiri>)

kendi meşruiyetini sağlamak için en kolay yol karşı tarafın meşruiyetini ve itibarını zayıflatmak olacaktır. Bu sebeple bahsedilen süreç siyasi ve ekonomik mücadelenin yanında sosyolojik ve psikolojik mücadelenin de çok yoğun yaşandığı bir zaman dilimidir.

9 Kasım 1989 Berlin Duvarının yıkılışı Soğuk Savaşın bitişini sembolize etmektedir. Yıkılan bu duvarın altında SSCB veya daha doğru tanımlamak gerekirse Sovyet komünizmi kalmıştır. Komünizm ideolojisiyle inşa edilmiş “Sovyet İnsanı” prototipi ABD’nin öngördüğü tüketim merkezli liberal insan prototipine yenilmiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesine neden olan faktörler üzerinde tam bir fikir birliği olmamasına rağmen genel olarak iki konuya odaklanılmaktadır. İlk faktör 1980’lerde ABD’de başlayan “Yıldız Savaşları” projesiyle silahlanma yarışında ABD’nin vites arttırması buna SSCB’nin zayıf ekonomik yapısıyla karşılık veremeyip kısıtlı kaynaklarını da harcamasıdır. Diğer argüman ise daha çok Sovyet sisteminin iç dinamiklerine odaklanmakta; merkezi planlama sisteminin verimsizliği, reformların faaliyete geçirilememesi ve daha önce de bahsettiğimiz gibi Batı tarzı tüketim mallarına ve siyasî özgürlüklere yönelik halktan artan talebin karşılanamaması olarak ifade edilmektedir.²

Soğuk Savaşın sona ermesi yakın dönem dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Daha önceki iki kutuplu yapılanmaya göre şekillenmiş tüm siyasi ekonomik ve sosyal alanların yeniden şekillen(dir)me süreci başlamıştır. Uluslararası ilişkiler de bu değişim sürecinin merkezinde yer almıştır. Asıl konu da bu değişim, şekillendirme ve yeni tanımlamalar oluşturma konusunda kimin söz sahibi olacağıdır.

² Mehmet Akif Okur, “Küresel Siyaset”, *Siyaset*, ed. Mümtazer Türköne, (İstanbul: Lotus Yayınevi, 2003), 674.

Geçmişe dönüp bakıldığında bu tür kırılma noktalarından sonra o süreçte gücü elinde bulunduran yapının, sisteme kendi şeklini ve rengini verdiği görülmektedir.

Davutoğlu her modern dönemde ve her büyük savaş sonrasında uluslararası ilişkilerin yeniden tanımlandığını söylemektedir. Otuz Yıl Savaşları sonrası gelen Vestfalya Antlaşması, Fransız Devrimi sonrasında meydana gelen Napolyon Savaşları ve Viyana Kongresi, I. Dünya savaşı sonrası Cemiyet-i Akvam teşkilatı, II. Dünya Savaşı ve sonrasında oluşan Birleşmiş Milletler ve Soğuk Savaş yapılanmaları gibi vakalar bu yeni tanımlamaların sonucudur.³ Soğuk Savaş sonrası dönemde burada bahsedildiği gibi yeni tanımlamalarla yeni bir düzen oluşturulması iktidara sahip olan gücün yani ABD'nin ilk gündem maddesi haline gelmiştir.

Fukuyama'nın çok konuşulacak ve tartışılacak olan "Tarihin Sonu"⁴ teorisi tam da bu süreçte ortaya atılmıştır. Fukuyama'ya göre SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ABD'nin liberal sistemi ve demokrasisinin karşısında hiçbir rakip kalmamıştır. Dahası artık insanoğlu bu "aliyy-ül a'la" sistemle ulaşabileceği en üst zirveye ulaşmış, başka bir sistem arayışına gerek kalmamıştır. Serbest pazar ekonomisi temelli sistem ABD'nin himayesinde tüm ülkelerin istifadesine sunulmalıdır⁵.

Fukuyama'nın tezine paralel olarak ABD Başkanı George W. Bush (Baba Bush) 11 Eylül 1990'daki Körfez Savaşı ile ilgili konuşmasında "Yeni Dünya Düzeni" tanımlamasını kullanarak yeni sürece adını vermiştir. Yaptığı bu konuşmada Körfez Savaşı'nın bütün ülkeler için iş birliği şansı olacağına, devletlere saldırmazlık ve müdahale edilmezlik ilkelerinin geçerli olduğu yeni bir düzenin başlangıcına işaret etmiştir. Bu tanımlamanın ABD hegemonyasındaki yeni liberal uluslararası düzeni yani

³ Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım: 11 Eylül Konuşmaları*, 32. bs. (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 186.

⁴ Fukuyama'ya ait söz konusu teori tezin ilerleyen aşamalarında detaylı olarak incelenecektir.

⁵ Francis Fukuyama, *Tarihin sonu ve son insan*, çev. Zülfü Dicleli, 3 bs. (İstanbul: Profil, 2012).

küresel sistemi temsil ettiği ve bu tanımlama gücünün ABD'nin uluslararası alanda çıkar ve önceliklerini meşrulaştırmak için kullandığı kuvvetli bir argüman olarak dillendirilmektedir.⁶

Fukuyama'nın teorisinden sonra Samuel Huntington "Medeniyetler Çatışması"⁷ adlı teorisini ortaya attı. Huntington'a göre Soğuk Savaş sonrası oluşan ideolojik kamplaşma bitmişti ve onun yerine artık medeniyetler üzerinden bir kamplaşmasının ve potansiyel çatışma alanlarının oluşacağını öngörüyordu. Ayrıca Huntington medeniyetlerin temel yapı taşı olarak dini görmekteydi. Böylelikle medeniyetlerin şekillenmesinde ana aktör olan din ve dinler doğrudan potansiyel çatışmaların sebebi haline gelmekteydi. Fukuyama gibi Huntington'ın kurguladığı uluslararası sistemin salahiyeti de doğrudan ABD'ye bağlıydı. ABD dünyanın geleceği için oldukça önemli bir rol üstlenmekteydi. Üstleneceği bu elzem rol karşısında medeniyet ve daha özelde din temelli potansiyel tehditler öngörülmekteydi⁸.

1648 yılındaki Vestfalya antlaşmasıyla uluslararası alandan tecrit edilmeye başlanan din faktörü Huntington'un teorisine uluslararası ilişkilere tekrar dahil oluyordu. Fakat bu dahil olma dolaylı olarak dinler üzerinden bir kamplaşmaya, ötekileştirmeye yol açıyordu. Özellikle İslam dini, bu teori içerisinde oldukça negatif bir anlatım ve tanımlamaya maruz kalmış bir vaziyette yer almaktaydı. Bir özne olarak ABD, küresel hakimiyet için yegâne güç ve adres olarak konumlandırılırken tanımlanan nesne konumundaki İslam ise düzeni ve huzur ortamını bozabilecek potansiyel bir tehdit olarak tanımlanmaktadır. Bu durum da açık olarak İslam'ı düzen bozucu, bozguncu bir

⁶ Berrin Lorasdağı Koyuncu, "Savaşlar ve 20. ve 21. Yüzyılda Uluslararası Sistem", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. E. Fuat Keyman ve Betül Yüce Dural, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013), 88-89.

⁷ Samuel Huntington'a ait söz konusu teori de tezin ilerleyen aşamalarında detaylı olarak incelenecektir.

⁸ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*, çev. Mehmet Turan ve Cem Soydemir, 14 bs. (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2015).

kimlikle özdeşleştirmektedir. İslam kaynaklı terörizm tanımlaması da bahsedilen bu kimlik için başvurulan etiketlerden biridir.

ABD merkezli küresel hakimiyetin meşruiyetini sağlayan ve Soğuk Savaş sonrası gelecek hakkında öngörülerde bulunan teorilerin bilimselliği ve sosyal alandaki gerçekliği oldukça tartışmalı konulardır. Siyasi çıkar ve hedeflerin bahsedilen teorilerin oluşturulmasında önemli bir etken olduğu gözlemlenmektedir. Çalışma kapsamındaki teorilere farklı açılardan yaklaşılarak bu bilimsellik görüntüsü incelenecektir. Tezin başlangıç kısmında küresel hakimiyet üzerine değerlendirmelerde ve tanımlamalarda bulunulacak daha sonra bahsedilen teorilerin İslam'a bakışı ve İslam'ı konumlandırışı incelenecektir. "Öteki" kavramının din ve uluslararası ilişkilerdeki karşılığı da tezin temel araştırma alanlarından biri olacaktır.

Ele alınan teorilerin bilimsel kaygılar ya da pragmatik yaklaşımlarla mı oluşturulduğu incelenerek uluslararası ilişkiler ve din ilişkisi üzerinden bir okuma yapılacaktır. ABD merkezli bu iki teorinin yanında ABD'nin ve liberal küresel sistemin eski ötekisi olan SSCB'nin halefi Rusya'nın, küresel hakimiyetini temellendiren Aleksandr Dugin'in şekillendirdiği Avrasyacılık teorisinin İslam'a bakışı ve İslam'ı konumlandırışı irdelenecektir.

1.ÇALIŞMANIN AMACI

Çalışmanın amacı bir önceki kısımda da belirtildiği gibi 1990 sonrası veya Soğuk Savaş sonrası dönemdeki küresel hakimiyet teorileri olarak literatürde yer alan uluslararası ilişkilerin işleyişinde güne ve daha çok geleceğe dönük perspektifleri içeren teorik çerçevelerde İslam'ın konumlandırılışını incelemektir. Bu amaç merkezinde tez

kapsamında bazı sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır. Bu sorular temel olarak şunlardır;

- “Tarihin Sonu”, “Medeniyetler Çatışması” ve (Yeni) Avrasyacılık teorilerinde İslam nasıl değerlendirilmektedir ve konumlandırılmaktadır?
- Bu teorilerde İslam araçsallaştırılmış mıdır?
- İki farklı perspektiften ABD (Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması) ve Rusya (Avrasyacılık) tarafından üretilen bu teorilerin İslam karşısındaki pozisyonları ne şekildedir?

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Uluslararası ilişkiler literatüründe bahsedilen hakimiyet teorileri ile alakalı oldukça fazla çalışma bulunmaktadır.⁹ Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde sosyal bilimler alanında, ortaya çıkan sosyal gerçeklikleri tanımlamak adına büyük bir zihinsel çaba sarf edilmiştir. Fakat bu çalışmalar, İslam’a olan bakıştaki önyargılardan ve genelleyici yaklaşımlardan dolayı belirli zihni çerçevelerin dışına çıkamamıştır. Ayrıca bahsedilen teorileri İslam’ı merkeze alarak değerlendiren çalışmalar oldukça azdır.¹⁰ Bunun yanında “Uluslararası İlişkiler ve Din” bahsi literatürde oldukça bakir alanlar

⁹ Küresel hakimiyet teorileri ile ilgili çalışmalardan bazıları; Bilal Karabulut, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi:1 Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik*, (Ankara: Platin Yayınları, 2005); Ramazan Özey, *Büyük Türkiye Hâkimiyet Sahası*, (Ankara: Pagem Akademi, 2016); Tezkan Yılmaz ve M. Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*, 2. bsk. (İstanbul: Ülke Yayınları, 2013).

¹⁰ Genel olarak teoriler hakkında İslam merkezli yaklaşımları kapsayan çalışmalar müstakil bir eser halinde olmayıp, farklı yazarların farklı eserlerinde (kitap, makale, söyleşi vb.) çalışmaların bağlamı içerisinde yer almaktadır. Ayrıca Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması teorileri hakkındaki makalelerden oluşturulan derleme eserler içerisinde İslam merkezli çalışmalara ulaşılabilmektedir. Vadi yayınlarına ait “Tarihin Sonu’mu?”, “Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntington” gibi derleme eserler bu çalışmalara örnek gösterilebilir.

olarak görünmektedir. Soğuk Savaş sonrası süreçte bu alanda küçük kıpırdanmalar yaşanmış olsa da konuya ilişkin sistematik ve oturmuş bir literatür bulmak oldukça güçtür. Özellikle 21. yüzyılın en büyük siyasi olaylarından, tarihin kırılma noktalarından biri olarak adlandırabileceğimiz 11 Eylül 2001'deki terör saldırıları dinin uluslararası ilişkilere ve siyasete geri dönüşünün habercisi olmuştur. Fakat bu süreçten sonra oluşan literatürün de geçmişteki gibi İslam'a Avrupamerkezci bir anlayışla yaklaşmakta olup, anlamaya çalışmaktan ziyade İslam'ı tanımlamaya yönelik olduğu gözlemlenmektedir.

Tezin bir başka önemli noktası ise Avrupamerkezci düşünce yapısı dışında kalan veya en azından bu düşünce yapısının şekillendirdiği sisteme alternatif olduğunu öne süren Soğuk Savaş sonrası Avrasyacılığı'nın İslam'a yaklaşımını değerlendirmek olacaktır. Böylelikle tez sonucunda farklı iki perspektifin aynı konu üzerindeki yaklaşımlarının karşılaştırılması yapılabilecektir. Tezin çıktıları arasında literatüre en orijinal katkıyı sağlayacak yerlerden biri de bu kısım olacaktır. Eski küresel sistemin ötekisinin (SSCB güncel haliyle Rusya) yeni küresel sistem ötekisine (İslam) bakışı oldukça önemli çıkarımlara ulaşmamızı sağlayabilecektir.

Literatürdeki mevcut çalışmalar incelendiğinde genel olarak İslam'ı merkeze alan araştırma sayısı oldukça azdır. Muhammed Savaş Kafkasyalı¹¹, Yusuf Sayın¹² ve

¹¹ Muhammed Savaş Kafkasyalı, "Uluslararası Sistemin Yapısı ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

¹² Yusuf Sayın, "Din ve Uluslararası İlişkiler: İslam'ın Dış Politika Kuramı" (Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

İrfan Çiftçi'ye¹³ ait tezler ile İsmail Öz'e¹⁴ ait olan makale bu değerlendirmenin istisnaları konumundadır.

Uluslararası ilişkiler ile ilgili tezlerde ve genel akademik literatürde din kendine önemli bir unsur olarak yer bulamamıştır. Genel teamül modern uluslararası ilişkiler literatürü üzerinden İslam'ı okumaya çalışmaktır. Okuma bu şekilde yapılıncı seküler yaklaşımların ulaştığı sonuçlar yeterince açıklayıcı ve kapsamlı olamamaktadır. Bu durum tezin temeli olan küresel hâkimiyet teorileri içerisindeki İslam'ın ötekileştirilmiş pozisyonu ile paralellik arz etmektedir. Uluslararası ilişkiler literatüründe önemsiz addedilen din faktörü doğrudan İslam dini ve onun toplum üzerindeki etkisinin de yadsınmasına yol açmıştır. Tezler dışındaki akademik literatür incelendiğinde ise Ahmet Davutoğlu'nun eserleri göze çarpmaktadır.¹⁵ Davutoğlu eserleriyle bahsedilen seküler yaklaşımlar üzerinden uluslararası ilişkileri yorumlama teamülünün dışına çıkarak İslam'ı merkeze alan özgün eserler üretmiştir. Ahmet Yaman¹⁶ ve Abdülhamid Ahmed Ebu Süleyman¹⁷ ise uluslararası ilişkileri tarihsel bir perspektiften İslam fihri ve siyer ilmi üzerinden tekrar okumaya tabi tutmuştur. Yine Salih Abdurrahman¹⁸ İslam'ı merkeze alarak modern uluslararası ilişkilere karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir.

¹³ İrfan Çiftçi, "Uluslararası İlişkilerde 'Öteki' Kavramı ve Avrupa Birliği ile İslam Konferansı Örgütü'nün 2002 İstanbul Buluşmasında 'Türk Modeli' Söylemi" (Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

¹⁴ İsmail Öz, "Fukuyama ve Huntington'da İslam", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, 2 (2010): 157-62.

¹⁵ Davutoğlu, *Küresel Bunalım: 11 Eylül Konuşmaları*; Ahmet Davutoğlu, *Medeniyet Dönüşümü Uluslararası Düzen Bunalımı ve İslam Dünyası*, ed. Mustafa Demiray, 2. bs (İstanbul: Küre Yayınları, 2018); Ahmet Davutoğlu, *Alternatif paradigmalar*, ed. Mustafa Demiray, çev. M. Cüneyt Kaya, (İstanbul: Küre Yayınları, 2018). vb.

¹⁶ Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998).

¹⁷ Abdülhamit Ahmet Ebu Süleyman, *İslam'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, çev. Fehmi Kuru (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985).

¹⁸ Salih Abdurrahman El-Husayyin, *İslam ve Çağdaş Uygarlık Açısından Uluslararası İlişkiler*, çev. Ahmet İhsan Dündar, (İstanbul: Guraba Yayınları, 2013).

3. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Bu tez ‘öteki’ kavramı üzerinden uluslararası ilişkiler ve din ikilisini tanımlamaya çalışmaktadır. Genel olarak uluslararası ilişkiler özelde ise küresel hâkimiyet teorileri üzerinden İslam’ın konumlandırılışını, bir öteki oluşunu temellendirmek amaçlanmaktadır. Tezin konusu sosyal bilimlerin birçok alanıyla doğrudan ilişkili olacağı için bazı hususlarda genel bilgiler verilecek, tezin kapsam ve sınırını aşan konulara değinilmeyecektir. Aksi takdirde “Uluslararası İlişkiler ve Din”, özellikle de “Siyaset ve Din” gibi başlıklar dahi başlı başına geniş kapsamlı araştırmaların konusu olabilecek literatüre sahiptir. Tezin konusunun “Küresel” hâkimiyet teorileri olması ister istemez tüm alanları bir araya getirebilmektedir. Her ne kadar tez 1990 sonrası zaman dilimine odaklansa da sosyal bilimler kümülatif bir yapıya sahip olduğu için insanın var oluşundan günümüze değin geçen zamana ve bahsedilen alanların gelişim sürecine atıf yapılmadan açıklanabilecek olgular değildir. Bu durum da bazı kısımların genel ifadeler ile açıklanmasını gerektirmektedir.

Soğuk Savaş sonrası belirsizlik dönemini tanımlayabilmek adına birçok küresel hâkimiyet teorisi ortaya atılmıştır. Tezde değerlendirilecek olan “Tarihin Sonu”, “Medeniyetler Çatışması” ve “Avrasyacılık” gibi teoriler seçilirken kamuoyunda en çok tartışılmış ve hala bir sonuca bağlanamamış olan belki de küreselleşme ve medyanın etkisiyle sürekli zihinleri meşgul eden teoriler seçilmiştir. Seçilen bu teorilerin arkasındaki siyasi erk mahfilleri de teorilerin bu kadar gündemde kalmasını sağladığı için bu siyasi güç sahipleri ve teoriler arasındaki ilinti oldukça ilgi çekici bir hal almaktadır.

İncelenen temel üç teori dışındaki yaklaşımlara ancak yeri geldiğinde değinilecek, gerekli durumlarda teoriler hakkında bilgi verilecektir.¹⁹

¹⁹ Konu hakkında bilgi için Özey, *Büyük Türkiye Hâkimiyet Sahası* eserine başvurabilirsiniz.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada “öteki” kavramı üzerinden “Din ve Uluslararası ilişkiler” literatürüne odaklanılmıştır. Uluslararası ilişkiler literatüründe 1990 sonrası ortaya çıkan “Küresel Hakimiyet Teorileri” merkezinde İslam’ın pozisyonu ötekilik ile eşleştirilmiş bu konudaki literatür incelemeye tabi tutulmuştur. Tezler, makaleler, bildiriler ve çeşitli basılı/görsel/sürelî yayınlar “Din ve Uluslararası İlişkiler”, “Küresel hakimiyet Teorileri”, “Öteki ve Ötekileştirme” vb. ana başlıklar üzerinden taramaya tabi tutulmuştur. Küresel hakimiyet teorileri doğrudan birincil kaynaklar üzerinden ve teorisyenlerin söylemleri üzerinden analiz edilmiş, daha sonra bu teoriler hakkındaki temel eleştiriler dile getirilmiştir. Güncel gelişmeler ile tez arasında fikrî bağlantı kurulmaya çalışılarak tezin sosyal ve toplumsal alandaki gerçekliği güçlendirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu çalışmalar sonrasında elde edilen veriler anlamsal bir bütünlük ve sistematik bir çerçeve içinde bir araya getirilmiştir. Çeşitli sosyal bilim alanları ve kaynaklarından sağlanan bu veriler din olgusu ve İslam faktörü temel alınarak yorumlamaya tabi tutulmuştur. Veriler üzerinden oluşturulan sentez ile konuya ilişkin kapsamlı bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda fikrî bütünlüğe sahip kapsamlı bir bakış açısıyla tezin amaç ve hedefleri doğrultusunda genel değerlendirmeler yapılmış ve önerilerde bulunulmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu araştırma ve çalışma faaliyeti, sistematik bir çerçeve ve bilimsel tanımlama içinde açıklanacak olursa nitel araştırma yöntemine referans gösterilebilir. Nitel araştırma, insanın kendi potansiyelini anlaması, sırlarını çözmesi ve çabasıyla inşa ettiği sosyal yapı ve sistemlerin derinliklerini keşfetmek için geliştirdiği bilgi üretme biçimlerindedir. Nitel yöntemle desenlenmiş araştırmalarda incelenen olay veya olgu hakkında derin bir algıya ulaşma gayreti söz konusudur.²⁰ Ayrıca çalışmayı en iyi temsil

²⁰ David L. Morgan, *Focus Groups as Qualitative Research*, 1st edition, c. 16 (Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications, Inc, 1996).

edebilecek nitel araştırma tekniği olarak da belgesel araştırma (documentary research) tekniği gösterilebilir. Belgesel araştırma, incelenmek istenen fenomen hakkında bilgi içeren tüm belgelerin, fiziksel kaynakların, özel veya kamuya açık alanlarda yayımlanan yazılı belgelerin sınıflandırılması, araştırılması, yorumlanması ve tanımlanması için kullanılan teknikleri ifade etmektedir.²¹

Belgesel araştırma yöntemiyle elde edilen veriler ise betimsel analiz yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Betimsel analiz için bir çerçevenin oluşturulması, belirlenen bu tematik çerçeveye göre elde edilen verilerin incelenmesi, çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmında ise elde edilen bulguların tanımlanması ve yorumlanması gerekmektedir.²² Böylelikle bu çalışma sonucunda elde edilen verilerin yorumlanması ve değerlendirilmesi ile literatüre katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

²¹ Monageng Mogalakwe, "The Use of Documentary Research Methods in Social Research", *African Sociological Review/Revue Africaine de Sociologie* 10 (01 Ocak 2006): 221-30.

²² Remzi Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 6. bsk. (Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2010), 322.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

“Modern politika, din tarihinden bir kesittir.”

John N.Gray²³

1.1. Hakimiyet Kavramı ve Küresel Hakimiyet

Hâkimiyet kelimesi hâkim olma, buyruğunu yürütme durumu, hükümranlık, üstünlük ve egemenlik gibi anlamlara gelmektedir.²⁴ *“Hâkim kelimesi incelendiğinde egemenliğini yürüten, sözünü geçiren, egemen, yargıç, başta gelen, başta olan, baskın çıkan, duygu ve davranış gibi iradesiyle denetleyebilen, yüksekten bir yeri bütün olarak gören, benzerleri arasında güç ve önem bakımından başta gelen, dominant, başat gibi tanımlamalarla da açıklanabilir.”*²⁵ TDK’ya bakıldığında ise hâkimiyet egemenlik kelimesine karşılık gelmektedir.²⁶

İslam terminolojisinde hâkimiyet kavramını açıklamak için bazı ayetleri referans gösteren yaklaşımlar bulunmaktadır. Kur’an’daki En’am, Yusuf, Kasas, Sad, Zümer, Gafir ve Ra’d surelerindeki ayetlerden hareketle mutlak ve sınırsız hakimiyetin Allah’a ait olduğu görüşü bulunmaktadır.²⁷ Kur’an’da hakimiyet mutlak manada Allah’a tahsis

²³ John Gray, *Kara Ayin Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü*, çev. Bahar Tırnacı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 11.

²⁴ “Kubbealti Lugati- hakimiyet kelimesi anlamı, hakimiyet nedir?”, Erişim 28 Mart 2021, <http://www.lugatim.com/s/hakimiyet>.

²⁵ Özey, *Büyük Türkiye Hâkimiyet Sahası*, 1.

²⁶ “Hâkimiyet ne demek TDK Sözlük Anlamı”, Erişim 28 Mart 2021, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=hakimiyet>.

²⁷ **Enam suresi** 18, 57 ,61, 62. ayetler; **Yusuf suresi** 40, 67. ayetler; **Ra’d suresi** 16. ayet; **Kasas:**70, 88. ayetler; **Sad suresi** 65. ayet; **Zümer** suresi 4. ayet; **Gafir suresi** 12, 16. ayetler.

edilmekle birlikte, Allah tarafından insana bahşedilen siyasal anlamda bir hakimiyet (egemenlik) alanı da vardır. Bakara, En'am ve Fatr surelerinde ise insan "yeryüzünün halifesi" olarak nitelendirilir.²⁸ Fakat bu hakimiyet alanı başta adalet olmak üzere birçok prensip ile sınırlandırılmıştır.

Çağdaş siyaset anlayışına göre hâkimiyet tek kişi veya toplumun temsilcilerinden oluşmuş bir yapı vasıtasıyla yönetme erkinin tek elden yönetilmesi, siyasi otoriteye tamamıyla sahip olunması gibi anlamlar içermektedir. Hakimiyet kelimesinin Türkçe'de egemenlik manasında kullanımı da çağdaş siyaset anlayışı paralelinde gelişmiş olup görece yeni bir durumdur.²⁹ Çünkü çağdaş siyaset ve uluslararası ilişkiler anlayışında ulus devlet doğrudan egemenlik ile ilişkilidir.

Hakimiyet ve egemenlik (sovereignty) kelimelerine modern uluslararası ilişkiler literatüründen bakıldığında "sovereignty" Fransızca hükmetmek anlamına gelen "reign" kelimesinden türetilmiştir. "Over" (üzerinde) ön eki eski Fransızca'dan gelmektedir ve böylece kelime anlamı bir hükümdarın (kral) bir toprağa/ülkeye "hükmetme" si anlamına dönüşmüştür. Bu kavrama 16. Yüzyıl'da kralın gücünün büyümesi ve iktidarın tek kralda toplanması gerektiğini savunan düşünce adamları tarafından popülerlik kazandırılmıştır. 1648 Vestfalya barışıyla Avrupa devletleri kendilerini toprakları üzerinde "hâkim" ilan etmişler, krallar da diğer devletlerin iç işlerine özellikle dini yorumlamalarına karışmamayı kabul etmişlerdir. Krallıkların sonu gelmesine rağmen hakimiyet kavramı kullanılmaya devam etmiştir. Vestfalya sonrası modern

²⁸ Ahmet İnan, *Çağdaş Egemenlik Teorisi ile Kur'an'ın Hakimiyet Kavramının Karşılaştırılması* (Ankara, 1999), 11.

²⁹ Ayşe Yıldırım, "Hakimiyet kavramıyla ilgili olarak Tefhimu'l- Kur'an'da yer alan yorumların tahlili" (Konya, Selçuk Üniversitesi, 2009), 33.

dönemde bütün devletler buldukları topraklar üzerinde hakimiyet iddiasında bulunmaktadırlar.³⁰

Tarih boyunca devletler, topraklar ve halklar üzerinde hakimiyet oluşturmaya ve sürekli hakimiyetlerini tahkim etmeye çalışmışlardır. Kendi güvenliklerini sağlamanın en sağlam yolunu hakimiyet alanlarını genişletmek olarak görmüşlerdir. Eski çağlardan başlayarak Asurlulardan Akadlara, İskender'den Cengizhan'a, Roma İmparatorluğundan Osmanlıya değin bu hedef merkezinde hamlelerde bulunulmuştur. Bu yüzden hakimiyet kavramı gittikçe daha geniş alanlar için kullanılmaya başlanmıştır. İktidar sahiplerinin kendi halkı üzerinde başlayan hakimiyet anlayışı gittikçe genişleyerek bölgesel iktidar arayışlarına, bölgesel iktidara ulaşıncı da dünya çapında ve küresel bir iktidar arayışına evrilmiştir. Bu durum güç sahipleri tarafından süreklilik kazanan yayılcı bir politikaya dönüşmüştür.

Küresel hakimiyet kavramı her ne kadar küreselleşme ile ilişkilendirilip 1990 sonrası ile özdeşleştirilse de daha önce bahsettiğimiz devletler ve kişiler tarafından günün şartlarında küreselleşme hamleleri olarak adlandırılabilir faaliyet ve ilişkilerde bulunulmuştur. Ufuk Özcan³¹ Batı yayılcılığı ile özdeşleştirdiği küresel hakimiyet denemelerini ve küreselleşmeyi dört ana akım etrafında açıklamaktadır. Bunlar şunlardır:

Birinci Küreselleşme Dalgası³²: Antik çağdaki Yunan ve Roma yayılcılığıdır. Büyük İskender önderliğindeki Yunan yayılcılığıyla tarihte ilk defa kıta aşırı bir

³⁰ Nicholas O. Berry ve Michael G. Roskin, *Uluslararası İlişkiler: Uİ'nin Yeni Dünyası*, çev. Özlem Şimşek (Adres Yayınları, 2014), 42.

³¹ Mehmet Ufuk Özcan, "1492, Coğrafi Keşifler ve Günümüze Yansımaları: 'Küresel' İspanyol Hakimiyetinin Yükselişi ve Çöküşü", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 3 (2013): 101-3.

³² Ufuk Özcan burada İslamiyet'e ayrı bir parantez açıp şunları söylemiştir: "Küreselleşmenin bir başka uygarlık havzasında doğup hızla gelişmesinin ilk örneği ise, İslamiyet'in küresel ölçekte yayılmasıdır. Bu sadece bir sınır genişlemesi veya bir dinin yayılması olayı değildir. Ekonomik varlıklar, değerler,

yayılcılık faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu küresel hakimiyet çabası Yunan uygarlığının çöküşüyle sonuçlanacaktır. Roma, Yunan kültürel mirasının üzerinden ikinci hamleyi başlatmış olup başarılı olamamıştır. Fakat Roma tarihte bilinen ilk küresel imparatorluk olarak nitelendirilmektedir.

İkinci Küreselleşme Dalgası: Haçlı Seferleridir. XI. yüzyılda başlayıp yaklaşık 250 yıl sürmüştür. Bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yine bu dönem içinde değerlendirilebilecek Coğrafi Keşiflerin önderliğini üstlenen iki ülke İspanya-Portekiz üzerinden yeni küresel politikalar sergilenmiştir.

Üçüncü Küreselleşme Dalgası: Anglo-Amerikan yayılcılığıdır. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar süren dönemdir. Bu dönem Batı yayılcılığının en köklü ve en sistematik dönemidir. Küresel hakimiyet kavramı tam manasıyla ilk defa bu dönemde gerçekleşmiştir.

Dördüncü Küreselleşme Dalgası: Soğuk Savaş sonrası başlayıp günümüze kadar devam eden küreselleşme ve küresel hâkimiyet dönemidir.

Yukarıda verilen tasnif çerçevesinde bu tez dördüncü küreselleşme dalgasını içeren günümüz küreselleşme süreci içindeki hakimiyet kavramına odaklanmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi Soğuk Savaştan ABD ve onun temsil ettiği liberal-kapitalist ideoloji galip çıkmıştır. Galip olmanın verdiği özgüven ile ABD merkezli düşünce kuruluşları (Think Tanks) tarafından artık dünya siyasetini ve uluslararası ilişkileri tek süper güç olan ABD'nin belirleyeceği şeklinde bir gelecek projeksiyonu çizilmekte ve bu projeksiyon güncel sosyal teoriye çeşitli şekillerde yedirilmekteydi.

teknoloji, dil, sanat-edebiyat, insan emeği vb. alan üzerinde görülmemiş derecede bir akışkanlık kazanmış ve yayılma göstermiştir. Benzer bir şeyi Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da bir dünya devleti olan Osmanlı İmparatorluğu için de söyleyebiliriz. Ancak gerek İslam gerekse Osmanlı yayılması yerkürenin bütünü üzerinde hâkim olmak anlamına gelmemiş, uygarlık temelinde bir cephe saflaşmasını ortaya koymuştur."

s.102

Her ne kadar dünyanın tek kutuplu olmaktan ziyade çok kutuplu hale geldiğini iddia eden teoriler ortaya atılsa da ABD merkezli tek kutupluluk ve küresel hakimiyet yaklaşımı daha baskın hale gelmiştir. İbn-i Haldun'un dediği gibi³³ mağluplar, galiplerin hayat tarzını, gelenek ve göreneklerini galibe yükledikleri mükemmellik ve büyük güç dolayısıyla taklit etmeye meyillidirler. Bu küresel tek kutuplu hakimiyet teorisi İbn-i Haldun'un bahsettiği tarzda bir inanç haline gelip kanıksanmıştır. Galip ABD hâkim haline gelip hüküm koyma gücünü elde etmiştir.

Literatürde ABD küresel hâkimiyetinden bahsedilirken hegemonya kavramı da sıkça kullanılmaktadır. Hegemonya kavramı zamana ve kullanıldığı bilimsel alana göre farklı tanımlamalara sahiptir. Yunan şehir devletlerinden olan Atina'nın diğer şehir devletlerine kendi yaşayış tarzını, anlayışını, siyasal düşünsel planda ürettiklerini empoze etmesi ve liderlik görevini üstlenmesi olarak kullanıma giren hegemonya kavramı Antonio Gramsci ile daha geniş bir anlam boyutuna taşınmıştır. Gramsci'nin eserlerinde hegemonya sadece devletler bazında siyasal bir olgu olarak yer almamış diğer tüm toplumsal alanı da içeren bir kavram olarak kullanılmıştır.

Gramsci hegemonya kavramını gücü elinde bulunduran sınıfın ideolojisinin bütün sınıflara ve katmanlara yayılması ve diğer sınıfların bu ideolojiyi kabul edip benimsemesi olarak kullanmıştır. Yani hegemonya güce başvurmayı öteleyip ikna ve etkileme metodunu kullanarak diğer tüm unsurları kendi çıkarlarına uygun olarak oluşturduğu sisteme tabi kılma durumunu ifade etmektedir. Hegemon veya hâkim unsurun, hükmedilene kendi çıkarlarıyla onun çıkarının paralel olduğuna ikna ettiğinde ortaya çıkan meşruiyet ile hegemonik yapı perçinlenmektedir.³⁴

³³ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, c. 1 (Ankara: Yeni Şafak, 2004), 200.

³⁴ Martin Griffith, Steven C. Roach, ve M. Scott Solomon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, çev. Cesran (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011), 188.

Hegemonya kavramını uluslararası ilişkiler disiplini bakış açısıyla yorumlayan Robert Cox hegemonyayı güçlü devletin diğer görece güçsüz devletlerle olan ilişkisi bağlamında değil, devlet ve devlet dışı kurumların tamamını kapsayan bir düzene ilişkin değerler yapısı olarak tanımlamaktadır.³⁵ Bu durumda küresel bazda hegemonik bir düzenden bahsetmek yanlış olmayacaktır.

Hegemonya kavramını bir hâkimiyet türü olarak değerlendirmek kanımızca uygun olacaktır. Uluslararası ilişkilerde hâkim devletin doğrudan güç veya baskı kullanmaktan ziyade en doğru seçim olduğunu belki de tek seçim olduğunu, kendi çıkarları doğrultusunda oluşturduğu kurallar sisteminden de aldığı kuvvetle, diğer devletlere empoze etmesi olarak değerlendirebiliriz. Fakat tercih ve ikna görünümlü bu sisteme dahil olunmaması durumunda hegemonik sistemin dışında yer almak tam manasıyla bir ötekileş(tiril)meye yol açmaktadır. Sunulan tek seçenek için verilecek kararın bir tercih olarak değerlendirilme ihtimali bulunmamaktadır.

Genel literatürde ve uluslararası ilişkilerde, ikna ve görece daha hafif baskı unsurları hegemonya olarak değerlendirilirken fiziksel gücün kullanımının merkezde olduğu ilişkiler imparatorluk olarak değerlendirilmektedir³⁶. Bu hâkimiyet tarzları devletler tarafından dönüşümlü olarak veya karmaşık şekillerde kullanılabilir. David Harvey, hegemon devletin gücünün, baskı ve oydaşma arasında gidip gelen bir şekilde olduğundan ve bu iki uç arasında gidip gelmenin dönemsel olarak veya hükümetten hükümete değişiklik gösterebileceğinden bahsetmektedir.³⁷ Bu ifade de bu tezin yaklaşımını destekler niteliktedir.

³⁵ Kemal Çiftçi, “Soğuk Savaş sonrasında ABD: ‘rıza’ya dayalı ‘hegemonya’dan ‘imparatorluk’ düzenine”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, 10 (2009): 205-6.

³⁶ Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için Herfried Münkler’e ait “İmparatorluklar: Eski Roma’dan ABD’ye Dünya Egemenliğinin Mantığı” adlı çalışmaya başvurulabilir.

³⁷ David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, (İstanbul: Everest Yayınları, 2004), 33-36.

Güncel konjonktürde ister hâkimiyet ister hegemonya veya imparatorluk olarak değerlendirelim güç ilişkilerinin merkezinde ana aktör olarak ABD bulunmaktadır. Geçmişteki Roma İmparatorluğu da dahil olmak üzere ne Pax Britannica ne Napolyon Fransa'sı ne de başka bir devlet bugünkü Amerikan hakimiyeti ile kıyaslanamaz. Dünya tarihinin hiçbir döneminde bu kadar çeşitli alanda bu raddede hâkim olan başka bir güç oluşumuna rastlanılmamaktadır.³⁸ Bu yaklaşıma paralel olarak Laurence Vance “The Burden of Empire” adlı yazısında konuya şöyle değinmiştir:

*Ne olursa olsun hiçbir şey ABD Küresel İmparatorluğuyla kıyas edilemez. ABD hegemonyasını benzersiz kılan şey büyük kara kütlelerini ve nüfus merkezlerini kontrol etmesi değil tarihte hiçbir ülkenin muadili olmadığı küresel varlığıdır. [...] ABD küresel İmparatorluğundan, Büyük İskender, Augustus, Cengiz Han, Kanuni Sultan Süleyman, Justinianus ve V. George dahi iftihar ederdi.*³⁹

Bu veriler ışığında küresel hâkimiyet kavramının ABD ve ABD'nin ulusal- uluslararası politikaları üzerinden okumaya tabi tutulması doğru bir yaklaşım olacaktır.

Bir devlet veya milletin kendini küresel hâkimiyet adına tek ve en doğru seçenek olarak görebilmesi, başlangıç olarak gerekli temel ruhsal motivasyonlara sahip olmasını gerektirmektedir. Temel ruhsal motivasyonlar daha sonra gerçekleştirilecek politik, askeri veya ekonomik hamlelere meşruiyet alanı sağlayacaktır. Bu temel motivasyonlar da genel olarak bir üstünlük ve seçkinlik teolojisinden oluşmaktadır. En seçkin ve üstün olanın dünyaya hâkim olmasının doğal ve gereken şey olduğu argümantasyonu bu seçkinliğe ve üstünlüğe sahip olan öznenin her türlü hâkimiyet politikasını ve güç

³⁸ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).

³⁹ www.informationclearinghouse.info/article5876.htm naklen Aleksandr Dugin, *Dünya Adasında Son Savaş*, çev. Arzu Yazıcıoğlu, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 103.

kullanımını meşru hale getirmektedir. Bu durumda özne, kerameti kendinden menkul bir hâkimiyet sistemi yaratmakta ve sistemin başında kendi yer almaktadır. Söz konusu düzenin dışında yer alanlar ise himmetten nasiplenemeyen mel'un insanlar topluluğu haline getirilmekte ötekileştirilmekte, zaman zaman ise şeytanlaştırılmaktadırlar. Daha önce de bahsedildiği gibi buradaki özne ABD'dir. Günümüz modern seküler uluslararası sistemin hamiliğini üstlenen ABD'nin politikalarında kullandığı yoğun teolojik argümanlar oldukça ilgi çekicidir. ABD küresel hâkimiyetini ve bu hâkimiyeti elinde tutmak için uyguladığı küresel ölçekteki politikalarını meşrulaştırmak adına bu dini temellendirmelere sık sık başvurmaktadır.⁴⁰ Sistemin başat aktörünün sekülerliğinin tartışma konusu olduğu bu düzlemde seküler okumalardan oluşan modern Uluslararası İlişkiler disiplininin tekrar gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalarla küresel hâkimiyet kavramı hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tezin devamında ise din-uluslararası ilişkiler birlikteliğinin tarihi süreci işlenecek, bu ikili arasındaki ilişki genel hatları ile aktarılacaktır. Uluslararası İlişkiler disiplininin uzun süre siyaset bilimi içerisinde yer aldığı kabul edilmiş ve müstakil bir disiplin olarak şekillenmesi son dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu nedenle tarihi süreçteki siyasi gelişmeler, uluslararası ilişkiler disiplinini doğrudan ilgilendirdiğinden tez kapsamında bu temel siyasi gelişmelere de değinilecektir. Soğuk Savaş sonrası din-uluslararası ilişkiler bağlamına ayrı bir parantez açılacak ve tezin önemli konularından biri olan “öteki” kavramına din ve uluslararası ilişkiler ekseninden yaklaşılabilecektir.

⁴⁰ “Amerikan İstisnacılığı ve “Kaçınılmaz Yargı” gibi kavramlara tezin ilerleyen kısmında değinilecektir.

1.2. Din ve Uluslararası İlişkiler (Uİ) Tarihi Süreç

Din, bireyin kutsal ya da ilâhî olarak nitelendirilen bir kaynağa olan bağlılığından ortaya çıkan bir inanç ve yaşam şeklidir. Bu aleme hükmeden sonsuz mutlak güce bağlı olarak geliştirilen tüm temrinler din kavramı içinde yer almaktadır.⁴¹ Din insanoğlunun aklederek ve eylemde bulunarak kendisini yüce bir varlıkla irtibatlandırıp oluşturduğu kutsal yapı ve bu yapıya bağlı olarak şekillenen kurallar bütünüdür. İçinde bulunulan zaman ve toplumsal yapıya göre değişik şekillere bürünse de insan ile birlikte hep var ola gelmiştir.⁴² Gordon Marshall ise dini (religion) “*kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren inançlar, semboller ve pratikler kümesi*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴³ Ali Coşkun ise din sosyolojisi alanında önemli eserler veren Berger’in din tanımlamasını şu şekilde özetlemektedir:

*Kendisiyle kutsal bir kozmosun inşa edildiği beşerî bir girişim ve iki adımdan oluşan bir yasallaştırma sürecidir. İlkin o, kendilerine nihai olarak geçerli ontolojik statüler bahşetmek, yani onları kutsal ve kozmik bir başvuru kaynağına yerleştirmek suretiyle toplumsal kurumları meşrulaştıran, ikinci olarak da içerisinde günlük yaşamlarıyla insanların var olduğu toplumsal olarak kurulan anlam dünyalarının gerçekliğini muhafaza etme işlevi gören bir süreçtir. Dolayısıyla Berger'e göre din toplumsal işlevselliği ve buna bağlı olarak bir sosyal düzen ve mana arayışı süreci olması bakımından anlam kazanmaktadır.*⁴⁴

⁴¹ Ahmet Erhan Şekerci, *Aydınlanma ve Din: İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*, ed. Erhan Güngör, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 20.

⁴² Şekerci, 9.

⁴³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2005), 156.

⁴⁴ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun, 4. bsk. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 24.

John Bird ise kurucu sosyologların din hakkındaki görüşlerini dinin tanımı, temel özelliği, sosyal ve toplumsal düzen için rolü başlıkları altında şu şekilde tasnif ederek özetlemiştir:

	<i>Tanımlama</i>	<i>Temel özellikler</i>	<i>Dinin rolü</i>
Durkheim	İşlevsel/özel	Kutsal, topluluk	Muhafazakâr
Marx	İşlevsel	Hiçbiri	Muhafazakâr
Freud	İşlevsel/özel	Tanrı	Muhafazakâr
Weber	Hiçbiri/asgari	Teodise	Muhafazakâr ya da radikal
Simmel	Hiçbiri/asgari	Hiçbiri	Muhafazakâr ya da radikal

Tablo 1-Kurucu Sosyologların Din Olgusu Hakkındaki Görüşleri⁴⁵

Uluslararası ilişkiler ise ulusal düzeydeki siyasi birimler arasındaki ilişkileri ele alan ve dış politikayla hükümet organlarının faaliyetleri, düzeni ile dış politikayı belirleyen ekonomi ve coğrafya gibi etkenlerle uğraşan bilim alanı” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁶ Daha güncel bir yaklaşımla Uluslararası ilişkiler küreselleşen dünyada hızla gelişen, sosyal bilimlerde birçok bilim dalı ile ortak konular üzerinde bağlantılı şekilde çalışan bir branştır. Uluslararası ilişkiler, dünyanın hızlı değişimine paralel olarak içeriği sürekli genişleyen, içerdiği konular, kavramlar ve yöntemlerle disiplinler arası niteliğe sahip bir bilimsel ve akademik çalışma alanıdır.⁴⁷ Uluslararası ilişkilerin, disiplinler arası karakteri onun müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkmasını geciktirse de birçok farklı disiplin ile yoğun bir ilişki içerisinde olmasını sağlamıştır.

⁴⁵ John Bird, *Din Sosyolojisi Nedir*, çev. Abdulvahap Taştan ve M. Derviş Dereli (İstanbul: Lotus Yayınevi, 2015), 36.

⁴⁶ *Webster's Third New International Dictionary* (Springfield: G & C MeriamCo., 1968), 1181.

⁴⁷ E. Fuat Keyman ve Betül Yüce Dural, “Önsöz”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. bsk. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2015), vii.

Erdem Özlük uluslararası ilişkilerin bu disiplinler arası ve gelişime açık olan karakterini şu şekilde ifade etmiştir:

Uluslararası ilişkiler, gelişen ve değişen anlamı ile birlikte sadece devletlerin değil diğer aktörlerin ya da aktör adaylarının da birbirleri ile olan karşılıklı etkileşimi olarak tanımlanır. Bu etkileşim içinde, politik olandan, kültürel, ekonomik, sosyal ve hatta sportif olana kadar uzanan yelpazede birçok unsuru barındırmaktadır. Bugünün uluslararası ilişkileri hiç olmadığı kadar geniş bir alana hitap etmekle birlikte bundan sonrası içinde aynı ivmenin görüleceğini söylemek kehanet olmasa gerek.⁴⁸

Din ve uluslararası ilişkiler arasında tarih boyunca karşılıklı olarak birbirini etkileyen bir birliktelik söz konusu olmuştur. Bir nevi simbiyotik ilişki türü olan bu ikili bağlam insan yaşantısını ve daha geniş ölçekte insan grupları arasında ilişkileri düzenleyen sistemlerin oluşmasında büyük bir etki gücüne sahip olmuştur. Bu etki ve etkileşim gücünün dozajında zaman içerisinde değişimler iniş çıkışlar olabilse de karşılıklı etkileşim her zaman devam etmiştir. Marcel A. Boisard tarih ve insan yaşantısı (kültür) hakkında araştırma yapılırken, insanlığın tekamülüne damgasını vurmuş bulunan ve günümüzde de insanlara ahlak kaynağı ve politik prensiplerin ana referanslarından olan dinin mutlaka incelenmesi gerektiğini söyler. Çünkü dinin temel fikirlerinin zaman içindeki gelişimi ve bu gelişimin analizi, dinin evrensel argümanları ile ferdin toplum içerisindeki yerini nasıl belirlediğini ve milletlerarası ilişkilere nasıl yön verdiğini ortaya çıkaracaktır.⁴⁹ Boisard'ın da değindiği gibi dinin doğası gereği bireye, çevresine, hayata yüklediği anlam insanlar ve iktidar gücüne sahip siyasi yapılar arasındaki

⁴⁸ Erdem Özlük, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 9, 17 (2009): 242.

⁴⁹ Marcel A Boisard, *Batı Dayatmacılığı ve İslam*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2002), 18.

ilişkileri ve ilişkilerin mahiyetini doğrudan etkileme hatta tanzim etme gücüne sahiptir. Uluslararası ilişkilerden bahsederken dinden bahsetmeme şansımız yoktur.

Modern uluslararası ilişkiler, diğer birçok sosyal bilimler disiplini gibi temel olarak Avrupa merkezli bir disiplindir. Bu alan Batı düşünsel deneyimini ve tarihini referans almaktadır. Bu yüzden din ve uluslararası ilişkiler dediğimizde Hristiyanlık ve uluslararası ilişkiler disiplini arasındaki karşılıklı ilişki etkili olmaktadır. Bu ilişki çerçevesinde oluşan literatüre tüm dünyayı ilgilendiren evrensel bir birikim olarak atıfta bulunmaktadır. Diğer dinler⁵⁰ ve Avrupa coğrafyası dışındaki alanlar bu disiplinin ilgi alanına girmemektedir. Bir bakıma diğer dinler ve coğrafyalar yok farz edilmektedir.

Modern uluslararası ilişkiler sisteminin Vestfalya Antlaşması ile başladığı kabul edilmektedir. Avrupa'da kilise-devlet ayrışmasını net olarak gözler önüne seren Protestanlar ile Katolikler arasında 1618'de Orta Avrupa'da patlak veren ve 1648'de sona eren Otuz Yıl Savaşları, ulus-devlet anlayışına dayanan Westphalia sisteminin ortaya çıkmasına yol açmıştır⁵¹. Tarih boyunca karşılıklı olarak birbirini etkileyen ve dönüştüren din-uluslararası ilişkiler ikilisi bu antlaşmadan sonra yoğunluk, güç ve etkileşim bakımından farklı bir ilişki türüne geçiş yapmaya başlamıştır. Vestfalya sonrasında dinin uluslararası ilişkilerdeki ve devlet politikalarındaki rolü aktörlükten figüranlığa doğru giden bir seyir izlemiştir. Din gerektiğinde devletler tarafından iç politikada ve uluslararası ilişkilerde araç olarak kullanılan bir enstrüman haline gelmiştir. Ulus devletler ise çeşitli alanlarda güç temerküz merkezleri olarak modern

⁵⁰ Yahudilik ve Hristiyanlık arasındaki teolojik bağı ve Avrupa kültürünün temellerinin oluşturulmasında bu iki dinin büyük payı olduğunu göz önünde bulundurursak Yahudilik de din-modern uluslararası ilişkiler bağlamında değerlendirilebilir. Hz. İsa, Yahudilik konusunda "Ben İsrail evinin kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim." (Matta 15/ 24) "Sanmayın ki ben şeriati yahut peygamberleri yıkmaya geldim. Ben yıkmaya değil fakat tamam etmeye geldim." (Matta 5/17) diyerek iki din arasındaki bağlantıyı ifade etmektedir.

⁵¹ Kemal Çiftçi, "Westphalia-Sistemi'ne Karşı 'Millet-Sistemi' Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası'nda 'Uluslararası Siyaset'", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 10, 19 (2018): 686.

dönemin ana aktörleri olmuşlardır. Bu konuya detaylı olarak değinmeden önce Vestfalya öncesi din-uluslararası ilişkiler bağlamına odaklanmak doğru olacaktır.

Avrupa’da din Vestfalya Antlaşması’ndan önce toplumdaki her türlü ekonomik, sosyal, siyasal eylemin referans vermek zorunda olduğu temel meşruiyet kaynağı idi. Siyasi meşruiyet ve egemenlik dine dayandırılmakta din ve Tanrı siyasi otoritenin kaynağı olarak görülmekteydi.⁵² Teolojiye referansta bulunmayan bir politik hamlenin meşruiyeti bulunmuyordu.

Hristiyanların dini lideri olan Papa devletler arasındaki arabuluculuk görevini üstleniyordu. Hiyerarşik olarak da kralların üstünde yer alıyordu. Din, siyasi otoritenin kaynağı olduğu gibi bilimin de kaynağıydı. Katolik kilisesinin onayından geçmeyen fikirlerin bir meşruiyeti bulunmuyordu. Kilisenin onayını alarak meşru ilan edilmiş kral herhangi bir savaş durumuna karar verebilmesi için kilisenin takdirini beklemek zorundaydı. “Haklı Savaş⁵³” kavramı kilisenin Hristiyan teolojisiyle oluşturduğu bir yaklaşımdı. Kilise ve Papa hayatın bütün alanlarında tek hâkim güç olup tanrının yeryüzündeki temsilcisi kabul edilmekteydi. Aynı dönemde İslam dünyasında da din hayatın her alanında tek hâkim güç durumundaydı. Yönetim siyasi ve dinî yetkilere sahip halifelik kurumu tarafından şekillendiriliyordu. İslam Dünyasında Hristiyanlık benzeri ne kurumsallaşmış bir kilise ne de ruhban sınıfı şeklinde bir yapılanma bulunmamaktaydı. Fakat dinî kaide ve müeyyidelerin hâkim olduğu bir siyasi yapı mevcut olup siyasal tartışmalar teolojik argümanlarla yapıp İslam ile uyumlu çözümler

⁵² Fatma Mansur Çoşar, *Din Savaşları*, 2. bs. (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2008), 23.

⁵³ Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlığı himayesine almasıyla Hristiyanlığın savaş yanlısı olmayan teolojik anlayışı Roma’nın siyasi hedefleri doğrultusunda tekrar yorumlamaya tabi tutulmuştur. Bu kavramı sistematik olarak ele alan ilk kişi St. Augustine’dir. (*Tanrı Devleti Üzerine eserinde*) Hristiyanların savaşmalarının haklı sayılması için **haklı neden, meşru otorite ve iyi niyet** olmak üzere üç şart koşmuştur. Haklı neden yalnızca meşru müdafaa ile sınırlı değildir, bir kötülüğü cezalandırmak da haklı neden kapsamında yorumlanmıştır.

(https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/HakliSavas_FulyaAksuEreker_v.1.pdf)

üretilmeye çalışılmaktaydı. Orta çağda Yahudilik için de meşruiyetin temel kaynağı din olup Hristiyanlık ve İslam ile paralel olarak hayatın tamamını içine alan bir din tasavvuru hâkimdi. Bahsedilen bu üç semavi din için de din sadece iktidarın kaynağı değil aynı zamanda bilim ve hukukun da temel referans noktasıydı. Tüm bu iç politika hamleleri gibi daha önce bahsettiğimiz “haklı savaş”, barış, diplomasi gibi dış politika unsurları da dinî argümanlar ile oluşturulmuştu. Yani bu dönemde devletler dağınık kitleleri bir arada tutmak, belirli bir hedef doğrultusunda kullanmak ve harekete geçirmek için dini kullanmıştır.⁵⁴

Tarihte dinin meşruiyet gücünün en yoğun olarak kullanıldığı alanlardan biri de savaşlardır. Özellikle Haçlı Seferlerinde din temel motivasyon unsuru olarak kullanılmıştır. Papa II. Urbanus'un 1095'de Clermont Konsili'nde yaptığı çağrı ile başlayan Haçlı Seferleri dinî amaçlar görünümü altında siyasi ve ekonomik hedefleri de bulunan bir askeri hareket olarak değerlendirilebilir. Cecile Morrison⁵⁵ XI. Yüzyıl sonundaki toplumsal ve ekonomik koşulları ön plana çıkararak (nüfus artışı, işlenebilir toprakların yokluğu, para ekonomisi ve mübadelelerin artışı, İtalyanlar'ın Akdeniz'e yayılmaya başlamaları vb.) bu koşulların Haçlı Seferleri için önemli etkenlerden olduğu konusuna değinir. Haçlı Seferlerinin ekonomik amaçlarının önemine dikkat çekilmek adına Batı'nın sömürgecilik ve kolonyalizm tarihini Haçlı seferleri ile başlatan geniş bir literatür bulunmaktadır. Haçlı seferlerinin en önemli amaçlarından birinin de Papanın Avrupa içerisindeki bölünmüşlüğü toparlayarak kilisenin kontrolü altındaki bir askeri güce dönüştürmek ve bu sayede seküler güçlerle giriştiği mücadelede kilisenin itibar ve gücünü artırmak olduğu söylenebilir.⁵⁶ Sonuç olarak dinî kaygı ve motivasyonlarla

⁵⁴ Mehmet Şahin, *Din-dış politika ilişkisi: ABD örneği*, 2. bsk (Ankara: Barış Kitap, 2016), 16-20.

⁵⁵ Cecile Morrison, *Haçlılar*, çev. Nermin Acar, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005), 10.

⁵⁶ Hayriye Asene Demirer Akmaner, “Batı’da Medeniyet-içi Hakimiyet Mücadelesi Medeniyet-dışı Düşman Tasavvuru” (Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2007), 3-4.

başlayan veya başladığı düşünülen bu uzun süreli ve tekrarlanan askeri hareketlerde ekonomik ve siyasi kaygılar da bir o kadar önemli hale gelmiştir. Dinin motivasyon ve hareketlendirici gücünün yoğun olarak kullanıldığı Haçlı seferlerinde Papa tarafından vaat edilen sonuçlara ulaşılamayınca halk nezdinde Kilise, Papalık ve din kurumu eski itibarını kaybetmiş ve sorgulanmaya başlanmıştır.

Ortaçağ Avrupa'sında güç tekeli elinde tutan kilise, haçlı seferlerindeki tatmin etmeyen sonucun doğrudan müsebbibi olarak görülüyordu. Bunun sonucunda din hedef tahtasına konulmuştu. Güncel sosyal gerçeklikleri açıklamak adına Kilisenin hayatı anlamlandırmak ve açıklamak için kullandığı teolojik argümanlar yetersiz kalmaya başlamıştı. Bu dönemde fikirleriyle dikkat çeken Niccolo Machiavelli ve Francesco Guicciardini gibi Rönesans düşünürleri modern uluslararası ilişkilerin öncüleri durumuna gelmişlerdir.

Şenel'e göre Machiavelli temelde dine karşı olmayıp papalığa karşıdır. Papalar ahlaksız, hakkaniyetli olmayan politikaları ve iffetsiz yaşantıları ile dine olan güveni sarsmışlardır.⁵⁷ Dine siyasal amaçlar için önem veren Machiavelli halkın egemene boyun eğmesi için en kuvvetli duyguların dinsel duygular olduğunu söyler. Bu yüzden yöneticilerin dindar olup olmamasının önemli olmadığı fakat mutlaka dindar görünmesi gerektiğinden bahseder.⁵⁸ Machivalli'nin dine pragmatik bir şekilde yaklaştığı ve yönetim erkini tanrısal alandan kurtarıp seküler alana taşıdığı söylenebilir. Bu pragmatik yaklaşımın sonunda yöneticilerin, kendi ve devlet çıkarları adına herhangi bir ahlaki ve dinî kaygı gütmemesi gerektiğini fakat çıkarlar ve hedeflere ulaşmak için bu

⁵⁷ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, 4. kısaltılmış bs. (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1995), 306.

⁵⁸ Niccolo Machiavelli, *Prens*, çev. Nazım Güvenç, 2. bsk. (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994), 110-11.

olguların (din ve ahlak) kullanılabileceğinden bahsetmektedir. Francesco Guicciardini⁵⁹ ise “İtalya Tarihi” eserinde İtalyan şehir devletleri arasındaki ilişkilerden bahsederken Ortaçağ’da yoğun olarak kullanılan teolojik argümanlardan uzak durmuştur. Şahin bu iki teorisyen hakkında dini dikkate almayarak devlete ve devlet uygulamalarına odaklandıklarından, dini, siyasetin ve uluslararası ilişkilerin dışına iterek dinin yerine “akıl” ve “devletlerin uygulamalarını” koyduklarını söyler.⁶⁰ Sonuç olarak politika ve uluslararası ilişkiler gökten yere indirilmeye başlanmış, yönetme erki kiliseden devlete yani krala doğru kaymış ve akıl merkezli politikalar yönetme erkinin temel argümanları haline gelmeye başlamıştır.

Rönesans⁶¹ olarak adlandırılan Niccolo Machiavelli, Francesco Guicciardini ve diğer düşünürlerin katkısıyla oluşturulan Tanrı aklının yerine “insan aklının” konulduğu bir düşünsel özgürlükler dönemi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dinsel öğelere çok fazla yer vermeyen özgürlük anlayışıyla bireyi önceleyen bir hayat felsefesi oluşturulmuştur.⁶² Oluşan bu düşünsel özgürlük ortamı Reform hareketi için uygun koşulları oluşturmuştur.

⁵⁹ Francesco Guicciardini 1517 yılında kaleme aldığı “İtalya’nın Tarihi” adlı eseriyle uluslararası ilişkiler literatürüne “**Güç Dengesi**” kavramını dahil etmiştir. Güç dengesi devletlerarası sistemde herhangi bir devletin diğer devletler üzerinde baskın bir güç oluşturmasını engellemek adına uygulanan politikaları kapsamaktadır. Akli politikalar kullanılarak uluslararası sistemde bir dengenin sağlanması amaçlanmaktadır.”

⁶⁰ Şahin, *Din-dış politika ilişkisi*, 29.

⁶¹ İtalya’da 15. yüzyılda başlayarak Avrupa’ya yayılan bu felsefe ve düşünme biçimi “insan aklının” merkeze konularak tüm yaşam alanlarının yeniden kurgulandığı ve kendine yeten yeni bir insan prototipinin belirlendiği dönemdir. Bu gelişmelere paralel olarak dünyayı din merkezli anlamlandırma yaklaşımları oldukça güç kaybetmiş, hayatın merkezine Tanrı değil insanın kendisi konulmaya başlanmıştır (Hümanizm). Cemil Meriç hümanizmi “**Avrupalı için kaybettiği dinlerin, yığıldığı inançların yerini alan bir put**” şeklinde tanımlamaktadır.

⁶² Mehmet Ali Kılıçbay, “Bir İtalyan İcadı: Rönesans ve Doğunun Olanaksız/ Olanaklı Rönesansı”, *Gergedan Yeryüzü Kültürü Dergisi (Rönesans Özel Sayısı)*, Mart 1988, 174-78.

15. yüzyılda yeni bilgi üç yeni özellik taşımaktadır. Bu yenilikler, Homeros ve Cicero gibi klasik yazarların yeniden ele alınması, Latinceye en önemli ortak olarak Yunanca'nın canlandırılması ve üçüncü yenilik olarak İbranice ve Yunanca metinlerin eleştirel incelemesine dayanan Kitab-ı mukaddes araştırmacılığının doğuşudur. Bu son yaklaşım dinî öğelere fazla yer vermeyen Rönesans akımından kutsal yazılara büyük önem veren Reform hareketine geçişin yapı taşlarını oluşturmuştur.⁶³

Reform hareketi genel olarak 31 Ekim 1517'de Martin Luther'in Wittenberg Şatosu'nun kilise kapısına 95 maddelik görüşlerini içeren belgeyi asmasıyla başladığı düşünülmektedir. Bu belgenin içeriğinde din adamlarının istikrarsız durumları, psikoposlar ile keşişler arası çatışmalar, papazların cehaleti, maddi kaynak haline getirilen endüljanslar,⁶⁴ Papalık ile hükümdarlar arasındaki iktidar mücadeleleri ve papalığın kendi menfaatlerini düşünerek elindeki yetkileri kötüye kullanması gibi konular bulunmaktaydı.⁶⁵

Kilise kendi teolojisini ve iktidarı sorgulamaya dönük bu tür hareketlere Luther de dahil olmak üzere büyük bir şiddetle karşılık verdi. Papalıktan ayrı bir dini yapılanma oluşturarak Papalığın siyasi ve ekonomik gücünü kendi bünyesine almak isteyen krallar ve burjuva için Luther'in Katolik kilisesini zayıflatan dinî yaklaşımı oldukça yararlı görünüyordu. Luther için de kendi teolojisini siyasi olarak destekleyecek krallar ve burjuva, fikirlerini yaymak için uygun koşulların oluşmasını sağlıyordu. Karşılıklı kazanma ilişkisi (win-win) oldukça pragmatik ve güçlü bir birlikteliğin temellerinin atılmasını sağlamıştı. Ayrıca köylüler ve işçiler de kilisenin bu baskıcı ve

⁶³ Norman Davies, *Avrupa tarihi*, ed. Mehmet Ali Kılıçbay, çev. Burcu Çığman, (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 517.

⁶⁴ Hristiyanlık'ta sadece Katolik kilisesine has bir terim olarak Tanrı tarafından affedilen günahların dünyevî cezalarının kilise tarafından kısmen veya tamamen bağışlanmasını ifade etmektedir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/enduljans>

⁶⁵ Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, 3. bsk. (Konya: Din Bilimler Yayınevi, 2000), 247.

şiddet içeren uygulamaları dolayısıyla Luther'e destek veriyorlardı. Böylece Katolik Kilisesini reforme etmek yani düzenleyip güçlendirmek için başlayan teolojik düşünsel hareket siyasileşerek Protestanlık adı altında Katolikliğe muhalif bir yapılanma meydana getirmiş oldu. Thomas Paine bahsedilen Reformasyon dönemini şu şekilde özetlemektedir:

Her şeyin bir din adı altında var olması gerektiği, Tanrı'nın yarattığı evrenin yapısını incelemenin dindışı ve var olan her şeyin dinsel olduğunu iddia etmek tutarsızlıktır. Ama gerçekler reddedilemeyecek kadar sağlam temellere dayanmaktadır. Bu baskı dolu uzun cehalet zincirinin ilk halkasının koparılması Luther tarafından yapılan Reform sayesinde olmuştur. Her ne kadar Luther tarafından böyle bir niyetin belirtilmiş olduğu açık değilse de bu tarihten itibaren ya da kendilerine Reformcu denen kişilerin ortaya çıkmasından bu yana, bilimler canlanmaya ve bunun doğal yandaşı özgür düşünce ortaya çıkmaya başladı. Reformun yarattığı tek kamu yararı buydu; dini yarar ön planda tutulsaydı bu gerçekleşmeyebilirdi. Mitolojik anlayış aynen devam etti; ulusal Papa'ların sayısı Hıristiyanlık Papa'sının düşmesinin ardından hızla arttı.⁶⁶

Sonuç olarak Reform hareketi sadece dinî bir hareket olmayıp dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik hayatın tamamını etkileyen bir hayat görüşü haline gelmiştir. İnanların doğrudan Tanrıyla irtibata geçip Katolik Kilisenin aracılık rolünü zayıflatarak bu aracılık rolü sayesinde elde ettiği ekonomik ve siyasal gücün prensler ve burjuvalar arasında paylaşımı sağlanmıştır. Thomas Paine'in de dediği gibi prensler kendi hakimiyet alanlarında kendi güdümünde ulusal kiliseler oluşturarak Katolik kilisesinin

⁶⁶ Thomas Paine, *Akıl Çağı*, ed. Koray Karasulu, çev. Ali İhsan Dalgıç, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 43.

gücünü kırmıştır. Görece dinin devlete hâkim olduğu dönemden devletin yani prenslerin dine hâkim olduğu döneme geçilmiştir.

Prenslerin kendi siyasi amaçları doğrultusunda oluşturduğu ulusal kiliseler çıkar çatışmalarında bir silah olarak kullanılmış bu durumda siyasi ve dini çatışmaları birbirinden ayıramayacak bir yapıya büründürmüştür. Dinî ve siyasî faktörlerin iç içe geçtiği bu çatışmalara son verilmesi adına 1555 yılında Augsburg Antlaşması imzalanmıştır.

Augsburg Barışı ile Katolik Kutsal Roma İmparatorluğu'nda bulunan Protestanlar kendini güvende hissetmeye başlamıştı. Antlaşma her Prens'e hakimiyeti altında bulunan insanların dinini belirleyebilme yetkisi veriyordu. Fakat antlaşmanın bu maddesi pratikte uygulanamayınca Protestanlar dini serbesti haklarını korumak adına 1603 yılında bir birlik kurdular. Bu birliğin karşısında Katolik Alman devletleri de bir araya geldiler. Bu gruplaşmalar Bohemya'da⁶⁷ çatışmaya döndü ve kısa bir sürede Avrupa'nın tamamına yayıldı. Otuz yıl savaşları olarak adlandırılacak bu dönem karmaşık ve uzun süreli savaşlar dizisi içeren kanlı bir dönem haline gelmişti. 1648 yılında savaşlar Vestfalya antlaşması ile Protestanların kesin galibiyetiyle sonuçlandı. Vestfalya Antlaşması için oluşturulan konferansta Papalık temsilcisi dinlenmediği gibi herhangi bir imza da atılmamıştır. Kilisenin gücü tam olarak sınırlandırılmış Almanya'da Katoliklik, Protestanlık ve Kalvinizm⁶⁸ geçerli dinler haline gelmiştir. Uluslararası hukuk açısından da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun parçalandığı

⁶⁷ Orta çağdaki Hamburg krallığı hakimiyetindeki günümüzde Çek Cumhuriyeti sınırlarında olan bölgeye verilen isimdir.

⁶⁸ John Calvin tarafından Fransa merkezli oluşturulan dinî ve siyasi öğretileri kapsayan örgütlenmedir. Protestanlığın bir kolu olarak görülse de Protestanlığa göre daha katı dinî öğretilere sahiptir. Augsburg Antlaşması'nda Kalvinizme yer verilmemesi 30 Yıl Savaşları'nın başlamasına neden olan kaos ortamına sebep olan etkenlerden biridir.

onaylanmıştır.⁶⁹ Papa 10. Innocentius bu antlaşma için “tüm zamanlar için anlamsız, geçersiz, kanunsuz, adaletsiz, lanetli, ahlaksız ...” şeklinde kesin bir ret içeren yorumlarda bulunmuştur.⁷⁰

30 Yıl Savaşları döneminde Fransız Kardinal Richelieu'nun geliştirdiği “raison d’etat” kavramı ulus devlet düşüncesinin temel teorisiydi. Devletin varoluş gerekçesi olarak Türkçeye çevrilebilecek raison d’etat kavramı, din de dâhil olmak üzere her şeyin devletin bekâsına hizmet etmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Böylece devlet, Papalığın yönetme yetkisi verdiği bir kurum olmaktan çıkıp iktidarının kaynağını dinden almayan bir seküler kuruma dönüşüyordu. Kardinal Richelieu 30 Yıl Savaşları’nda kendisi gibi Katolik olan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’nu değil, Fransa’nın çıkarları için Protestan prensleri destekleyerek Vestfalya Antlaşması’na giden süreçte başrol oynamıştır.⁷¹ Ayrıca Richelieu Fransa’nın çıkarları adına Müslüman Osmanlı ile iş birliği yapmaktan çekinmemiştir. Richelieu’nun raison d’etat kavramı ile Osmanlıdaki devlet-i ebed-müddet yaklaşımları arasındaki benzerlik de oldukça ilgi çekicidir.

Modern uluslararası ilişkiler disiplinin şekillenmesinde Augsburg ve Vestfalya Antlaşmaları’nın ve bu antlaşmalara sebep olan olayların büyük etkisi olmuştur. Bu süreçte ortaya atılan “güç dengesi” ve “raison d’etat” kavramları devletler arası ilişkilere yön vermeye başlamıştır. Seküler ve devlet çıkarları odaklı uluslararası ilişkiler yaklaşımları Avrupa siyasi yaşantısında temel varsayımlar haline gelmiştir. Bu iki kavramı kapsayacak biçimde Alman siyasi düşünürü olan Ludwig von Rochau 19. yüzyılda “Reel politik” yaklaşımını oluşturmuştur. Bu yaklaşım dinî ve ahlaki

⁶⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, 12. bsk. (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 99-100.

⁷⁰ David Maland, *Europe in the Seventeenth Century* (London: Macmillan, 1966), 16.

⁷¹ Murat Necip Arman, “Diplomasi”, *Uluslararası Politika-I*, ed. Yücel Bozdağlıoğlu, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2012), 157.

kaygılardan tamamen soyutlanmış siyasi konjonktür göz önünde bulundurularak devletin menfaat ve çıkarının maksimize edilmesi için her türlü dış politikanın meşrulaştırılmasını sağlıyordu. Böylelikle modern uluslararası ilişkilerdeki çatışmanın mutlaklığı yaklaşımının teorik temelleri oluşturulmuş oluyordu.⁷²

Steve Bruce “uluslararası ilişkiler, devletlerarası ilişkilerden dini resmî olarak ortadan kaldıran ve ulus-ötesi kiliseyi ulusal devlete tabi kılan, iman konularını mutlak devlet egemenliğine bırakan Vestfalya sistemine bağlı kaldı. Paradoksal olarak, Vestfalya'nın dinî kökleri olan Protestan Reformu ve “din savaşları”, kısmen de Luther'in “İki Krallık ve İki Hükümdarlık Doktrini”den etkilenerek, dinî hakimiyeti politik hakimiyetten ayırıştırarak laik bir çözüme yol açmıştır. Buna göre, inanç ya apolitik olan veya laik içkinliğin hegemonyasına maruz kalan dinî aşkınlık alanına ya da her ikisine birden atılmıştır. Bu yaklaşım, din ve laiklik arasındaki antagonist ikili muhalefetin modern icadının anahtarıdır.”⁷³ şeklinde Vestfalya sürecini ve geleceğe dönük etkilerini açıklamıştır.

Egemenlik veya hakimiyet Vestfalya düzeni öncesine nazaran dinî olandan uzaklaşarak seküler alana kaymış, belli bir bölge üzerinde egemen ulusal devlet yapıları meydana gelmiştir. Ulusal devlet yapısı da milliyetçi düşüncelerin gelişmesini sağlamıştır. Avrupa’da Katolik kilisesi hakimiyetindeki tek ve bütün dinî cemaat yapısı milliyetçi ideolojinin temellerinin atıldığı Bauman’ın milliyetçiliğe yüklediği anlamla “hayali cemaatlere” (ya da daha doğrusu cemaat olarak hayalidirler) dönüyordu⁷⁴.

⁷² Uluslararası ilişkilere uzun süre hâkim olan realizm teorisinin temelleri atılmıştır. Thomas Hobbes’ e ait “İnsan insanın kurdudur.” anlayışının uluslararası ilişkilere uyarlanmış şekli olarak düşünülebilir. Uluslararası sistemin ana karakterinin anarşizm olduğunu iddia eder.

⁷³ Steve Bruce, *God is Dead: Secularization in the West* (Oxford: Blackwell Publishing, 2002), 30.

⁷⁴ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, 7. bs. (İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2010), 56; Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, 2. bs. (İstanbul: Metis Yayınları, 1995).

Fransız devrimi ve Sanayi devrimi gibi gelişmeler ulus devletlerin sisteme hâkim pozisyonunu iyice pekiştiriyordu.

Din, devlet yapılanmasından dışlanınca onun savaş, barış, ticaret ve tüm sosyal alanlarda etkisi oldukça azalmıştır. Din günah keçisi ilan edilerek, Vestfalya öncesi bütün suçlar ve günahlar dine ve kiliseye yüklenmiştir. Uluslararası ilişkiler ve politika, seküler bir hal kazanırken din, Aydınlanma⁷⁵ hareketiyle halk ve devlet nezdindeki itibarının son kırıntılarını da yitirmeye başlamıştır. Artık Avrupa yaşantısının tamamına hâkim olan Yahudi-Hristiyan geleneğinin reddi söz konusu olmuştur⁷⁶.

Aydınlanma hareketi ile dini gerçeklikler yerini akıl, gözlem ve deney yoluyla ulaşılabilen pozitivist gerçekliğe bırakmıştır. Artık batıl inanç ve hurafe olarak görülen din, gün geçtikçe güçlenen pozitivist seküler, modernist düşünce akımlarının etkisiyle göz ardı edilme pozisyonuna mahkûm edildi. Bu genel durum Vestfalya Antlaşması'ndan Soğuk Savaş'ın sonuna kadar devam etti. 1815'te kurulan Viyana düzeninde, 1919'da kurulan Versay düzeninde, 1945'te kurulan Yalta düzeninde ve 1945–1990 dönemini kapsayan Soğuk Savaş döneminde de böylece devam etti. Din kurumu artık uluslararası politikalarda kendine yer bulamıyordu. Vestfalya düzeninden önce din, bir zorunluluk iken, ihtiyaç duyulduğunda faydalanılan hatta manipüle edilen bir enstrüman haline geldi. Din devlet politikalarında ve toplumsal yaşamda yerini ideolojilerin hâkimiyetine bıraktı.⁷⁷ Milliyetçilik başta olmak üzere liberalizm,

⁷⁵ Atasoy Müftüoğlu “Küresel Çağda Var olmak” adlı eserinde Aydınlanmadan bir proje olarak bahseder ve “Kutsaldan, değerlerden ve amaçlardan arındırılmış, sorumsuz ve tesadüfi yaşanan hayatları meşrulaştırarak, dini ilgiyi, dini alanı ve ufku insanlık gündeminin dışına çıkardı. İnsanlık sayısallaştırılan, mekanikleştirilen, standartlaştırılan, maddileştirilen bir hayat tarzı ve dünya görüşü ile yoksullaştırıldı. Sekülerizm bütün dünyada temel bir referans çerçevesi olarak dayatıldı” şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır.

⁷⁶ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran, 5. bs. (İstanbul: Metis Yayınları, 2010), 236.

⁷⁷ Sayın, “Din ve Uluslararası İlişkiler: İslam’ın Dış Politika Kuramı”, 13-14.

sosyalizm, komünizm gibi ideolojiler dinin meşruiyet gücünü elinden alıyorlardı. Her ne kadar bu ideolojilerin içinde teolojik argümanlar olabiliyorsa da din sadece pragmatik kaygılar söz konusu olduğunda istifade edilen bir olgu haline geliyordu.

Soğuk Savaş döneminde, daha önce bahsedilenlere paralel olarak din siyasi çıkarlar paralelinde rakip ideolojik kamplarda bulunan ABD ve SSCB tarafından kullanılmıştır. Bu iki süper güç ideolojilerini tahkim etmek için ve ekonomik, siyasi çıkarları adına dış politikalarında zaman zaman dinî argümanlar kullanmışlardır. Dünya siyasetini belirleyen iki gücün bu dönem içerisindeki din politikaları uluslararası ilişkiler ve din bağlamını doğrudan etkileme gücüne sahiptir.

Amerika'nın 40. Başkanı Ronald Reagan 8 Mart 1983'te verdiği demeçte⁷⁸ Sovyetler Birliğini “Şeytan İmparatorluğu” olarak isimlendirmiş Sovyet komünizmini ise “Modern dünyanın şeytan odağı” şeklinde betimlemiştir.⁷⁹ Armand Mattelard kitabında iktisatçı teolog Franz Hinkelammert'a atıf yaparak, teolojiye doğru yönelen özgürlüğe dair iki söylemin yakınsamasına dikkat çeker. İlki, tam pazar politikasının meşruiyetini desteklemekte; ikincisi “şeytan imparatorluğu” ya da dünya çapında komünist düşmana karşı Soğuk Savaş'ın yeniden yoğunlaştırılması yönünde çağrıda bulunmaktır. Bu durum, kötülerin şeytan imparatorluğu daha fazla belirdikçe, tam pazarın hedefini her türlü vasıtayla birlikte dayatmayı meşrulaştırmış oluyordu.⁸⁰ ABD'nin demokrasiyi özgürlük ile eşdeğer tutup kapitalist sistemin dünyaya yayılması ve tüm dünyayı açık tam pazar haline getirmek için teolojik argümanlar kullanmaktan

⁷⁸ “Reagan, ‘Evil Empire,’ Speech Text”, *Voices of Democracy* (blog), Erişim 17 Nisan 2021, <https://voicesofdemocracy.umd.edu/reagan-evil-empire-speech-text/>.

⁷⁹ Richard Zampella, *Ronald Reagan's Evil Empire Speech: Lest We Forget*, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=0Ys-362js5U>.

⁸⁰ Armand Mattelart, *Gözetimin Küreselleşmesi Güvenleştirme Düzeninin Kökeni*, çev. Onur Gayretli ve Su Elif Karacan, (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012), 204-5.

çekinmediği görülmektedir. Bunun yanında ABD Sovyetleri çevreleme politikası⁸¹ adına Sovyetler çevresindeki kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden veya edecek İslami/İslamcı oluşumları destekleme yoluna gitmiştir. Bu durumun en bariz örneği ABD'nin Afganistan'daki "İslamcı" olarak nitelendirilen grupları Sovyetlere karşı desteklemesidir. Hasan Köni bu durumu "*Afgan müdahalesi Sovyetlerin sonunu getiren önemli mücadelelerden biri oldu. Amerika'nın sonradan, günümüze kadar boğuşmaya devam edeceği radikal İslamcıları Sovyetler Birliğini zorlamak için kullandığı çoğu Amerikalı araştırmacılar tarafından yazıldı.*"⁸² şeklinde yorumlamıştır. Bu tür politikalar ile komünist Sovyet rejimi dinsiz olarak tanımlanmış, Hristiyanlık veya İslam fark etmeksizin her türlü dinî argüman Sovyet rejimine karşı kullanılarak dinsizliğe karşı bir cephe oluşturulmaya çalışılmıştır.

Sovyetler Birliği sahip olduğu komünist ideoloji çerçevesinde dini, hayatın her alanından uzaklaştırmak adına politikalar geliştirmiştir. Yüzeysel bir okuma yapıldığında Sovyetlerin dış politikasında dinî argümanlardan veya din kurumlarının argümanlarından uzak durması, ideolojisi gereği olması gereken olarak düşünülebilir. Fakat ilginç bir şekilde komünist Sovyet yönetimi Rus kilisesini Soğuk Savaş boyunca ABD ve ideolojisine karşı kullanmaya çalışmıştır. Şir Muhammed Dualı'ya göre Rus Ortodoks Kilisesi ABD ile girilen nükleer silahlanma yarışındaki Sovyetlerin rolünü perdelemeye çalışmış, fırsat buldukça dünya barışından bahsederek ABD ve uyguladığı politikaların dünya barışı için en büyük tehlike olduğunu savunmuştur. Fakat Kilisenin Sovyetlerin yayılcılık politikasını ve nükleer silah çalışmalarını görmezden geldiğini

⁸¹ Çevreleme politikası ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Rus yayılcılığını engellemek için geliştirdiği politikalar. Rus yayılcılığı durdurulduğu takdirde Sovyet yapılanmasının çökeceği düşünülüyordu. Çevreleme politikasına paralel olarak ABD'nin Sovyetler çevresindeki Müslüman devletlerde kendi güdümünde İslamcı yapılanmalar oluşturarak komünizmin yayılmasını engellemeyi amaçladığı ve bunun içinde Yeşil Kuşak" şeklinde tanımlanan projeyi hayata geçirdiği iddia edilmektedir.

⁸² Hasan Köni, *Kaos: Batı hakimiyetinin çöküşü*, (İstanbul: Wizart Yayınları, 2016), 73.

ifade etmiştir.⁸³ Bu durumda Sovyetlerin gerektiğinde çıkarları adına var oluş ideolojisiyle taban tabana zıt olan dini ve dini kurumları kullanmaktan çekinmediğini göstermektedir.

1.3. Soğuk Savaş Sonrası Din ve Uluslararası İlişkiler

20. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan Soğuk Savaşın bitimiyle “büyük anlatıların” bittiği algısı sosyal bilimlere hakimdi. Fakat kısa bir süre sonra bu sürecin geçmişten çok da farklı olmadığı anlaşıldı. Soğuk Savaş döneminde hâkim olan ideolojik mistifikasyon bitmişti ama daha rafine bir ideolojik manipülasyon süreci başlatılmıştı. Kitleler Soğuk Savaş süreci boyunca “Kapitalist hür dünya” veya “Sosyalist özgür dünya” arasındaki kamplardan birinde yer almak zorundalardı ve böylelikle karşılıklı ötekileştirme üzerinden idare edilmekteydiler. Gerçeğin mistifiye edilişi ile çarpıtma veya yüceltme şeklindeki uçlarda gezen yaklaşımlarla semboller üzerinden insanlar yabancılaştırılmaya maruz bırakılmışlardı. Uğruna birçok savaş yapılan ve birçok cana mal olan bu ideolojik yapıların sosyal gerçeklikleri çarpıtması Soğuk Savaşın bitmesi üzerine terk edilen eski bir alışkanlık haline gelmişti.⁸⁴

Sovyetlerin yıkılmasıyla boşa çıkan öteki ve düşman algısının içeriğinin doldurulması gerekmiştir. Galip geldiği düşünülen kapitalizm karşısında diğer dini inançlar ötekileşmeye başlamıştır. Öteki artık kapitalist olmayan değil Hristiyan olmayan şekline dönüşmüştür.⁸⁵ Bir nevi yeni bir öteki düşman kurgulanarak Soğuk

⁸³ Şir Muhammed Dualı, *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 196.

⁸⁴ Ahmet Özcan, *Teolojinin Jeopolitiği*, 3. bsk. (İstanbul: Yarı Yayınları, 2016), 21.

⁸⁵ Gülnur Aybet ve Meltem Müftüler Bac, “Transformations in Security and Identity after the Cold War: Turkey's Problematic Relationship with Europe”, *International Journal* 55, 4 (2000): 570.

Savaş sonrası terkedilen ideolojik mistifikasyonun yerini rafine ideolojik manipülasyon almıştır. Modern uluslararası sistemde din ötekilik üzerinden yeniden kurgulanınca “dinin dönüşü” kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu süreci Gilles Keppel⁸⁶ “Tanrı’nın İntikamı ve Din dünyayı yeniden fethediyor” alt başlıklı eseri ile tanımlamıştır. George Weigel ise Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel bir dinî yeniden canlanmadan bahsetmektedir ve dinin canlanmasında en büyük etkenlerden biri olarak dinin siyasal katılımından bahsetmektedir.⁸⁷

Bu teorinin yanında herhangi bir geri dönüşten bahsedilemeyeceği çünkü dinin hiçbir zaman gitmediği şeklinde yaklaşımlar da bulunmaktadır. Casanova⁸⁸ Vestfalya sürecinden günümüze değin modernitenin kaçınılmaz olarak, Batı Avrupa'nın bir istisnasıyla, inancın azalmasını gerektireceği varsayımına rağmen, dinin ya güçlendiğini ya da istikrara kavuştuğunu belirtmektedir. Bu düşünceye paralel olarak Carl Schmitt⁸⁹ modern uluslararası ilişkilerin temelini oluşturan ulus devletin bütün önemli kavramlarının sekülerleştirilmiş (dünyevileştirilmiş) teolojik kavramlar olduğunu söyler. Ne aydınlanma ne de modernite teolojiden tam bir kopuşu işaret eder. Aydınlanma çağının ve modernitenin sosyal ve siyasî teorileri, dini ret iddialarına rağmen dinden fazlasıyla etkilenmiş birçok bakımdan dini etkileri bünyesinde barındırmaktadır. Seküler görünümlü teolojik kavramlar sosyal bilimlere hâkim olmuştur.⁹⁰ Sonuç olarak her ne kadar din modern uluslararası sistemde ve hayatın geri kalan kısmında pasifize edilmiş ve dış politika için kullanışlı bir enstrüman haline

⁸⁶ Gilles Keppel, *Tanrının İntikamı Din dünyayı yeniden fethediyor*, çev. Selma Kırmızı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992).

⁸⁷ George Weigel, “Religion and Peace: An Argument Complexified”, *Washington Quarterly* 14, 2 (1991): 27.

⁸⁸ Jose Casanova, *Public Religion in the Modern World* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1994), 5.

⁸⁹ Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, 5. bsk. (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2016), 43.

⁹⁰ Bengül Güngörmez, *Modernite ve Kıyamet*, 2. bsk. (Ankara: Liberte Yayınları, 2018), 4.

getirilmiş görünse de gücünü derinlerde ve seküler görülen teorilerin içerisinde muhafaza etmiştir.

1968 yılında New York Times gazetesindeki bir röportajında "Yirmi birinci yüzyılda dine inananların çok küçük cemaatlerden ibaret olacağını ve dünyanın her tarafına yayılan seküler kültüre karşı koyabilmek için bir arada yaşamak zorunda kalacaklarını" söyleyen Peter Berger 1990'ların sonunda sekülerleşmiş bir dünyada yaşamakta olduğumuz kabulünün oldukça yanlış olduğunu, bazı istisnaları hariç, dünyanın bugün alabildiğine dinî bir dönem yaşadığını ifade etmektedir. Berger gibi sekülerleşme teorisine karşı çıkan ve dinin modern dönemde yok olmayıp oldukça güçlü bir hale geldiğini savunan sosyologlar bu konuda Amerika'ya odaklanmaktadırlar. Çünkü Amerika dünyanın en "modern" görünümlü, ama aynı zamanda en dindar toplumlarından biridir.⁹¹ Uluslararası ilişkileri yönlendirme kabiliyetine sahip ABD'nin dindar yapısı göz önüne alındığında dinin uluslararası alandan tamamen tecrit edilme veya edilmiş olma ihtimalinin oldukça düşük olduğu anlaşılabilecektir.

Esasen uluslararası ilişkilerde din olgusu II. Dünya savaşı sonrası kendini hissettirmeye başlamıştı. Sömürge devletlerde verilen bağımsızlık mücadelelerinde din oldukça kuvvetli bir motivasyon unsuru olmuştu. Özellikle de İslam coğrafyası bu sömürgecilik karşıtı hareketlerin merkezi konumundaydı. Davutoğlu⁹² bu süreci sömürgecilik sonrası dönem olarak tanımlamakta sömürge devrimleriyle birlikte Müslüman ulus devletlerin oluştuğunu ifade etmektedir. Ayrıca İslam dünya düzeninin, hâkim uluslararası sistem olarak işlev gördüğü geçmişte, İslami olmayan bir siyasi otorite tahayyül etmenin mümkün olmadığını, İslam hukukunun İslam coğrafyasında hâkim olup modern ulus devlet yapısıyla zıt bir yapıya sahip olduğunu bu bakımdan

⁹¹ Ali Köse, *Kutsalın Dönüşü 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*, ed. Neval Akbıyık, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 9-10.

⁹² Davutoğlu, *Medeniyet Dönüşümü Uluslararası Düzen Bunalımı ve İslam Dünyası*, 176-77.

İslam'ın dârü'l-İslâm⁹³ telakkisinin modern ulus devlet sisteminin bir unsuru değil alternatifi niteliğinde olduğundan bahsetmektedir.

Arap devletlerinde modern ulus devlet yapılarına bağlı milliyetçilik hareketlerinin başarısızlığı İslami hareketlerin önünü açmıştı. Yahudi teolojisini temel alarak İsrail devletinin kurulması ve buna bağlı olarak oluşan İsrail-Filistin sorunu, 1979'daki İran İslam devrimi gibi gelişmeler yadsınan din faktörünün artık göz ardı edilemeyecek hale getirmişti. Din, ortaya çıkan tarihi ve siyasi vakaların en önemli faktörlerinden biriydi. Peter Mandaville, "İran İslam Cumhuriyetinin etkileri özellikle Soğuk Savaş yıllarında dünya çapında hissedilmişti. İran'daki bu İslam merkezli dönüşüm Batılı neo-emperyalist rejimlere "üçüncü dünyacılık" diye tanımlanan karşı alternatif bir kendine özgü sistem olarak sunulmuştur"⁹⁴ diyerek İran'daki İslam temel alınarak yapılan rejim değişikliğinin dünya çapındaki etkilerinden bahsetmiştir.

Görüldüğü gibi Soğuk Savaş öncesi veya sonrası dini bir canlanmadan bahsedilecekse İslam coğrafyası bu canlanmanın merkezi konumundadır. Modern uluslararası sistem, Batı merkezli olup Vestfalya'dan bu yana dinin etkisinin siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatta oldukça kısıtlandığı, modernizm ve gereği olarak insan yaşantısında seküler, devlet yapısında ise laik anlayışın evrensel bir hal aldığından bahsetmektedir. Bu tekçi ve etnosantrik yaklaşım Batı dışındaki coğrafyanın kültürel, toplumsal, tarihi vb. bütün varlığı ile yok kabul edilmesine sebep olmaktadır. Doğal olarak bu tekçi ve etnosantrik yaklaşım diğer coğrafyaları ötekileştirmiş veya önemsizleştirmişti. Batının aksine İslam coğrafyasında her ne kadar ulus devlet, demokrasi, laiklik gibi kavramlar hayata entegre edilmeye çalışılsa da din birçok

⁹³ "Dârü'l-İslâm" İslam hukukunda "Müslümanların hâkimiyeti altındaki yer" manasında kullanılmaktadır.

⁹⁴ Peter Mandaville, *Küresel Siyasi İslam*, ed. Yasin Topaloğlu, çev. Ayşegül Yarpuzlu, (Ankara: Sitare Yayınları, 2013), 107.

alandaki gücünü muhafaza etmekteydi. Bu Batılı kavramlar iktidar sahipleri tarafından genelde jakoben bir yaklaşımla halka empoze edilmeye çalışılıyordu. Batılı ötekileştirici ve amir tavır, yerel yöneticilerin diktatörce eylemleriyle birleşince İslam coğrafyasında halk nezdinde olumlu tepkiler oluşması imkansızlaşıyor aksine Batının emperyal amaçlarıyla yerel yöneticiler özdeşleştiriliyordu. Fawaz Gerges⁹⁵ bu durumu Ortadoğu'nun batılı modernleşme teorileri ve modern uluslararası ilişkiler teorileri için bir mezarlık haline geldiğini söyleyerek edebi bir dille betimlemektedir.

Aydınlanma dönemindeki Batı ülkelerinin aksine, Orta Doğu başta olmak üzere İslam coğrafyası Batı emperyalizminin nüfuz alanında yer aldığı için İslam dünyası bağımsızlık ideolojileri geliştirmiştir. Batı dünyasının aksine, İslam coğrafyasındaki sekülerizm sadece dini baskılardan kurtuluş fikri şeklinde 19. ve 20. asırlarda doğmamıştır: sekülerizm burada diktatörler ve darbecilerin halk nezdinde şaibeli olan meşruiyetlerini örtmek ve Batılı destekçileri memnun etmek için kullanılmıştı. Bu tür baskıcı yapıları tehdit etmek için dinin harekete geçirici gücünü kullanmak oldukça mantıklı görünüyordu.⁹⁶

Soğuk Savaş öncesi İslam Dünyasındaki bu hareketlenmeyle eş zamanlı olarak ABD bürokrasisinde Evanjelist⁹⁷ hareketin nüfuz gücü artmaya başlıyordu. Artan bu bürokratik güç ABD'nin İslam ile alakalı olan politikalarını doğrudan etkiliyordu.

⁹⁵ Fawaz Gerges, "Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye", *Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, ed. Zahide Tuba Kor, (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 26.

⁹⁶ Kai Hafez, *Batı'da ve İslam Dünyasında Radikalizm ve Siyasi Reform*, çev. Adnan Bülent Baloğlu, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), 280-81.

⁹⁷ Literatürde bulunan Grace Hallsell'e ait "Tanrıyı Kıyamete Zorlamak", Header Hendershot'a ait "İsa Aşkına Dünyayı Sarsmak Evanjelizm", İsmail Vural'a ait "Evanjelizm Beyaz Sarayın Gizli Dini", Ramazan Kurtoğlu'na ait "Hollywood ve Kabala'nın 13. Havarisi Evanjelizm ve Tanrıyı Kıyamete Zorlamak", Elif Arat Yıldız'a ait "Evanjelizm : evanjelistlerin dünya siyasetine etkisi" vb. eserlerin başlıklarını bakılarak dahi anlaşılabilirliği gibi ABD ve ABD'nin ulusal küresel politikalarında Evanjelik dini yapılanmanın etkisi göz ardı edilmemelidir.

ABD'deki Evanjelist hareket ile Yahudi lobisinin Ortadoğu ve İslam politikalarının büyük oranda örtüşmesi Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerin ana meselesini din ve daha özelde de İslam haline getiriyordu. Yıkılan Sovyet rejimi sonrası Orta Asya'da oluşan ulus devletler kendilerini ve kimliklerini tanımlarken dine de (İslam) yoğun biçimde referans vermekteydiler. Ayrıca Macit'in⁹⁸ de belirttiği gibi Sovyet rejimi tarafından baskılanmış din (Hristiyanlık) bizzat Rus Ortodoks Kilisesi vasıtasıyla Rus ulusal kimliğine enjekte ediliyordu. Soğuk Savaş sonrası Rusya'da ortaya çıkan her ideolojik fraksiyon için Ortodoks Kilisesi oldukça önemli ve saygın bir yere sahip oluyordu.

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan 1990-1991 Körfez Savaşı sonrasında Samuel Huntington "Medeniyetler Çatışması" teorisini ortaya atmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemi açıklama gayesindeki bu teori yeni dünya düzeninin artık medeniyetler arasındaki çatışmalar temelinde ilerleyeceğini öngörüyordu. Huntington tarafından medeniyetlerin ana unsuru ise din olarak tanımlanmıştı. Medeniyetler çatışması teorisinin merkezine Batı ve İslam medeniyeti karşılıklı olarak konumlandırılıyordu. Potansiyel, öngörülen çatışmaların müsebbibi olarak da İslam dini zihinlere işleniyordu. Sonuç olarak din, uluslararası ilişkilerin gündemine tekrar giriyordu fakat bu durum İslam açısından negatif bir yaklaşıma ve içeriğe sahipti.

Bu negatif algıyı pekiştiren en önemli unsurlardan biri de modern uluslararası ilişkilerdeki kırılma noktalarından biri olan 11 Eylül 2001'de gerçekleşen olaylardır. ABD ticaret merkezine ve Pentagon'a⁹⁹ yapılan saldırılar sonucunda oluşan büyük infialle din ve özelde İslam uluslararası ilişkilerin ana gündemi haline gelmiştir. Dünya

⁹⁸ Nadim Macit, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya'da Ulusal İdeolojinin Oluşumu, Din ve Diplomasi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 10, 2 (K 2010): 97.

⁹⁹ ABD Savunma Bakanlığı merkez binasıdır.

siyasi tarihi açısından küresel ölçekte ve çok boyutlu etkilere sahip terör saldırılarının sonuçlarını Nuh Yılmaz şu şekilde açıklamıştır:

İslam, güvenlik, aşırılık, fundamentalizm gibi kavramlar yeniden tanımlandı; strateji, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi gibi bilgi alanları 11 Eylül'ü referans almadan hiçbir şey yazamaz hale geldi; güvenlik çalışmaları, terörizm araştırmaları gibi yeni bilgi alanları inşa edildi; sosyoloji, antropoloji, ilahiyat gibi bilgi alanları yeniden ve daha işlevsel olarak iktidarın kullanımına daha elverişli bir şekilde yeniden tanımlandı, gündelik yaşamda güvenlik ve seyahat özgürlüğü kavramları tamamen değişti; yeni ordu birimleri kuruldu; askeri stratejiler, silah ve istihbarat alanlarında patlama yaşandı, ülkeler işgal edildi; Guantanamo Cezaevi ve gizli hapisanelerle birlikte hukuk ve insan hakları tartışmaları yeniden ele alındı; haritalar değişti; birçok ülkede iktidarlar değişti. Özetle 11 Eylül'den sonra, gerçekten de hiçbir şey eskisi olmadı.¹⁰⁰

Yukarıdaki alıntıya paralel olarak Jacques Derrida 11 Eylül sonrasında uygulanan stratejiler ile iktidar arasında doğrudan bir bağlantı bulunduğundan bahsetmekte, hâkim gücün kendi çıkarları paralelinde uygun yorum ve terminolojiyi yerel/küresel çapta meşrulaştırmayı ve hukukileştirmeyi başardığını ifade etmektedir.¹⁰¹ 11 Eylül sonrası oluşan İslam'ı terörize edip bir güvenlik problemi haline getirme stratejisi sadece ABD tarafından değil tüm dünyada meşru ve hukuki bir zemine sahip olarak görülmüş, ülkeler iç ve dış politikalarında bu terminolojiyi kullanarak baskıcı ve otoriter uygulamalarda bulunmuşlardır. Rusya bu terminolojiyi Çeçenistan üzerinde sivil halk gözetmeksizin uyguladığı saldırıları meşrulaştırmak için kullanırken Çin Doğu Türkistan'daki Müslüman halk üzerindeki baskıyı artırmış, birçok devlet de kendi

¹⁰⁰ Nuh Yılmaz, "10 Yıl Sonra 11 Eylül: Dünya Siyasetinde Siyasal Temsil Krizi", *11 Eylül Tarihsel Dönüşüm Analizi: 2001-2011*, ed. Abdurrahman Babacan, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 92.

¹⁰¹ Richard Devetak, "Postyapısalcılık", *Uluslararası ilişkiler teorileri*, çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan, 3. bsk. (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 255.

içindeki İslami muhalefeti bastırmak için bahsedilen meşrulaştırma ve hukukileştirme söylemlerine başvurmuştur. Uluslararası ilişkilerde ve iç politikada küresel çapta dinin araçsallaştırılması söz konusu hale gelmiştir. Günah keçisi ilan edilen İslam üzerinden her türlü çıkar meşrulaştırılmakta ve bu çıkarların önünde engel olabilecek her yapılanma veya fikir bir şekilde İslam ve terörizm ile ilişkilendirilerek potansiyel muhalefet hareketleri pasifize edilmekteydi.

Buraya kadar aktarılanları özetlemek gerekirse Sovyetler sonrası dönemde komünist ideolojinin hâkim olduğu yerler olan Orta Asya ve Kafkasya'da İslamiyet, Rusya Federasyonu ve Doğu Avrupa'da ise Hristiyanlık açısından bir canlanma, hareketlilik meydana gelmiştir. Batılı ideolojilerin Orta Doğu'da etki yitimi sonucunda ise Siyasal İslam mevcut yönetimlere karşı en güçlü muhalif yapı olarak ortaya çıkmıştır. Seküler toplumsal hayatın ve laik devlet yönetiminin hâkim olduğu Batıda ABD başta olmak üzere din konusunda çeşitlenme ve hareketlenme meydana gelmiştir. İsrail, Yahudi teolojisini merkeze alan bir devlet yapılanmasına sahip olduğu için Ortadoğu'daki çatışmaların her zaman bir dinî boyutu olmuştur. 11 Eylül ile birlikte din, uluslararası ilişkiler ve politikadaki gücünü tüm dünyaya tekrar kanıtlamıştır. Bu süreçten sonra din uluslararası ilişkiler literatüründe yeni çalışmalar ile kendine yer bulmaya başlamıştır.¹⁰² Ayrıca küresel çaptaki bu dini canlanma için “fundamentalizm tehdidi” şeklinde tek yönlü ve negatif bir yaklaşım sergilemek oldukça yanlış ve yetersizdir. Küresel bazdaki bu dinî canlanma için çok yönlü ve daha sistematik rasyonel çalışmalar yapılması gerekmektedir.¹⁰³

Küresel bazdaki bu dini canlanmaya küreselleşme fenomeni de büyük katkı sağlamıştır. Özellikle 1990 sonrası dönemde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki

¹⁰² M. Scott Thomas, *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations: The Struggle for the Soul of the Twenty-First Century* (Newyork: Palgrave Macmillan, 2005).

¹⁰³ Şahin, *Din-dış politika ilişkisi*, 116.

muazzam gelişmeyle 1960'larda Mc Luhan'ın¹⁰⁴ büyük bir öngörüyle kaleme aldığı eserinde belirttiği gibi dünya “küresel bir köy” haline gelmiştir. Bahsedilen küresel köyde dinlerin müritlerine ulaşması ve onlara mesajlarını iletmesi bir o kadar kolaylaşmıştır. Küreselleşme ile dinler birbiriyle kolaylıkla temas kurmaya başlamış, bu temas sonucunda çatışmalar, sentezler, değişimler, yeni dinsel hareketler meydana gelmiş ayrıca dinler arası geçişler yaşanmıştır. Mc Luhan'ın küresel köy teorisiyle aynı dönemlerde Arnold J. Tonybee¹⁰⁵ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “mesafelerin küçülmesinden” bahsederek bir Batılı'nın ailesinden aldığı dini geleneği reddedebildiğinden ya da yeni bir dini inancı benimseyebilmesinin mümkün olduğundan ve bu durumun oldukça yaygınlık kazandığından bahsetmektedir. Günümüzün mesafesiz ve zamansız dünyası göz önünde bulundurulduğunda dinsel yaşamdaki canlılığın yoğunluğunu ve şiddetini anlayabilmek daha kolay olacaktır. Küreselleşme ve din ilişkisini detaylı olarak incelemek bu tezin sınırlarını aşmaktadır. Özetlemek gerekirse din, küreselleşmenin sağladığı çeşitli ve kolaylıkla ulaşılabilir iletişim olanaklarını kullanarak daha faal hale gelmiştir. Din, daha önce de bahsettiğimiz gibi dünyayı anlama, kavrama ve yönlendirme konusunda sahip olduğu değerler vasıtasıyla, insanları ve insanlar arası ilişkileri şekillendirmesiyle, uluslararası ilişkilerde ve siyasette daha etkin rol almaya başlamıştır.

2010 yılında Tunus'ta Muhammed Bouaziz'in kendini ateşe vermesiyle başlayıp Tunus, Libya, Mısır ve Suriye başta olmak üzere tüm Ortadoğu'yu hatta tüm dünyayı etkileyen yönetim değişiklikleri ve iç savaşlarla sonuçlanan ve hâlâ etkileri devam eden

¹⁰⁴ Marshall McLuhan ve Bruce R. Powers, *Global Köy 21. Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler*, çev. Bahar Öcal Düzgören, (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2020).

¹⁰⁵ Fahrettin Altun, “Kutsal medya, kutsal çağ: McLuhan düşüncesini anlamaya katkı”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 21 (2006): 69.

“Arap Baharı”¹⁰⁶ uluslararası ilişkilerin ana gündemi haline gelmiştir. Fakat bu sürece Batılı ülkelerin yaklaşımı Avrupamerkezci modernist anlayışın dışına çıkamamış, eski oryantalist retorikler aşılammıştır. Salman Sayyid bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

...Bu görüşe göre Arap Baharı, Batıda mevcut olan demokratik hayat vizyonu ile heyecanlanmış ve sosyal medya aracılığıyla bir araya gelmiş olan Batılılaşmış bir gençlik sayesinde gerçekleşmiştir. Arap Baharı'na dair bu bakış açısı, göstericilerin "Allah-u Ekber" gibi sloganlar atmalarına ve Cuma namazlarını gösteriler için vesile olarak kullanmalarına rağmen; bu gösterilerin, dinî değil seküler bir fenomen olduğuna odaklanır. Bu anlatının gerek Batılı gerekse de dünyanın geri kalanındaki "Batı ile zehirlenmiş" (wes-toxicated) kitle içerisinde genel bir cazibesi vardır, çünkü bu anlatı Batı'nın devam eden merkeziliğini ve köklü üstünlüğü şeklindeki vizyonunu tescil eder.¹⁰⁷

ABD'nin 11 Eylül sonrası Irak'ı işgal etmesi sonrasında bu bölgede siyasi düzen ve istikrar tam olarak sağlanamamıştır. Arap Baharı sonrası bu bölgedeki kaos ve istikrarsızlık sonucunda IŞİD örgütü ortaya çıkmıştır. Suriye'deki iç savaştan da yararlanarak büyüyen örgüt medyada İslam'ın yeni yüzü haline getirilmiştir. Bu örgüt İslam'daki Sünni-Şii bölünmesinin günümüze yansımaları olarak değerlendirilerek oryantalizmden bu yana Batının doğuyu okurken kullandığı özcü yaklaşım aşılammıştır. IŞİD'in ortaya çıkmasına sebep olan ortamı doğuran ABD'nin bölgeyi

¹⁰⁶ Bahsedilen ülkelerde gerçekleşen devrim hareketlerine verilen isimdir. Arap ülkelerinde diktatöryel ve baskıcı rejimlere karşı halkın gerçekleştirdiği isyan hareketi olduğu için “bahar” şeklinde adlandırılmaktadır.

<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nYRkLe4qdl8J:https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php%3Fid%3D140024+&cd=13&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

¹⁰⁷ Salman Sayyid, *Hilafeti Hatırlamak, Dekolonizasyon ve Dünya Düzeni*, çev. Mehmet Murat Şahin, 2. bsk. (İstanbul: Vadi Yayınları, 2019), 120.

işgali görmezlikten gelinerek terörün doğrudan İslam'ın bir çıktısı olarak sunumuna devam edilmiştir.¹⁰⁸ Kai Hafez¹⁰⁹ terör ve köktenciliğin İslam'ın bir parçası olmadığını ve köktenciliği İslam'ın üretmediğini aksine sosyal değişim sürecinde dinin bir işlevinin sonucu olduğunu savunmaktadır.

Batının Avrupamerkezci modernist ve seküler uluslararası ilişkiler yaklaşımının dışında herhangi bir bakış açısının olmadığını en bariz şekilde gösteren örneklerden biri de Douglas Murray ait “The Middle East’s own 30 Years War has just begun” adlı köşe yazısında görülmektedir. Ortadoğu’daki mezhepsel çatışmaların Ortadoğu’nun 30 yıl savaşları olarak görülebileceğini, çatışmaların sonunda da “İslami Vestfalya”nın gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Batıda benzer minvalde birçok çalışma bulunmaktadır.¹¹⁰ Bu durum Vestfalya’yı fetişleştirmekte, tek seçenek olarak sunmakta ve bölgenin kendi tarihi kültürel deneyimini kendine özgü yapısını yok saymaktadır. Vestfalya dışındaki seçeneklere başvurmak ötekilik için yeter sebeptir. Vestfalya sistemine tam olarak dahil olamamış İslam sistemin ötekisi durumundadır. Wallerstein kapitalist dünyanın yaşadığı krizin Batıda özgüven sorununa yol açtığına bu durumun da Batı tarafından sürekli yeni şeytanlar icat edilmesine yol açtığını söylemektedir. Batının ve modern sisteminin sürekli şeytanlar icat etmeden yaşamayacağını belirtip yeni şeytanın 1990 yıllarından itibaren İslam olduğunu belirtmektedir. Batının sahip olduğu hegemonik histerinin sonucunda ve Wallerstein’in dediği gibi modern uluslararası sistemin salahiyyeti için İslam’ın ötekileştirilmesi kaçınılmaz son olarak görülmektedir.¹¹¹ Sistemin karşısına konumlandırılan yapı ne kadar kötü ve şeytani

¹⁰⁸ Ali Balcı, *Ortadoğu ve Postkolonyalizm*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 127.

¹⁰⁹ Hafez, *Batı’da ve İslam Dünyasında Radikalizm ve Siyasi Reform*, 283.

¹¹⁰ Kasım Timur, “Neden Bir ‘İslami Uluslararası İlişkiler Teorisi’ Yoktur?”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17, 1 (2017): 174.

¹¹¹ Immanuel Wallerstein, “Islam, The West, And The World”, *Journal of Islamic Studies* 10, 2 (1999): 123-24.

vasıflara sahipse sistem kendini o kadar meşrulaştırabilecek ve kazandığı bu sınırsız meşruiyet gücü (herhangi bir ahlaki hukuki sınır gözetmeksizin) ve alanı ile yanlışlarının üzerini o raddede örtebilecektir. Karşı taraf ne kadar şeytanlaştırılsa sistemin ötekileştirdiği yapıya uygulayabileceklerinin sınırları da o kadar genişleyecektir.

Avrupa ve Batının hümanizmle başlayan aydınlanma ve modernizasyon serüveni dehümanizasyon ile sonuçlanmış görülmektedir. Sonuç olarak modern seküler düzenin sahibi Batının, İslam'ı ötekileştirip İslam üzerinden kendi histerik sorunlarını sağaltma metodunu izlediği sonucuna varılabilecektir. Duygu Türk¹¹² bu durumu Batının hegemonik, mutlak ve tek iktidara meyilli karakterinin psikolojik sorunlarını, yetmezliğini örtecek kendinden uzaklaştıracak bir yapıya ihtiyaç duyması sonucunda, özne biçiminde kendini düzenlemesini sağlayan bir istisna olarak öteki icat ettiğini söylemektedir. Bu öteki icadı ise Wallerstein'ın dediği gibi süreklilik arz eden bir metottur. Öteki, kurucu öznenin yani Batının güncel sorunlarına ve ihtiyaçlarına mukabil değişebilmekte veya farklı şekilde tanımlamalara tabi tutularak yeniden üretilebilmektedir.

Tez için önemli konulardan biri olan öteki ve ötekileştirme kavramlarının üzerinde biraz daha fikir yürütülmesi faydalı olacaktır. Bu sebep ile tezin devamında öteki ve ötekileştirme kavramları üzerinde durulacaktır. Öteki kavramının din ve uluslararası ilişkilerdeki karşılığına değinilecektir. Bu açıklamalardan sonra tezimizin ikinci bölümüne geçilecek olup Soğuk Savaş sonrası ortaya atılan gelecek öngörülerini içeren teorilerde İslam'ın konumlandırılmasının ve öteki ol(durul)ma durumunun bahsedilen teoriler üzerinden okunması yapılacaktır.

¹¹² Duygu Türk, *Öteki, Düşman, Olay*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 330.

1.4. Öteki ve Ötekileştirme

“Öteki” günümüzde en yaygın kullanılan kavramlardan birisidir. Herhangi bir konuda fikir beyan ederken bir şey yazarken veya yaşarken öteki düşünülmeden bir sonuca gitmek bir eksiklik olarak görülebilmektedir. Felsefe¹¹³ başta olmak üzere sosyoloji, psikoloji ve birçok sosyal bilim alanında öteki kavramı oldukça yoğun biçimde bir analiz ögesi olarak kullanılmaktadır. Kişinin ve toplumun hayattaki ve güncel küresel sistem içindeki koordinatlarını büyük ölçüde şekillendiren öteki kavramı temel olarak “biz” den ve “ben” den farklı olan yani “biz”in ve “ben” in dışında kalan her şeyi tanımlamak için kullanılır. Fakat “biz”i oluşturan dış çevre üzerinde doğrudan bir “öteki” etkisi de bulunmaktadır. Temelde bir karşıtlık, tezatlık ve farklılığı anlatan öteki kavramı “biz”i oluşturan unsurları içerisinde barındırmasıyla sürekli karşılıklı bir etkileşim durumu oluşturmaktadır. Fakat bu etkileşim genel olarak negatif terminolojiler içeren ötekileştirme üzerinden yürüyen bir ilişki türüdür. Ben ve biz özne olarak ötekini tanımlamakta böylelikle ötekini nesneleştirip bir bakıma değersizleştirmektedir. Değersizleştirmenin sonucunda karşıdaki negatif bir içeriğe sahip olup ötekileşmektedir. Bu durum sonrasında biz(ben) ve ötekiler(öteki) arasında hiyerarşik bir yapılanma oluşmaktadır. Özne kendini tanımlarken ne olmadığını yani bir bakıma ötekiyi tanımlayacak, tanımlama gücü de hiyerarşik bir yapılanma oluşturacaktır. Tanımlama gücüne sahip özne, tanımlanan öteki üzerinde hiyerarşik bir üstünlüğe sahip olacak ve öteki üzerinde tahakküm kuracaktır. Bu açıklamaya paralel olarak Kalın¹¹⁴ tarih boyunca ben-öteki ilişkilerinin bir hiyerarşi ve tahakküm ilişkisi

¹¹³ Nermi Uygur 1972 yılında yayınladığı “Edmund Husserl’de Başkasının Beni Sorunu” adlı makalesinde Edmund Husserl’in oluşturduğu fenomenoloji yaklaşımı ile ben’in/biz’in bütünü dışındakileri/ötekileri/başkalarını bir şekilde hesaba katan veya söz konusu bu özne dışındaki nesnelere değerlendirmeyi bilinçli ve bilimsel bir yöntem olarak ilk kez ortaya koyan kişi olduğundan bahsetmektedir

¹¹⁴ İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, ed. Nurullah Koltaş, 19. bsk. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 460-61.

bağlamında geliştiğini söyler. Ona göre senyör-serf, burjuva-proletarya gibi sınıf ayrımları tahakküm ilişkisine örnek olup bu ikili ilişki, bir özne-nesne ilişkisine indirgenildiğinde insani ve ahlaki anlamını yitirecek, ırkçılığın ve sömürgeciliğin kaynağı haline gelecektir. Kalın'ın bahsettiği sınıf ayrımlarına ek olarak Hegel'in köle-efendi¹¹⁵ diyalektiği eklenebilir. Hegel'in köle-efendi diyalektiği Batı tarafından siyasal ve uluslararası alanda kullanıma sokulan birçok uygulamaya temel teşkil etmiş olduğu ve özellikle öteki kavramı üzerindeki baskıcı politikalara meşruiyet sağladığı söylenebilir.

Öteki, kimlik konusunda da önemli bir unsur olup kişi kendini tanımlarken mutlaka diğere ihtiyacı duymaktadır. İnsan kendi niteliklerini bir başkasıyla karşılaştırma yoluyla meydana getirirken kullandığı başkası yani ötekidir. Sosyal bilimlerde bu terim benim kültürümün ve toplumumun haricinde olanı imler. Emanuel Levinas'ın literatüre dahil ettiği ve daha sonra Edward Said'in emperyalizm-şarkiyatçılık ilişkisi bağlamında tekrar gündeme getirdiği öteki esasında felsefe temelli olup; daha önce de bahsettiğimiz gibi politik, ekonomik, sosyal ve psikolojik açılardan oldukça yoğun biçimde tekrar tekrar yorumlanmıştır. Hepsi farklı görüşlere sahip olmakla birlikte Hegel, Nietzsche, Foucault, Heidegger ve Levinas bu terimin kavrayış ve anlayış ile bağlantılı olduğunu belirterek emperyalizm hakkında önemli temellendirmelerde bulunmuşlardır.¹¹⁶

¹¹⁵ Tülin Bumin “Hegel Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi” (2013) adlı kitabında bu diyalektiği şu şekilde açıklamıştır: İnsanlar arası ilk ilişki savaşla başlamıştır. İnsanın kendine özgü hakikat anlayışını herkesçe kabul edilen nesnel bir anlayış haline getirebilmesi adına bütün rakiplerini şiddet yoluyla pasifize etmelidir. Yenilen taraf yenen tarafın öznel hakikat anlayışını kabul edecek ve efendiye ait öznel anlayış köle tarafından kabul edilerek nesnel bir anlayış haline gelecektir. Bu mücadele sonunda efendi kölenin hayatını başılayacak ama karşılığında kölenin bağımsızlığını özgürlüğünü alıp onu kendine tabi kılacaktır.

¹¹⁶ Mertcan Akan, *Bilinmeyeden 'öteki'ye: Rusya'nın Kafkasya'yı işgalinde oryantalizm etkisi*, (Fatih, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 6-7.

1978 yılında Edward Said'in *Orientalism* adlı eserinde Antonio Gramsci'nin "iktidar", Michel Foucault'nun "bilgi-iktidar" ve Frantz Fanon'un "üçüncü dünya" paradigmalarını harmanlayarak oluşturduğu oryantalizm anlayışı öteki kavramını sosyal bilimlerin merkezine taşımıştır. Özne konumundaki Batı ve nesne konumundaki Doğu şeklinde iki ayrı kültür merkezi oluşmuş böylece oryantalizm için ontolojik bir temel meydana gelmiştir.¹¹⁷

Edward Said öteki ve ötekileştirme işleminin kurgusallığı üzerinde durmaktadır. "Şarkın şarkılaştırılmış olduğunu" ifade ederek buradaki nesneleştirme ve hegemonik ilişkiyi kısa ve öz bir biçimde açıklamıştır. Said'e göre Batı, Doğu kavramını başta kendini tanımlamak için oluşturmuş yani beni oluştururken ötekinin de sınırlarını çizmiş, daha sonra ise emperyal amaçlar için meşruiyet yaratmak adına ürettiği bu doğu kavramını kullanmıştır.¹¹⁸ Sömürü için oluşturulan külliyatın adı olan şarkiyatçılık veya oryantalizm sosyal ve kültürel hayatın her alanını filolojik metinlerin yardımıyla anlamaya çalışan sistematik bir düşüncenin ürünüdür. Böyle bir zihniyetin yansıması olan oryantalizm Doğu'yu hep bir öteki olarak konumlayan ve bu algının kanıksanmasını sağlayan entelektüel bir yaklaşımdır.¹¹⁹ Bu metinler külliyatının, temel işlevi söz konusu ben ve öteki yani Batı ile Doğu arasındaki farkı normalleştirmek ve onu itiraz edilemez katı bir gerçekliğe dönüştürmektir.¹²⁰

Yapısalcı bir anlayışa sahip Aleksander Wendt'e göre toplumların, toplumsal kimlikleri ve kolektif anlayış sistemleri karşılıklı sosyalleşme sonucunda oluşur. Dolayısıyla toplumsal kimlik ve anlayış tarihsel bir yapıya sahip olup değişime tabidir.

¹¹⁷ Akan, 13.

¹¹⁸ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, 7. bs. (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 14-16.

¹¹⁹ İlyas Öztürk, Turgut Gümüşoğlu ve Gökmen Gezer, "Kültürlerarası Çeviri Kapsamında Oryantalizm ve Öteki Kavramı", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 4, 8 (2018): 37-38.

¹²⁰ Balcı, *Ortadoğu ve Postkolonyalizm*, 92.

Tarihsel gelişmeler doğrultusunda “öteki” bir düşman olarak inşa edilebileceği gibi bir dost olarak da inşa edilebilir. Kısacası öteki değişmez ve katı bir yapıya sahip olmayıp esnek değişken ve tarihi gelişmelere bağlı bir yapıya sahiptir. Tarihsel koşulların oluşmasında ise Foucault’nun iktidar ve söylem ilişkisine değinmek yerinde olacaktır. “Ben” ve “öteki” kavramlarının inşa edilmesinde etkili olan “toplumsal gerçeklikler”in sunumunda ve kontrol altında tutulmasında en önemli faktör iktidar ve güç sahiplerinin ürettiği bilgiye dayanan söylemlerdir. Bu söylemler toplumun ortaklaşa etkileşimi ile değil belli bir çıkar grubunun onu çıkarları doğrultusunda üretmesi ve topluma bilinçli veya bilinçsiz olarak enjekte etmesi sonucunda oluşur.¹²¹ Avşar’a göre ise Levinas öteki veya ötekileştirmenin iktidar güdümlü bir yapıya sahip olduğunu ve ben merkezci bir anlayıştan türediğini ifade etmektedir.¹²² Sonuç olarak toplum arasında bilgiyi ve söylemi kontrol eden güç/iktidar sahipleri çıkarları doğrultusunda ben ve öteki kavramlarının içeriğini belirleyebilmekte ve değiştirebilmektedir. Bu süreç sonucunda öteki veya ötekilik oldukça politik bir kavram haline gelebilmektedir.

Öznenin kurgusallığının sonucu oluşan nesne konumundaki “öteki”ye Dominique Schnapper sosyolojik açıdan yaklaşmış ve “öteki”ye yüklenen anlamları temel olarak kurulu düzeni bozan, yekpare homojen bir kütle ve bizi oluşturan öteki olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamalar iç içe geçmiş olup önyargı unsuruyla birleşince ötekinin ötekiliği pekişmiş olacaktır. Öteki bizim kurduğumuz toplumsal sistem ve düzen için potansiyel tehdittir. Dominique Schnapper 12. yüzyıldaki Avrupa’yı örnek vererek “Hristiyan toplumun iyi düzenine kasteden sapkınlar” dan bahsetmektedir. Toplumsal düzeni bozmaya uğraşan bu sapkınların talebi ise İncil’in ilk hakikatine ve

¹²¹ Caner Övşan Çakaş, “Avrupa’da İslam’ın Ötekileştirilmesi ve Yükselen İslomofobi’nin Analizi” (Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 84-85.

¹²² Şervan Adar Avşar, “Egocentrism and violence: a critique of democratic peace theory” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Bilkent Üniversitesi, 2004), 26.

havarilerin alçak gönüllüğüne dönüştür.¹²³ Dış düşman olgusunun da toplumsal kaynaşmanın sağlanmasında büyük bir öneme sahip olduğundan vurgulamakta, Freud'un günah keçisi kavramına yaptığı atıfla iç çatışmaların çözümü için bir savunma mekanizması olan dış düşmanın, dayanışma duygusunu kuvvetlendirdiğinden bahsetmektedir. Bu sayede biz kavramının içeriği doldurulmakta ve tahkim edilmektedir. Samuel Huntington, Michael Dibdin'e ait "Dead Lagoon" (Ölü Lagün) adlı romanından yaptığı alıntı ile bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "*Gerçek düşmanlar olmadan, gerçek dostlar olamaz. Ne olmadığımızdan nefret etmediğimiz sürece ne olduğumuzu sevemeyiz.*"¹²⁴

Ötekinin genel özelliklerinden bir diğeri de homojenliktir. Önyargıların etkisiyle veya önyargılarla inşa edilmiş prototipler ötekine yüklenmekte ve mutlak gerçeklik olarak kabul görmektedir. Ötekinin çeşitliliği ve kendi içerisindeki farklılığı göz ardı edilerek tektipleştirilmektedir.¹²⁵ Kuşkusuz bu homojenleştirme "kafa konforu" sağlayacak ve ötekinin ötekileştirme sürecini kolaylaştıracaktır. Ayrıca tektipleştirmenin içerisinde önyargı ile beraber algıda seçicilik de bulunmaktadır. Önyargının paralelinde olan öteki kabul görüp diğer olasılıklar ve ötekiler göz ardı edilmekte görmezlikten gelinmektedir. Cevat Özyurt 1990'larda Balkanlarda yaşanan vahşeti anlatırken önyargılara, tektipleştirmeye ve algıda seçiciliğe şu şekilde değinmiştir:

Hitler'in ruhu eski Yugoslavya topraklarında yeniden ortaya çıkmıştı. Doğu ve Batı, İslâm dünyası ve Hıristiyanlık dünyası, geleneksel zihniyet ve modern zihniyet, ahlâk ve ideoloji, kimlik ve evrensellik, aşk ve çıkar bir kez daha sözlerini ortaya çıkarıp insanlık terazisine koydu. Miloseviç ve İzzetbegoviç, bu

¹²³ Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, çev. Ayşegül Sönmezay, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 45-46.

¹²⁴ Huntington, *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*, 22.

¹²⁵ Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, 134-38.

savaşta sadece kendi toplumlarının değil insanlığın kadim çelişkilerinin temsilciliğini yaptılar. Âdemoğullarından iki kişi olarak, Habil ve Kabil dramının çağdaş temsilcileri olarak tarih sahnesinde yerlerini aldılar. Dram bittiğinde, sergilenen dramı izleyen Dünya ve İnsanlık bu iki “kahraman”ı anlamakta eşit bir çaba göstermedi. Küreselleşen dünyadaki kimlik, medeniyet, göç, mikro milliyetçilik, ideoloji, demokrasi ve insan hakları gibi olguları ilgilerinin merkezine yerleştirmiş olan entelektüeller ve sosyal bilimcilerin tutumu da farklı olmadı. Habil’in mazlumiyetinde Habil’in sahip olduğu onurun ve ahlâkî değerlerin de rolü olduğu ve zulme uğrayacağını gördüğünde bile onun bu değerlerden vazgeç(e)mediği gerçeği görmezlikten gelindi. Daha çok Kabil’in insanlığın karardık yüzünü temsil ettiği dile getirildi ve Miloseviç’in faşist, şovenist ve soykırımcı tutumu lanetlendi. İzzetbegoviç’in adı ise ancak İslâm toplumlarında veya Müslümanlar arasında anıldı. Dünya’nın geri kalanı 2000’li yıllara İslâm’ı şiddetle, Müslümanları ise Usame Bin Ladinle özdeşleştirmiş olarak girdi.¹²⁶

Sonuç olarak öteki ile ilişki, onun farkını anlamanın ve ele almanın yolu, her tür kimlik oluşumunun can damarıdır. İnsanların yaşamında karşılaşmalar ve sürtüşmeler arttıkça, öteki, yaşamın ana eksenine haline gelmektedir. Modern toplumlarda, her zaman alt-insanlar yani hiyerarşik olarak aşağıda görülen insanlara ilgili ötekileştirici ben merkezli tanımlamalar yapılmaktadır. Bütün toplumların karşı karşıya kaldığı başkalık oluşturma süreçleri, alt-insanlık iddialı tanımlarla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.¹²⁷ Farklı perspektiflerden aktarılan öteki tanımlamalarından sonra bu tezin merkezî bağlamını

¹²⁶ Cevat Özyurt, *Sosyolojinin Üç Meselesi kimlik, demokrasi, sekülerleşme*, (Ankara: Adres Yayınları, 2019), 341-42.

¹²⁷ Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, 545-46.

oluşturan din ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinde öteki kavramı ayrı başlıklar altında inceleyecektir.

1.4.1 Din ve Öteki

İnsanlar çeşitli dinî inançlara sahip olmakla birlikte temel olarak kendi inanışlarının doğru olduğu diğer inananların ise yanlış inanışlara sahip olduğu konusunda hemfikirdirler. Tarih boyunca dinler kendi teolojisinin yegâne kurtuluşu sağlayacak yol olduğunu iddia ederken, kendinden önce gelen dinlerin geçerliliğinin kalmadığını savunmuş, kendinden sonra gelen dine de eleştirel bir açıdan yaklaşmıştır. Bu karşılıklı etkileşim içerisinde hep bir öteki, yani öteki bir din yer almıştır. Fakat bu etkileşim, karşı taraftaki inanışın geçersizliği ve yanlışlığını ispat temelinde olmuştur. Tek ve mutlak gerçek olma düsturu dinlerin varoluş gerekçesidir. Bir dinin öteki bir dini, inanışı veya inanmayışı doğru olarak görmesi o dinin kendi gerçekliğini yok etmesi manasına gelecektir.¹²⁸ Mustafa Çakmak da bu yaklaşıma paralel olarak, bütün dinlerin öncelikli olarak dışlayıcı bir karaktere sahip olduğunu ve bu durumun onların varlık gerekçesi olduğunu, dinlerin bazı ortak değerleri paylaşsalar da her dinin kendine özgü bir hakikat iddiasıyla ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ayrıca Çakmak dinlerin böyle bir iddiası olmazsa insanları kendi mensubu olmaya davet etmesinin bir gerekçesi kalmayacağını ifade etmektedir.¹²⁹ Semavi dinler için yapılan bu açıklamalar genel olarak geçerli olsa da dinler arasında ötekiye yaklaşımda bariz farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

¹²⁸ İbrahim Kaplan, “Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri” (Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 28.

¹²⁹ Mustafa Çakmak, *Çağdaş Batı ve İslâm Düşüncesinde Dinsel Kapsayıcılık* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 300.

Zerdüştlük, Hz. İbrahim'in tevhid (Ahura Mazda-Işık Kralı) mesajını yaymak için çıktığı yolda Pers devlet ideoloji haline gelmiş, katı, düalist, antagonistik bir teoloji yapısına dönüşmüştür. Ali Şeriatî'nin tanımladığı gibi yumuşak bir paganizm olan düalizm (Tanrı-şeytan) zerdüştlüğün biçimini değiştirmiştir. Pers devleti için bu düalizm İran milli kimliği için gerekli olan "öteki" nin yaratılmasını sağlamıştır.¹³⁰

İslam'ın ötekiye yaklaşımına ise genel olarak Müntehine suresinde 7-8-9. ayetler üzerinden ulaşılabilmektedir. Bu ayetler şunlardır;

﴿7﴾ Belki de Allah sizinle onlardan düşmanınız olan kimseler arasında (karşılıklı) bir dostluk meydana getirecektir. Allah kâdirdir. Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.

﴿8﴾ Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever.

﴿9﴾ Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir."¹³¹ Bu ayetlerden hareketle İslam'da ötekine yani inanmayanlara (Ehl-i Kitap'a ötekilik kavramını yükleyen anlayış da bulunmaktadır¹³²) karşı katı/mutlak bir düşmanlık beslenmemesi, onlara karşı adil olunması, onların varlığının kabul edilmesi ve ancak onlar şiddete başvurursa kaçınmadan karşılık verilmesi emredilmektedir.

¹³⁰ Özcan, *Teolojinin Jeopolitiği*, 98-100.

¹³¹ "Müntehine Suresi 7-9. Ayet Tefsiri-Diyanet İşleri Başkanlığı", Erişim 05 Mayıs 2021, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%BCmtehin-suresi/5157/7-9-ayet-tefsiri>.

¹³² Mustafa Çakmak "*Çağdaş Batı ve İslâm Düşüncesinde Dinsel Kapsayıcılık*" adlı eserinde Kur'an'ın ötekiye yönelik değerlendirmelerinde müşriklerle ilgili ifadeler içermesinin yanında esasen Ehl-i Kitap merkezli olduğunu ifade edip bunu Kur'an'ın nüzul döneminde Müslümanların Ehl-i kitap ve müşriklerle muhatap olmasına bağlamaktadır.

İslam'daki öteki anlayışı oryantalizm ve sömürgecilikle gelişen ontolojik ötekilik değildir. İslam dünyasının kendi teolojisi ve kültürüyle oluşturduğu kavramların diğer kültürlerin veya teolojilerin oluşturduğu kavramlarla birebir uyuşması beklenemez. Bu yüzden karşılıklı kıyaslamalarda her zaman semantik bir tutarsızlık oluşabilir. Çalışmanın devamında bu husus göz önünde bulundurulmalıdır.

İnanmayanlar İslam dini ve Müslümanlar için bir “öteki” değildir. İnanmayanların tek Tanrı karşısında “bir öteki” oluşturma çabaları” İslam'ın reddettiği bir husustur. Çünkü İslam'daki tevhid¹³³ inancı, çerçevesinde oluşan evrensellik¹³⁴ yaklaşımını sınırlayacak bir ötekiye veya bu ötekiyi konumlandırarak harici bir mekâna izin vermemektedir. İslam içindeki Tanrı-alem, Tanrı-şeytan, inanç-küfür gibi ikili terimler düalistik mutlak zıt ötekiler olarak kullanılmazlar. Tevhid inancıyla bağlantılı hakikat ya da gerçeklik kriteri bağlamında semantik bir ilişkiye sahiptirler. Kafir ya da müşrik asla Tanrı “karşısında” bir ötekilik konumuna sahip değildir. Küfür ya da şirk, ilahi hakikatten ya da gerçeklikten yoksunluk anlamında unutkanlığı, bilinçsizliği yani beşerî düşüncenin kendisini “Allah'ın veçhi”ne nispetle doğru olarak algılayamamasını ifade eder.¹³⁵ Yani ortada geçici olan (vasıfsal öteki) bir durum söz konusudur. İslam'daki öteki yaklaşımını vahiyle: “Hayır, tüm insanlık yaratılıştaki kardeş ve hepsi Rahman'ın vasıflarıyla mücehhezdir; dolayısıyla tüm insanlık potansiyel olarak O'nun

¹³³ Kur'an' da Nisa suresi 171. Ayette “Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, “(Tanrı) üçtür” demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter.” şeklinde tevhid inancına gönderme yapılmıştır. Kur'an'da bu ayet dışında tevhid inancına atıf yapan birçok ayet bulunmaktadır.

¹³⁴ Kur'an da Müzemmil suresi 9. ayette “Doğunun da batının da Rabbi O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın.”, Rahman suresi 17. Ayette “O, iki doğunun da Rabbi iki batının da Rabbidir.” gibi Ayet-i kerimeler İslam'ın evrenselliğine atıf yapmaktadır.

¹³⁵ Burhaneddin Tatar, “Gerçek ile Kurgu Arasında ‘Öteki’”, *Milel ve Nihal* 2, 2 (2005): 5-9.

yeryüzünde ‘halife’si olabilecek vüsatte yaratılmıştır ve hepsi ‘kurtuluş’a varoluşsal olarak adaydır.” şeklinde açıklayabiliriz. Buradaki “öteki” ontik bir öteki değildir; ama şu da tarihî bir gerçektir ki “vasıfsal öteki (ontik olmayan, geçici, arizî)” her ne kadar öyle olması istenmese de “ontolojik öteki” ye evrilebilmektedir.¹³⁶ Hucurat suresi 13. ayette ise İslam’ın modern bir kavramsallaştırma olarak ötekilik kavramını kabul etmediği açıkça görülmektedir.

{13} Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.¹³⁷

İslam’ın tüm insanları kendi kimlikleriyle ve kültürleriyle eşdeğere sahip varlıklar olarak gördüğü açıktır. İslam üstünlüğü kimliklere bağlamamakta, insanlar arasında hiyerarşik bir yapılanmaya karşı durarak üstünlüğün ahlak ve takvada olduğunu belirtmektedir.

Diğer bir semavi din olan Yahudiliğin öteki anlayışı ise İslam’dan çok farklı olup “seçilmiş halk” kuramından hareket etmektedir. Bu kuram neticesinde evrensellik fikrinden uzak benmerkezci bir din anlayışına sahip Yahudilerde oldukça katı bir “ben ve öteki” anlayışı bulunmaktadır. Muhammed Kafkasyalı Yahudilerin “seçilmiş halk” olduklarına ilişkin düşüncelerine dayanak olan ayetleri şu şekilde derlemiştir:

“Tanrınız Rab için kutsal bir halksınız. Rab öz halkı olmanız için yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti” (Eski Ahit, Tesniye Bölümü, 14/2),

¹³⁶ Şevket Yavuz, “İslâm’ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması veya ‘Ontolojik Öteki’den ‘Vasıfsal Öteki’ne İntikalin Macerası”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 6, 3 (2006): 137.

¹³⁷ “Hucurât Suresi 13. Ayet Tefsiri- Diyanet İşleri Başkanlığı”, Erişim 05 Mayıs 2021, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4625/13-ayet-tefsiri>.

"Ve Tanrın Rabb`in sana teslim edeceği bütün kavimleri bitireceksin, gözün onlara acımayacak" (Eski Ahit, Tesniye Bölümü, 7/16),

"Benim için kutsal olacaksınız. Çünkü ben Rab kutsalım. Bana ait olmanız için sizi öbür halklardan ayrı tuttum" (Eski Ahit, Leviniler Bölümü, 20/26),

"Siz ilahlarsınız diyorum, Yüceler Yücesi'nin oğullarısınız hepiniz! Yine de insanlar gibi öleceksiniz, Sıradan bir önder gibi düşeceksiniz! Kalk, ey Tanrı, yargıla yeryüzünü! Çünkü bütün uluslar senindir" (Eski Ahit, Mezmurlar Bölümü, 82/6-8),

"Tanrınız RAB`bin elinize teslim edeceği halkların tümünü yok edeceksiniz. Onlara acımayacaksınız. İlahlarına tapmayacaksınız. Çünkü bu sizin için tuzak olacaktır" (Eski Ahit, Tesniye Bölümü, 7/16),

"Ve aranızda yürüyeceğim ve sizin tanrınız olacağım ve siz benim kavmim olacaksınız" (Eski Ahit, Levililer Bölümü, 26/12),

"Ve ecnebler senin duvarlarını yapacaklar ve kralları sana hizmet edecekler. Kapıların daima açık duracak, milletlerin servetini ve sürgün getirilen krallarını sana getirsinler diye, gece gündüz kapanmayacaklar. Çünkü sana kulluk etmeyen millet harap olacak. Ve seni sıkıştıranların oğulları sana eğilerek gelecekler ve seni hor görenlerin hepsi senin ayaklarınının tabanlarında yere kapanacaklar ve sana, Rabb`in şehri Kudüs`ün Sion`u diyecekler. Ve milletlerin sütünü emeceksin" (Eski Ahit, İşaya Bölümü, 60/10-16),

"Hiçbir leş yemeyeceksiniz. Ölü hayvanı yemesi için kentlerinizde yaşayan bir yabancıya verebilir ya da öteki yabancılara satabilirsiniz. Siz Tanrınız Rab için kutsal bir kavimsiniz" (Eski Ahit, Tesniye Bölümü, 14/21).¹³⁸

¹³⁸ Kafkasyalı, "Uluslararası Sistemin Yapısı ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım", 42-43. Verilen ayetlere ek olarak **Eski Ahit Nehemeya Bölümü, 13/25, Eski Ahit**

Görüldüğü üzere Yahudiliğin teolojik kökenlerinde oldukça güçlü bir dışlayıcılık, ötekileştirme bulunmaktadır. Bu teolojik kökenler Yahudiliğe evrensel yani herkes için geçerli olabilecek bir din hüviyeti vermemektedir.

Bir diğer büyük semavi din olan Hristiyanlıkta ise öteki kavramı, çeşitli kültürel etkiler ve siyasi süreçler sonrası değişim geçirmiştir. Süreci detaylı olarak açıklamak bu tezin sınırlarını aşacaktır.¹³⁹ Genel olarak Hristiyanlık Hz. İsa döneminde, öteki ve dışlama kavramlarına oldukça uzak tevhid merkezli öğretiler ile halka ulaşmaya çalışmıştır. Bu öğretilerden en temel olanları şunlardır:

“Göz yerine göz, diş yerine diş denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: Kötüye karşı koma ve senin sağ yanağına kim vurursa, ona ötekini de çevir. Eğer biri seninle mahkemeye gidip senin gömleğini almak isterse, ona abanı da bırak.” (Matta 5: 38-40)

“Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki siz göklerde olan Babanızın oğulları olasınız; zira o, güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğdurur ve salih olanlar ile olmayanların üzerine yağmur yağdırır. Çünkü eğer sizi sevenleri severseniz, ne karşılığınız olur? Vergi mültezimleri de öyle yapmıyorlar mı? Ve yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız, fazla ne yapmış olursunuz? Putperestler de öyle yapmıyorlar mı? Bundan dolayı, semavî Babanız kâmil olduğu gibi siz de kâmil olun.” (Matta 5: 43-48).

Tesniye Bölümü, 2/25, Eski Ahit II. Samuel Bölümü, 22/48, Eski Ahit Tesniye Bölümü, 10/15, Eski Ahit Tesniye Bölümü, 10/15 gibi ayetler de bu kapsamda değerlendirilebilir.

¹³⁹ Detaylı süreç için Çiftçi, “Uluslararası İlişkilerde ‘Öteki’ Kavramı ve Avrupa Birliği ile İslam Konferansı Örgütü’nün 2002 İstanbul Buluşmasında ‘Türk Modeli’ Söylemi” ve Kafkasyalı “Uluslararası Sistemin Yapısı ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım” adlı çalışmalar incelenebilir.

“Size yeni bir buyruk veriyorum: Birbirinizi sevin. Sizi sevdiğim gibi siz de birbirinizi sevin.” (Yuhanna 13:34).¹⁴⁰

İsa'nın göğe yükselmesinden sonra, Hristiyanlar İsa'nın (göğe yükselmeyip ölüp dirildiğine inanmaktadırlar) dirilerek Kiliseyi kurduğu ve irşadına bu şekilde devam ettiğini düşünmektedirler. Böylelikle kurumsallaşan kilise dünya hayatında İsa'nın rolünü üstlenmiş olmaktadır. Kilise Hz. İsa ile birlikte Yahudiliğin bir hükmünün kalmadığını, Yahudilerdeki “seçilmiş halk” misyonunun kendisine yani temsil ettiği Hristiyanlığa geçtiğini iddia etmiştir. Fakat Yahudilerin Kutsal kitabı Eski Ahit'in İncil'in ilk kısmını oluşturması ve Hristiyanlarca kabul görmesi sonucu iki din arasında oluşan teolojik bağ devam etmektedir.¹⁴¹ Hz. İsa, Yahudilik konusunda “Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim.” (Matta 15/ 24)¹⁴², "Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim.” (Matta 5/17)¹⁴³ diyerek iki din arasındaki bu teolojik bağlantıyı ifade etmektedir.

Kilisenin kurumsallaşması sonrası siyasi iktidarla kilise arasında sürgit bir güç mücadelesi başlamıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Roma İmparatorluğu ile Katolik Kilisesi arasında ilişki; gücü kazananın diğerine hükmetmeye çalışması, gücü kaybedenin veya güçsüz olanın karşı tarafa meyillenmesi bir nevi suyuna gitmesi döngüsünde devam etmiştir. Bu karşılıklı ilişki çerçevesinde Hristiyanlık siyasallaşmış,

¹⁴⁰ “Kutsal Kitap’ı okuyun”, Erişim 10 Mayıs 2021, <https://www.bible.com/>.

¹⁴¹ Baki Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 1. Hristiyanlar, Yahudilerin kutsal kitabına Ahd-i Atık demektirler. Onlara göre, Allah ile insanlar arasındaki son ahid Hz. İsa vasıtasıyla yapılmış olandır. Dolayısıyla bu yeni ahdin yazılı ifadesi olan metinlere Ahd-i Cedîd (Yeni Ahid), daha önceleri Allah ile İsrâilîoğulları arasında yapılan ahdi ihtiva eden metinlere de Ahd-i Atık denilmiştir. Türkçe’de de bu teamüle uyularak Yahudi kutsal kitabına Ahd-i Atık (Eski Ahid) denilmektedir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahd-i-atik>)

¹⁴² “Kutsal Kitap: Matta 15: 24”, Erişim 09 Mayıs 2021, <https://kutsalkitap.info.tr/?q=mat%2015:24>.

¹⁴³ “Kutsal Kitap: Matta 5: 17”, Erişim 09 Mayıs 2021, <https://kutsalkitap.info.tr/?q=mat%205:17>.

içinde bulunduğu toplumsal yaşamda hâkim olan Greko-Roman kültürünün etkisinde gelişim göstermiştir. Greko-Roman kültüründe keskin hatlara sahip olan ötekilik ve dualistik yapı Hristiyan teolojisine de sirayet etmiştir. Greklerde Grek dilini konuşmayanlar doğrudan barbar veya öteki olarak yaftalanırken Roma’da köleler insan olarak görülmez hayvanlarla denk tutulurlardı. Server Tanilli, Batı medeniyetinin temellerini oluşturan Greko-Romen kültürü için siyasal ve kültürel felsefenin hukuki kaynağı olan Roma hukukunda “köle kişi değildir” ibaresinin yer aldığını ifade etmektedir.¹⁴⁴ Bu ikili yaklaşım güçlü bir ben idraki yaratırken bir o kadar da güçlü bir öteki idraki yaratmıştır. Bu katı ben idraki ise Roma’dan siyasi ve kültürel mirası devralan Hristiyanlığa geçmiştir. Yahudilikten gelen “seçilmiş halk” Greko-Roman kültürden gelen dualistik yapıya sahip güçlü ben idraki ve siyasal hegemonik yapı İsa’nın Hristiyanlığını bambaşka bir hale büründürmüştür. İbrahim Tuğra, Giovanni Scognamillo’e ait esere yazdığı önsözde bu süreci şu şekilde ifade etmiştir:

*Hz. İsa'nın hoşgörüsü dillere destandır. Havarilerine, 'bir yanağına tokat atana, sen diğer yanağını çevir!' demektedir. Ancak Hristiyanlığın ilerleyen yıllarında bu destansı hoşgörünün boğularak yok edildiği görülür... Bir nokta daha dikkat çekiyor. İlk dönemlerinde ezilenlerin, zayıfların, fakir fukaranın yanında yer alan Hristiyanlık, sonradan devlet dini haline gelince birden değişiyor. Krallar, zenginler, soylular dine sahip çıkıyor ve zayıfı ezme aracı olarak kullanıyorlar. Neredeyse, Hz. İsa ile başlayan Hristiyanlık tarihinin, ilerleyen yıllarıyla hiçbir benzerliği kalmıyor.*¹⁴⁵

¹⁴⁴ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Miras: İnsanlık Tarihine Giriş İlkçağ*, 5. bs., c. 1 (İstanbul: Cem Yayınevi, 1994), 464.

¹⁴⁵ Giovanni Scognamillo, *Medeniyetler Çatışmasında Batının İnanç Temelleri*, 3. bsk (İstanbul: Karakutu, 2003).

Kilisenin kendini Hz. İsa'nın varisi görmesi sonucu başlayan "Kilise dışında kurtuluş yoktur" dogması, ilk olarak Kilise babaları tarafından kiliseye tehdit olarak görülen sapkınlara ve hiziplere karşı kullanılmıştır. Bir süre sonra bu dışlayıcı tavır diğer tüm dinsel geleneklere karşı sergilenmiştir. Coğrafi keşifler sonrası yayılma ve emperyal politikalar doğrultusunda İsa'nın tebliğine ulaşma fırsatı bulamamış insanlara karşı bu katı ötekileştirici tavır misyonerlik faaliyetleri kapsamında bir süre askıya alınmıştır.¹⁴⁶ Keşifler dönemi boyunca Hristiyanlar ilk defa ötekilerle yüz yüze gelmiştir. Hristiyanlığın tüm insanlığı muhatap alma yaklaşımı yani evrenselliği bir sınava tabi tutulmuştur. Fakat bu sınavı Hristiyanlar başarıyla verememiştir. Misyonerlik faaliyetleri sömürgecilik için bir nevi kılıf olarak kullanılmış, misyonerlik için gidilen bölgelerdeki ırkçı yapıları düzeltmek bir yana zencilerin insanlığı ve ruhlarının olup olmadığı sorgulanır hale gelmiştir.¹⁴⁷ Misyonerlik faaliyetleri, oryantalizm ve Ortadoğu araştırmaları şeklinde sürdürülen kültürel, politik ve askeri müdahaleler zincirinin ilk halkası olarak düşünülmektedir. Misyonerlik faaliyetleri devlet desteğiyle yoğun bir biçimde devam ederken bu faaliyetlere destek veren aynı devletlerde seküler yaşam hayatın her alanında hızla devam etmekteydi.¹⁴⁸ Pragmatik kaygıların göstergesi olan bu paradoks siyasallaşan Hristiyanlığın, siyasi ve politik amaçlar için bir vasita olarak kullanıldığını göstermektedir. Siyasallaşan din de Carl Schmitt'in dediği gibi politik bir teolojiye yol açmakta, ben kimliği için bir düşman öteki kurgulanmasına argüman sağlayan bir kaynak durumuna gelmektedir.

Sonuç olarak her ne kadar kutsal kitaplar üzerinden dinlere yaklaşılsa da dinler içerisinde mutedilden marjinalere kadar giden birçok farklı fraksiyon ortaya çıkabilmektedir. Kutsal kitapların farklı anlayışlarla literal okumalara tabi tutulması

¹⁴⁶ Çakmak, *Çağdaş Batı ve İslâm Düşüncesinde Dinsel Kapsayıcılık*, 35.

¹⁴⁷ Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, 49-63.

¹⁴⁸ Yusuf Çağlayan, *Osmanlı'dan Ortadoğu'ya Sosyolojik Savaş*, ed. Şener Boztaş (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013), 21,33.

sonucunda dinin gerçek hayat üzerindeki iz düşümleri oldukça farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Fakat dinler, siyasallaştıklarında veya siyaset ile hemhal olduklarında her ne kadar kutsal kitaplar hoşgörü içeren muhtevaya sahip olsa da siyasal ve politik çıkarlar yüzünden yaşanan dinin ötekiye bakış açısı katılaşmakta ve düşmanlık algısı kuvvetlenmektedir. Bu durum sadece Hristiyanlık için değil İslam dahil diğer inançlar için de genel olarak geçerli bir durumdur. Mahmoud M. Ayoub, İslam dünyasında Batı kaynaklı misyonerlik ve sömürü hareketlerine karşı entelektüel hareketler oluştuğunu, İslam'ın yegâne geçerliliği, evrenselliğine ilişkin yeni fikir ve yorumların bu hareketlerin temel özelliği olduğunu ve Hristiyanlıkta olduğu gibi İslam'daki üstünlük ve ötekileştirme doktrininin de dinî düşünceden ziyade siyasi düşünceler tarafından motive edildiğini iddia etmektedir.¹⁴⁹ Bu görüşün yanında İslam'ın çoğulcu yapısını, günümüzdeki ve geçmişteki din adına ortaya konan mutlakçı dile indirgeyen sebeplerin başında İslam dinini değil, içerisinde geliştiği Doğulu epistemolojiyi gören fikirler de bulunmaktadır.¹⁵⁰ Yani daha önce de bahsettiğimiz gibi İslam'daki vasıfsal öteki, siyasi ve kültürel sebepler ile ontolojik ötekiye dönüşebilmektedir. Fakat bu katı, ötekileştirici, yok sayıcı tutumun Hristiyanlıkta ve Hristiyanlarda genel ve halen yaşanan bir olgu iken İslam'da ve Müslümanlarda tüm baskılayıcı koşullara rağmen oldukça nadir rastlanan bir vaka olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Hegemonik özne konumundaki Batı siyaseti ve Yahudi-Hristiyan tekelsizliği ötekileştirmeyi bitirmek bir yana sürdürmek için elinden geleni yaparken ötekileştirilmiş, edilgen ve nesne konumundaki Müslümanların yapabilecekleri oldukça sınırlıdır. Hristiyan aklının ve teolojisinin bu ötekileştirme alışkanlığını bırakması için Edward Holmes temel bir öneri sunmaktadır. Edward Holmes dinlerin teolojilerinde ortaya çıkan ötekilik ve ötekileştirme sorunlarının Tanrıdan ve buyruklarından uzaklaşmaktan kaynaklandığını ifade etmektedir. Ona göre

¹⁴⁹ Mahmoud M. Ayoub, "Roots of Muslim-Christian Conflict", *The Muslim World* 79,1 (Ocak 1989): 28.

¹⁵⁰ İsmail Süphandağı, *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, Gncşlm. 2. bsk (Ankara: Marifet Mektepleri, 2018), 15.

bu ayrılığa son vermenin yolu vahye icap etmektir ve Hristiyanlar için vahyin temelinin İsa'nın dostlarına karşı olduğu kadar ötekilere ve düşmanlarına karşı gösterdiği koşulsuz sevgidedir.¹⁵¹

1.4.2. Uluslararası İlişkiler ve Öteki

Öteki kavramı ile uluslararası ilişkiler sürekli etkileşim halindedir. Öteki kavramından doğan sorunlar uluslararası ilişkilerin ana meselelerindedir. Fakat uluslararası ilişkiler kuramı, Batı evrenselliği kabulünden hareket eden rasyonalist bir yaklaşıma sahip olduğu için ötekiye kendi kültüründen, tarihinden aldığı kodlarla oluşturabileceği bir alan bırakmaz. Ayrıca Batı diğer kültür ve halkların yani ötekinin bilinmesi için ötekiyi nesneleştirerek ampirik bilgilerin toplanmasını ve bu bilgiler üzerinden ötekiyi tanımlama yolunu izlemektedir. Böylelikle Batı ötekiyi kendi egemen-bilimsel söylemin içine yerleştirir ve tarihsel gelişimi ve ilerlemeyi kendi süreciyle özdeşleştirerek kendi evrenselliğini yeniden üretmektedir. Batının, batı dışı toplumları yani ötekiyi anlamak için kullandığı bu ampirik yöntem uluslararası ilişkilerin ötekiyi anlamadaki yetersizliğini göstermektedir. Bu yetersizlik sistemi Foucault için “disiplin toplumu”, Habermas için “araçsal rasyonelliğin egemenliğinde olan toplumsal formasyon”, Said için “oryantalizm”, Derrida'nın dilinde “Batılı logomerkezciliğin” ya da Gramsci'nin dilinde “hegemonya”nın özüdür.¹⁵² Atasoy Müftüoğlu “*Emperyal irade toplumları, Müslümanları, bir grafik ve istatistik*

¹⁵¹ Edward Hulmes, “Ötekiliğe” Hristiyani Bir Cevap”, *Sabah Ülkesi | Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi* (blog), 06 Ocak 2015, <https://www.sabahulkesi.com/2015/01/06/ötekiliğe-hristiyani-bir-cevap/>.

¹⁵² Fuat Keyman, “Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında ‘Öteki’ Sorunu”, *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 71-72; E. Fuat Keyman, “Uluslararası İlişkilerde Kimlik Sorunu ve Demokratik Dünya Düzeni”, *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler-1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* (Bursa: MKM Yayınları, 2012), 44.

malzemesi olarak görmektedir. Bu nedenle her toplumda bir şekilde değersizleştirilerek ötekiliklere mahkûm ediliyoruz, kültürel ve siyasal bağlamda tasfiye ediliyoruz. Egemen sistem öteki hakkında derin bir cehalet içerisinde olduğu için ötekinin, farklının kültür ve uygarlık değerlerini tanımadığı, bunlara saygı duymadığı için yalnızca düşmanlıklar geliştiriyor.”¹⁵³ diyerek Batı merkezli çarpık yaklaşımı ifade etmektedir. Vestfalya’dan bu yana modern uluslararası sistem bahsedilen özellikleri çerçevesinde hareket etmiş ve bu özelliklere sahip olmayan yapılar ötekileştirilerek sistemin devamı sağlanmıştır. Modern uluslararası ilişkilerde sistem dışında kalan, farklı olan, öteki sistem için potansiyel tehdit olarak düşünülmüştür. Ahmet Özcan’a göre toplumsal muhayyile ve kimlik oluşumunda savaşçı gelenek oldukça önemli bir faktördür. Tarih boyunca savaş, sadece bir ekonomi-politik zorunluluk değil, aynı zamanda bir var oluş yolu olarak kullanılmıştır. Savaş için düşman şarttır. Bizden olmayan düşmandır ötekidir ve hegemonya mekanizması, savaşın yaratıcı gücüyle çalışmaktadır.¹⁵⁴ İfade edilen bu faktör de hegemonik yapıların kendi varlığını devam ettirebilmesi için savaşı ve dolayısıyla ötekileştirmeyi zorunlu bir hale getirebilmektedir.

Salih Abdurrahman uluslararası ilişkileri kontrol etmesi gereken hukuk kurallarında bulunması icap eden gücün kırılabilirliğinin (merkezi bir otoritenin yokluğu) ve uluslararası ilişkilerin üzerine bina edildiği ahlaki temelin kırılabilirliğinin çıkarlar/güç esasına dayalı bir yapılanma, uluslararası sistem oluşturduğundan bahsetmektedir. Bu durum da ulusal çıkarların gücü kontrol etmesinden daha fazla, gücün ulusal çıkarları tayin ettiği bir ortam meydana getirmektedir.¹⁵⁵ Böylelikle güvenlik merkezli bir uluslararası sistem oluşarak ötekileştirme için uygun koşullar meydana gelmektedir.

¹⁵³ Atasoy Müftüoğlu, *Düşsel Ufuklardan Gerçek Ufuklara*, Hece Yayınları (Ankara: Hece Yayınları, 2014), 12,83.

¹⁵⁴ Özcan, *Teolojinin Jeopolitiği*, 246.

¹⁵⁵ El-Husayyin, *İslam ve Çağdaş Uygarlık Açısından Uluslararası İlişkiler*, 41-42.

Fuat Keyman modernitenin benlik-öteki ilişkisine dayandığını belirtmekte, “ben” modern, rasyonel, ilerlemeci olarak kodlanırken; modern olmayanın modernleş(tiril)mesi, denetlenmesi ve dönüştürülmesi gereken ötekiler olarak tanımlandığından bahseder. Uluslararası ilişkiler içinde öteki, modern olmayan coğrafyalar ve kimliklerdir. Bu durumda uluslararası ilişkilere devletler yoluyla ötekini denetleyici bir görev yüklenmektedir. Uluslararası ilişkilerde devlet merkezli ötekileştirme süreci modern uluslararası ilişkilerin kuruluş aşamasında Osmanlı, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği, günümüzde ise İslam’dır.¹⁵⁶ Soğuk Savaş sonrası ötekisini kaybeden uluslararası sistem varlık ve kimlik bunalımına kapılmıştır. Ötekiyle var olan ulusal devlet egemenliği, ulusal devlet kimliği ve buna bağlı uluslararası ilişkiler düzeni ötekini kaybedince komünizm yerine yeni bir öteki icat etme gereği duymuştur. Kırmızıdan yeşile dönen düşman-öteki imajının baş kahramanı artık İslam olmuştur.¹⁵⁷ Ayrıca Batı tarafından bu ikilik ve ötekilik üretme yaklaşımı yeni öteki olan İslam içerisinde tekrar üretilmektedir. Mahmood Mamdani’nin dediği gibi bir iyi Müslüman-kötü Müslüman antagonizmi üretilmiştir. İyi veya kötü Müslüman, takvaya ve ahlaka göre değil Batı çıkarlarına uygun olup olmama ile değerlendirilmiştir. Temel tasnif “*İyi Müslümanlar, modern, laik ve Batılılaşmışlardır, ama kötü Müslümanlar, doktrinsel, modern karşıtı ve öldürücüdür*” mottosu üzerinden yapılmıştır.¹⁵⁸ Böylece yeni bir “İslam” üretilmiş olmuştur.

1990 sonrası uluslararası sisteme potansiyel tehdit olarak tanımlanan kızıl komünist ötekiden, ibrenin yeni yeşil tehdit İslam’a dönme süreci için toplumsal

¹⁵⁶ E. Fuat Keyman, “11 Eylül, Kimlik ve Demokratik Dünya Düzeni”, *11 Eylül Tarihsel Dönüşümün Analizi 2001-2011*, ed. Abdurrahman Babacan, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 68-69.

¹⁵⁷ E. Fuat Keyman, “Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 3, 9 (2006): 6.

¹⁵⁸ Mahmood Mamdani, *İyi Müslüman Kötü Müslüman Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, çev. Sevinç Altınçekiç, (İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2005), 32.

gerçekliklerin tekrar tanımlanması ve üretilmesi gerekmiştir. Yeniden tanımlama süreci daha önce de bahsedildiği gibi “bilimsel bilgi” üretim gücünü elinde bulunduran odaklar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ortaya atılan bilimsel imajlı argümanlar yeni ötekinin ete kemiğe bürünmesini sağlamış bu sayede hegemonik yapı kendi kimliğini de tekrar şekillendirmiştir. Hegemon sistem lehine sürekli değişebilen ve değiştirilebilen ötekiler, tanımlama sürecinin temel kaygısı olan siyasi, politik pragmatizmin en açık göstergesidir. Soğuk Savaş sonrası ortaya atılan teorilerin temel özelliği pragmatik kaygılar olarak görülebilir. Tezin bir sonraki bölümünde bu teoriler ve İslam’ı ötekileştirme sürecindeki rollerine detaylı olarak değinilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL HAKİMİYET TEORİLERİ VE İSLAM

“Teori daima birileri ve bir amaç içindir.”

Robert W. Cox¹⁵⁹

Daha önce bahsedilen küresel hakimiyet kavramını bir çerçeve içine alıp farklı argümanlarla destekleyerek oluşturulan kapsamlı ve sistematik fikirler bütününe hakimiyet teorileri denmektedir. Temel olarak devletin Darvinci bir yaklaşımla organizma olarak görülüp yaşaması için sürekli genişlemesi gerektiği ön kabulüyle hareket eden hakimiyet teorileri, tarih boyunca devletlerin yayılcı politikaları için meşruiyet kaynağı olarak kullanılmışlardır. Bu teoriler jeopolitika bilimi altında tasnif edilmektedir. Jeopolitika coğrafya üzerinden oluşturulan strateji ile uluslararası veya dış politikayı içeren hamlelerin kurgulanması, şekillendirilmesi olarak düşünülebilir. Bülent Ulaş'ın da ifade ettiği gibi insanın her şeyi bilim ile açıklayabileceği varsayımından yani aydınlanmadan hareketle coğrafya üzerinden başlayan bilimselleştirme hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkan jeopolitika, ulus devletlerin siyasi çıkarları adına kullandığı bilimsel görünümlü siyasi teoriler haline gelmiştir.¹⁶⁰ 18. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkıp gelişmeye başlayan jeopolitika ve hakimiyet teorileri, Batılı devletlerin sanayileşme sonrası doğan hammadde ihtiyacını karşılamak için

¹⁵⁹ Robert W. Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Perspectives on World Politics*, ed. Richard Little ve Michael Smith, 3. bsk. (London, Newyork: Routledge, 2006), 394.

¹⁶⁰ Bülent Ulaş, *Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*, (İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011), 22.

sergiledikleri yayılcı politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶¹ Richard Muir geleneksel jeopolitikayı mümkün olan en büyük ölçeklerde spekülasyon üretmenin riskli bir yöntemi olarak tanımlayarak, jeopolitikanın kurgusal ve çıkar odaklı yapısına değinmiştir.¹⁶² Ayrıca jeopolitikanın bilgi üreticilerin elinde hegemonik yapıyı kullanarak ve tahkim ederek ben-öteki kimliklerinin oluşumunda etkili olduğu ve mekanı siyasallaştırdığı veya siyaseti mekansallaştırdığı görülmektedir.¹⁶³

Hakimiyet teorileri genel olarak klasik ve modern teoriler olarak ikiye ayrılmaktadır. Klasik teorileri İlhan, kuvvete ve coğrafi etkenlere dayalı teoriler olarak ikiye ayırmış; kuvvete yani askeri kabiliyetlere dayalı olan deniz ve hava hakimiyet teorileri, coğrafi etkenlere bağlı olanları ise kara hakimiyet teorisi ve kenar kuşak teorisi şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁴ Klasik teoriler Soğuk Savaş dönemine kadar olan teorileri kapsarken modern teoriler Soğuk Savaş sonrası yani 1990 ve sonrasındaki dönemi kapsamakta olup bu tezin konusu modern teorileri içermektedir.¹⁶⁵

Soğuk Savaş sonrası coğrafya temelli argümanların baskın olduğu jeopolitik anlayışta büyük değişimler meydana gelmiştir. Uluslararası ilişkilerde, ekonomik faktörlerin yanında kültürel faktörler de önemli hale gelmiştir. Bu gelişmeler doğrudan jeopolitika üzerinde etkili olmuştur. Ortaya çıkan “Yeni Dünya Düzenini” tanımlamak adına teoriler oluşturulmuştur. Yerdelen, Soğuk Savaş sonrası değişen konjonktörü

¹⁶¹ Betül Karagöz Yerdelen, “Yeni Bir Güvenlik Paradigması Olarak ‘Küresel Anadolu Hegemonyası’ İnşası”, *Yeni Güvenlik Ekosistemi ve Çok Taraflı Bedeli* (İstanbul Güvenlik Konferansı, İstanbul: TASAM, 2017), 354.

¹⁶² Richard Muir, *Political Geography: A New Introduction* (London: Macmillan, 1997), 214.

¹⁶³ Joanne Sharp, “Refiguring geopolitics: the Reader’s Digest and popular geographies of danger at the end of the Cold War”, *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought*, ed. Klaus Dodds ve David Atkinson (London, Newyork: Routledge, 2003), 332-34.

¹⁶⁴ Suat İlhan, *Türkiye’nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993), 9.

¹⁶⁵ Teoriler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Özey, *Büyük Türkiye Hâkimiyet Sahası*; Ramazan Özey, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği* (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2002).

açıklamak adına birçok yeni teorinin¹⁶⁶ önü sürüldüğünü ve bu teorilerin küresel odaklı hakimiyet algısını yaydığını ifade etmektedir.¹⁶⁷ Küresel hakimiyet teorilerinin baş aktörü konumunda da Soğuk Savaştan galip çıkan ABD bulunmaktadır. Ortaya atılan teoriler yeni toplumsal gerçeklikleri açıklama gayesi gütmekte ve geleceğe dönük uluslararası ilişkiler ve uluslararası sistem hakkında öngörülerde bulunmaktadır. Toplumsal alanda inşa edilen teoriler daha sonra güç odakları tarafından desteklenerek veya sahiplenilerek siyasal alana ve pratik yaşama uygulanmaktadır. Sonuç olarak ABD merkezli üretilen teorilerin ABD çıkarlarını ve amaçlarını öncelemesi doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. ABD küresel hakimiyetini ifade eden teoriler toplumsal gerçeklikleri yeniden inşa ederken toplumda hâkim olan motivasyonları da kullanmakta bu motivasyonlar teorilerin gerçeklik ve meşruiyet algısını kuvvetlendirmektedir. Amerikan toplumsal ve siyasal kültüründe küresel hakimiyet teorilerinin yadsınmadan kabul görmesini sağlayan ve bir bakıma bu hegemonyaya temel oluşturan dinsel içerikli motivasyon öğeleri bulunmaktadır. ABD'nin kurucu babaları olarak nitelendirilen başkanların kullandığı dilin yoğun bir biçimde dinî referanslar içerdiği ve söylevlerinde devlete ve halka dinî misyonlar yüklediği görülmektedir. ABD'de, dinin siyasi kültürün oluşmasında büyük etkisi olmuş, devlet ve halka yüklenen bu ilahi karakter izlenecek uluslararası politikaları yönlendirmiştir. ABD toplumunda yaygın olarak kabul gören bu dinsel motivasyonlar şunlardır:

Seçilmiş ülke/millet ve seçilmişliğe binaen ilahi misyon: ABD toplumunda, Yahudi-Hristiyan geleneğine sahip çıkarak Tanrının yeryüzündeki amaçlarını geliştirmek için

¹⁶⁶ Bu teoriler şunlardır: Kuşatma Teorisi, Yeni Domino Taşları Teorisi, *Tarihin Sonu Teorisi*, *Medeniyetler Çatışması Teorisi*, Medeniyetler Bütünleşmesi Teorisi, Büyük Satranç Tahtası Teorisi, Eksen Ülkeler Hâkimiyet Teorisi, Entrika Çemberi Teorisi, İşleyen Merkez ve Boşluk Teorisi, Uzay Hâkimiyet Teorisi, *Avrasyacılık Teorisi*, Orta (Ara) Bölge Teorisi, Merkezi Türk Hâkimiyet Teorisi, Stratejik Derinlik Teorisi vb.

¹⁶⁷ Yerdelen, “Yeni Bir Güvenlik Paradigması Olarak ‘Küresel Anadolu Hegemonyası’ İnşası”, 357.

tain ettiğini savundukları “seçilmiş millet” (chosen people) ve “Tanrı huzurunda tek millet” (one nation under god) gibi söylemlerle kendilerini dünyanın geri kalanından ayrı bir yere koymaktadırlar.¹⁶⁸ ABD eski başkanlarından Thomas Jefferson “Amerikalılar Tanrı tarafından seçilmiş insanlardır.”¹⁶⁹ diyerek ABD’ye yüklenen ilahi ayrıcalıklı pozisyonu açıkça ifade etmiştir. Tanrı tarafından seçilmiş olmak da Amerikalılara ilahi, kurtarıcı bir misyon yüklemektedir. Avrupa’daki dini baskılardan kaçarak Amerika’ya yerleşen halk Tanrı’nın planına göre ve kendilerine verilen özel bir rolle buraya geldiklerini düşünmekteydiler. Bu durumu “bir tepenin üzerinde bir kent, dünyanın geri kalanı için bir işaret feneri” şeklinde betimlemişlerdir. İlahi görev yaklaşımı ABD vatandaşlarında dünyanın kurtuluşunun sağlanması yönünde özel bir misyonla donatılmış yeryüzündeki tek ülke şeklinde tezahür etmiştir. ABD başkanı Nixon’un demokrasiyi ve özgürlüğü sadece kendileri için değil dünyanın her yerine yaymakla yükümlü oldukları ifade etmesi bu ilahi misyon bilincinin bir sonucudur.¹⁷⁰ Bahsedilen dini argümanlar Amerikan siyasal felsefesinin ve kültürünün oluşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Dini argümanlarla bezenmiş siyasal bir felsefe olan John Sullivan’ın geliştirdiği “Kaçınılmaz Yazgı” (Manifest Destiny), Lacoste’ye göre ABD’nin özgürlük, adalet ve ilerleme adına Tanrı tarafından görevlendirildiği ve bunun bir kader olarak telakki edilmesini ifade etmektedir.¹⁷¹ Yine bu teolojik argümanlardan türeyerek ABD siyasal kültürüne ve uluslararası politikalarına etki eden bir diğer doktrin ise Amerikan İstisnacılığı (American Exceptionalism)’dır. Bu doktrin ABD’nin dünya tarihindeki özel bir yeri olup olağanüstü bir ulus olduğu inancına dayanmaktadır. Buradan ulaşılan “benzersizlik” diğer uluslardan üstünlüğü içermekte ve hegemonik

¹⁶⁸ H. Şule Albayrak, *ABD’de din-devlet ilişkileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 175.

¹⁶⁹ Walter F. LaFeber, *The American Age: U.S. Foreign Policy At Home And Abroad 1750 To The Present* (Newyork: W.W. Norton & Company, 1994), 45.

¹⁷⁰ Murad Gaflanov, “11 Eylül Sonrası Dönemde ABD Dış Politikasında Din Unsuru”, *21. Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm*, ed. Filiz Çoban Oran, (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2017), 373.

¹⁷¹ Yves Lacoste, “ABD ve Dünyanın Geri Kalanı”, *Birikim Dergisi*, sy.174 (Ekim 2003): 23.

yaklaşımlara temel oluşturmaktadır. İstisnacılık fikrinin kimliğe işlenmesi ve öteki olarak kurgulanan kültür ve kimliklerin şeytanlaştırılması ile Amerikan istisnacılığının meşruiyeti güçlendirilmektedir.¹⁷² Seküler uluslararası sistemde teolojik argümanlardan hareketle politikalar geliştiren ABD diğer uluslardan üstün olduğunu düşünmekte ve Tanrıyı da yanlarına alarak diğer milletlere doğru yolu bulmalarında liderlik ettiğine inanmaktadır. Bu geniş salahiyet ABD'ye dünyanın istediği yerine müdahale etme hakkını vermekte¹⁷³ bir bakıma küresel hakimiyet için devlet ve halk nezdinde teolojik meşruiyet sağlamaktadır. Görüldüğü üzere ABD açısından küresel hakimiyet teorileri oluşturulurken halk tarafından benimsenen teolojik kabuller ve kabullerden yola çıkarak oluşturulmuş siyasi doktrinler kullanılmıştır. Bu birikim üzerine bina edilen yeni toplumsal gerçeklikler ABD merkezli, hegemonik, ötekileştirici karakterin normalleştirilmesini sağlamıştır.

Amerikan dış politikasının tarihsel süreç içerisinde bahsedilen hakimiyet teorileri çerçevesinde gerçekleştiği, günümüzde ABD tarafından uygulanan stratejileri analiz edebilmek için de bu teorilerin mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiği açıktır.¹⁷⁴ Soğuk Savaş sonrası toplumun kontrol edilebilmesi adına yeni bir dış tehdidin bulunması gerekmiştir. Bu tehditte SSCB'nin yerini alan İslam olmuştur. Egemen gücün bu üstünlüğünü sürdürmesi adına küresel hegemonya oluşturulmalıydı.¹⁷⁵

¹⁷² Cavit Emre Aytakin, "Amerikan İstisnacılığı'nın Kimliksel Boyutu ve Hegemonya Sonrası ABD Dış Politikasındaki Rolü", *Biz ve Ötekiler Uluslararası İlişkilerde Kimlik Perspektifinden Dış Politika*, ed. Gökhan Çapar, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020), 127-28.

¹⁷³ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan ve Cem Soydemir, (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2002), 145.

¹⁷⁴ Mustafa Kocakınar, "Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler", TASAM | Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler, Erişim 16 Mayıs 2021, https://tasam.org/Files/Icerik/File/amerikan_d%C4%B1%C5%9F_politikas%C4%B1nda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler.pdf_bbb8f41e-d1bd-47e0-9202-38be4882d7b8.pdf.

¹⁷⁵ Gray Dorrien, "Benevolent Global Hegemony: William Kristol and the Politics of American Empire", *Logos* 3, 2 (Spring 2004), <http://www.logosjournal.com/dorrien.pdf>.

Küresel hakimiyete fikirsel bazda temel oluşturabilmek adına da teoriler üretilmiştir. Üretilen küresel hakimiyet teorileri vasıtasıyla da yeni dış düşman olan İslam kurgulanmış ve bu kurgularla birlikte öteki olan ötekileştirilen bir İslam yaratılmıştır. Tezin devamında daha önce bahsedilen üç temel teori üzerinde İslam'ın konumlandırılışı incelenecektir. Teoriler hakkında açıklamalar yapılacak olup daha özelde ve temelde bu teorilerin İslam'a yaklaşımları incelenecektir.

2.1. Tarihin Sonu'nda İslam

“Amerikalı sosyal analizci ve siyasi yorumcu Fukuyama, ABD'nin Chicago kentinde Protestan bir vaizin oğlu olarak dünyaya geldi. RAND Corporation'da danışman olarak çalışmaya başlamadan önce Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nun Politika Planlama Heyeti'nin bir üyesi olarak görev yapmıştır. Sadık bir Cumhuriyetçi olan Fukuyama, "Tarihin Sonu" ("The End of History?", 1989) makalesiyle uluslararası alanda ün kazanmıştır. Bu makalesini daha sonra geliştirerek Tarihin Sonu ve Son Adam (The End of History and the Last Man, 1992) kitabını kaleme almıştır.”¹⁷⁶ Soğuk Savaş'ın ardından Sovyetlerin çökmesi sonrası kaleme alınan bu eser yeni kurulması düşünülen ABD merkezli küresel demokratik sistemin teorik altyapısını oluşturmaktaydı.

Küresel demokratik sistem yaklaşımının tarihi köklerine inildiğinde cumhuriyetçi liberalizme ulaşılmaktadır. Cumhuriyetçi liberalizm 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan devlet otoritesinin vatandaş ile devlet arasında yapılan mutabakata (toplumsal sözleşme) dayalı olması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu düşüncenin

¹⁷⁶ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, 5. bsk. (Ankara: BB101 Yayınları, 2018), 683.

günümüze iz düşümü, demokratik yönetim ile otokrazi ve otoriter yönetimden uzaklaşma yönünde karşı konulmaz bir eğilim olduğu şeklindedir. Francis Fukuyama'ya göre demokrasi, daha doğru ifade etmek gerekirse liberal demokrasi insanlık tarihinin varabileceği son noktadır. Çünkü liberal demokrasinin hem toplumun bütün üyelerine sosyal hareketlilik ve maddi güvenlik olasılığı sunmakta hem de vatandaşlara devletin müdahalesi olmaksızın kendilerini geliştirme imkânı tanımaktadır. Ayrıca demokrasi yönünde görülen karşı konulamaz nitelikteki eğilimin ortaya çıkardığı temel sonuç, barışın genel olarak yaygınlaşması ve devletler arasında büyük çaplı savaşlar çıkması olasılığının azalmasıdır. Demokratik barış tezi olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre demokratik devletler arasında zaman içinde savaş olasılığının azalmasının nedeni, devletlerin liberal-demokratik değerlere doğru eğilim göstermesiyle değerlerin homojenleştirilmesidir.¹⁷⁷ Fukuyama liberal demokratik sistemin tüm dünya için en iyi sistem ve kaçınılmaz son olduğunu makalesini geliştirerek oluşturduğu kitabında şu şekilde açıklamıştır:

Hükümet sistemi olarak liberal demokrasinin meşruluğu üzerine dünya çapında dikkate değer bir mutabakatın oluşmuş olduğunu ve aynı zamanda monarşi, faşizm ve son zamanlarda da komünizm gibi rakip egemenlik biçimlerinin liberal demokrasiye yenik düştüğünün ortaya çıktığını göstermiştim. Bu tezde durup kalmamış, fikir yürütmeye devam ederek liberal demokrasinin muhtemelen “insanlığın ideolojik evriminin son noktasını” ve “nihai insani hükümet biçimini” temsil ettiğim öne sürmüştüm. Buna göre liberal demokrasi “tarihin sonu”ydu. Önceki hükümet biçimleri, sonunda kendi çöküşlerine yol açan büyük

¹⁷⁷ Heywood, 682.

*eksikliklere ve akıldışı özelliklere sahipken, liberal demokrasi çarpıcı bir şekilde bu tür temel iç çelişkilerden uzaktır.*¹⁷⁸

Küresel liberal demokratik sisteme entegre edilen açık pazara dayalı ekonomik düzen ile birlikte insanlar için varılabilecek en son noktaya gelinmiş olmaktadır. Fukuyama'nın iddialı ve keskin hatlara sahip fikirleri oldukça tartışılmıştır. Tarık Ali Fukuyama'nın eserini genel olarak şu şekilde özetlemiştir:

Komünizmin çöküşüyle birlikte, Amerikan İmparatorluğu'nun devlet-entelektüelleri önlerindeki şahane gelecek üzerine tartışmaya başladılar. İdeolojik ve ekonomik zafer tam olmakla birlikte, dünya gerçekten çatışmalardan kurtulmuş muydu? Zaferi teorize etme girişimlerinin en ciddiisi Temmuz 1989'da National Interest'te "Tarihin Sonu" adlı makalesini yayımlayan Francis Fukuyama'dan geldi...Fukuyama'nın Hegel ve Kojeve'nin düşüncelerinden türettiği temel tezi şuydu: İkinci Dünya Savaşı'nda faşizmin yenilgiye uğratılması ve ondan kırk beş yıl sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, liberal demokrasinin zaferi insanlığın ideolojik evriminin sonu anlamına gelmektedir. Bu bir sondur, çünkü artık gidecek başka bir yer yoktur. Milliyetçilik ve dinsel fundamentalizm ölü geçmişin artıklarıdır... Bazı çatışmalar sürecektir, ama bunlar liberal hegemonyaya kafa tutmaktan aciz, küçük rahatsızlıklar ve tali gösteriler olmanın ötesine geçemeyecektir... Fukuyama'nın bu makalesi öyle bir yankı yaptı ki, dünyanın belli başlı dillerine çevrildi ve önemli yazarlar ve yorumcular, okumamış bile olsalar, her yerde bu

¹⁷⁸ Fukuyama, *Tarihin sonu ve son insan*, 11.

*makaleye gönderme yaptılar. Kısa bir süre için kitap yeni küreselleşmenin kılavuzu haline geldi.*¹⁷⁹

Fukuyama'nın bir bakıma siyasal ve ekonomik alanda gelinen zirve nokta sonrası tarihin sona erdiği, küresel demokratik liberal sistemin başka bir siyasi veya felsefi arayışa yer bırakmaması gibi keskin yaklaşımı çok yoğun bir biçimde eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin bir kısmı tezine temel oluşturmaya çalıştığı felsefi bağlama; Hegel diyalektiğini yanlış yorumlaması ve bu felsefi yaklaşımda seçici davranarak sadece teorisini kuvvetlendiren kısımları dikkate aldığına yoğunlaşmaktadır. Bazıları tarihin sonu yaklaşımına ve liberal demokratik sistemin küresel bazdaki gücüne itiraz etmemekte fakat bu tezlere ulaşırken izlenen yol ve kullanılan argümanların, temellendirmelerin eksik veya yanlış olduğuna değinmektedir. Yine Fukuyama'ya ait tarihin sonu ve liberal demokratik yaklaşımın tamamen reddine dayanan eleştiriler de bulunmaktadır.¹⁸⁰ Davutoğlu tarihin sonu teorisine itirazlarını genel olarak dört başlık altında toplamıştır. Bunlar şunlardır:

1. Tarihin Sonu tezi, dünya sisteminin yeniden düzenlenmesi için teorik meşruiyet sağlayan bir spekülasyondan ibarettir.
2. Soğuk Savaş sonrası dönemde Yeni Dünya Düzeni kavramı etrafındaki iyimser gelecekçilik (futurizm), uluslararası ilişkilerdeki siyasi gerçekliği yansıtmamaktadır.

¹⁷⁹ Tarık Ali, *Fundamentalizmler Çatışması: Haçlı Seferleri, Cihatlar ve Modernite*, çev. Abdullah Yılmaz, (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), 364-65.

¹⁸⁰ Şule Şahin Ceylan, "Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (Güz 2006): 246.

3. Medeniyet kimliğine dayalı olarak gerçek siyasi güçlerin ortaya çıkışı, iyi işleyen bir uluslararası düzen yerine siyasi rekabet ve istikrarsızlık kaynağı olma riski taşıyan bir güçler dengesi sisteminin ortaya çıkmasına neden olacaktır.¹⁸¹
4. İslam kimliğinin yeniden canlanması medeniyet dönüşümünün başka bir yansımasıdır ve bu dönüşüm, Batı medeniyeti için siyasi bir tehdit olmak yerine ona bütünlüklü bir medeniyet alternatifi ve meydan okuma olarak değerlendirilmelidir.¹⁸²

Fukuyama'nın tezi için tarihin sonuna en fazla ayak direyebilecek medeniyet veya olgu olarak İslâm gösterilmektedir. Dolayısıyla tezin en önemli muhataplarının Müslümanlar olduğu düşünülebilir. Bu görüşe paralel olarak tarihin sonu tezi İslam dünyasında oldukça tartışılmıştır.¹⁸³ Buradan hareketle Tarihin sonu teorisinde İslam'ın konumlandırılışı ve İslam'a olan yaklaşım eleştirel bir gözle değerlendirilecektir.

Fukuyama tarihin sonu teorisini içeren kitabında İslam'a doğrudan değindiği ve İslam'a genel bakışını özetleyecek birkaç paragraf bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı aşağıda verilmiştir.

İslam da liberalizm ve komünizm gibi, belli bir ahlak koduna ve politik ve sosyal adalet doktrinine sahip bütünsel bir ideolojidir. Evrensel geçerlilik iddiasındadır ve bütün insanlara özgül etnik ya da ulusal grupların üyeleri olarak değil insan olarak seslenmektedir. Gerçekten de İslam, İslam dünyasının önemli kesimlerinde liberal demokrasiyi yenilgiye uğratmıştır ve politik iktidara

¹⁸¹ Davutoğlu Soğuk Savaş sonrası yaşanan gerilimleri genellemeci bir yöntemle medeniyetler çatışmasına indirgenemeyeceğini, modern siyasi tarihin medeniyetler arası değil medeniyetler-içi gerilimlerin ürünü olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Ahmet Davutoğlu, "The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis)Order" Intellectual Discourse 2, (1994): 107-130.

¹⁸² Davutoğlu, *Medeniyet Dönüşümü Uluslararası Düzen Bunalımı ve İslam Dünyası*, 26.

¹⁸³ Mustafa Aydın ve Ertan Özensel, "Tarihin Sonu'na Karşı Gerçeklen Körfez Savaşından 11 Eylül'e", *Tarihin Sonu mu?*, 3. bs. (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 14.

*doğrudan sahip olmadığı ülkelerde de liberal ilkeler karşısında büyük bir tehdit oluşturmaktadır.*¹⁸⁴

*İslam şu andaki rönesansında çok güçlü görünüyor olsa da geleneksel İslami kültür çevresinin dışında pek bir çekim gücüne sahip değildir. İslam'ın kültürel fetihler dönemi, açıktır ki, geçmişte kalmıştır; yitirdiği bazı yandaşları geri kazanabilir, ama Berlin, Tokyo ya da Moskova'daki genç insanlarda hiçbir yankı uyandıramaz. Bir milyar insanın —dünya nüfusunun beşte biri— İslam'ın renklerini taşıyan bir kültürde yaşamakta olmasına karşın, İslam kendi alanında, fikirler alanında, liberal demokrasinin karşısına çıkamaz.*¹⁸⁵ şeklindedir.

Davutoğlu, Fukuyama'nın bu açıklamasının İslami uyanışı¹⁸⁶ eski değerlerin nostaljik bir şekilde yeniden savunulması şeklindeki analiziyle tezat teşkil ettiğini söylemektedir. İslam imajının düşman olarak görülmesini Batı dünyasındaki önyargılara bağlayarak Müslümanların güçlü ben-idraklerinin sömürgeci yayılışı etkisizleştirdiğini ifade etmektedir. Bir düşman algısı üretmek için oluşturulan İslami fundamentalizm kavramsallaştırmasının güçlü Müslüman ben-idrakini dejenere ederek marjinalleştirmeyi hedeflediğini söylemektedir. Ayrıca Davutoğlu, İslami uyanışı Batılı hegemon ve tekçi modernleşme yaklaşımının ve Batılılaşma süreci içerisinde devletlerin dayattığı yeni kimliklerin reddedilmesi sonucunda güçlü ben-idrakini yeniden keşfetme çabası olarak görmektedir.¹⁸⁷ “İslam toplumlarında dini hayatın devletler tarafından tepeden yönlendirilmesi, dini popülizmin güçlendirilmesi, dini popülizm aracılığıyla her dönemde otoriter, oligarşik statükoların tahkim edilmesi

¹⁸⁴ Fukuyama, *Tarihin sonu ve son insan*, 79-80.

¹⁸⁵ Fukuyama, 80.

¹⁸⁶ Fukuyama İslami uyanışı “İslami fundamentalizm” şeklinde tanımlamış ve “Fundamentalizmin yeniden doğuşunun anlamı daha çok, görünürde çok uzak bir geçmişten kaynaklanan daha eski ve saf bir değerler dizisinin nostaljik bir şekilde yeniden kabul edilmesi” şeklinde tanımlamıştır. s.302-303

¹⁸⁷ Davutoğlu, *Medeniyet Dönüşümü Uluslararası Düzen Bunalımı ve İslam Dünyası*, 128.

*gelenek halini aldığı için Müslümanların kimliklerinin bilincine vararak sözünü ettiğimiz statükoyu sorgulama süreci başlatmaları, Avrupa merkezli düşünüş modelleri tarafından, İslam'ı ötekileştirmek amacıyla İslamcılık olarak etiketlenmektedir.*¹⁸⁸Fakat liberal demokratik sistem için meydan okuma kapasitesine sahip İslam, küresel sistem için doğrudan ve açıkça düşman olarak ilan edilememektedir. Çünkü siyasi ve ekonomik açıdan liberal dünya sistemi İslam'ı doğrudan karşısına almak istememektedir. İslam küresel sistemin işleyişine zarar vermeyecek bir biçimde törpülenmeye ve ehlileştirilmeye çalışılmaktadır. Küresel sistemin İslam'ı doğrudan karşısına alması onun için bir ölüm-kalım mücadelesine dönebilecektir. İslam'ın ehlileştirilerek sisteme dahil edilmemesi ise İslam'ın liberal sistemi beklenmedik bir şekilde ve zamanda yok edebileceği korkusuna düşürmektedir.¹⁸⁹ Ayrıca Batı Hristiyanlığının tarihi ve siyasi tecrübesini diğer tüm dinlere genelleyen Fukuyama buradan hareketle dinin ve İslam'ın liberalizme neden alternatif olamayacağını tanımlamaya çalışmaktadır. Fukuyama'nın din tanımı eksik ve yetersizdir. Eleştiriye açık olan kısımlar şunlardır:

1. Liberalizmin tarihsel olarak, dinsel temeldeki toplumların zayıflığının ve çatışmacı karakterinin bir sonucu" olarak ortaya çıkmış olması, liberal siyasi ve kültürel tecrübenin Batı merkezli bir yorumlamasıdır.
2. Modern zamanlarda dinin liberalizme eleştirileri salt ruhsal boşluk, manevi tatminsizlik vb. şeylere indirgeyip, dinin sosyal adaletçi, eşitlikçi ve yoksulları önceleyen mesajlarını göz ardı etmektedir.
3. Fukuyama, İslâm'ı komünizm ve liberalizme aynı kefeye koyarken, onu "teokratik bir devlet modeli" şeklinde görmesi ve İslâmiyet'i evrensel bir mesaj

¹⁸⁸ Müftüoğlu, *Düşsel Ufuklardan Gerçek Ufuklara*, 34.

¹⁸⁹ İsmet Özel, "Sistem İslâm'la Hesaplaşacak mı?", *Tarihin Sonu mu?*, 3. bs. (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 94.

olmaktan çok, sadece Müslümanlarla sınırlı tutması İslamî tecrübeye/birikime retoriğe ne kadar uzak olduğunu göstermektedir.¹⁹⁰

Fukuyama'nın İslam hakkındaki yüzeysel bilgisi İslam'ı yorumlarken onu genellemeci ve özcü bir yaklaşımına mahkûm etmektedir. Ayrıca İslam salt bir teokratik devlet modeli veya herhangi bir devlet modeli önermemektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi adalet temel prensibi üzerinde kurgulanmış bir hakimiyet anlayışına sahip olan İslam doğrudan bir yönetim sistemi veya siyasal sistem öngörmemektedir.

Batı merkezli sosyal ve siyasal bilimler alanında İslam'ı küresel toplumun düzenini bozucu ve genel mutabakatına karşı uzlaşmaz bir unsur olarak sunma yaklaşımı bulunmaktadır. Fukuyama da bu yaklaşımın etkisinde kalarak şunları ifade etmiştir:

*Ama bugün, en azından İslam dünyası dışında, liberal demokrasinin en mantıklı hükümet biçimi, yani rasyonel arzunun ya da rasyonel kabul görmenin en iyi gerçekleştiği devlet biçimi olduğu konusunda genel bir mutabakat vardır.*¹⁹¹

Çoğulculuğun liberal demokrasinin en temel değerlendirenden biri olarak sunulurken Müslüman halkların demokratik talepleri karşısında otoriter-elitist rejimler desteklenmiştir. Çoğulculuk ve liberalizm küresel bir mutabakatın temeli ise İslam'ın medeniyetin parametrelerine de aynı saygılı yaklaşımın gösterilmesi gerekmektedir. Fakat Batı düşünce yapısı ve medeniyeti tekeli bir yapıya sahip olup çoğulculuk anlayışı kendi paradigmaları ile sınırlıdır.¹⁹²

¹⁹⁰ Ali Bulaç, "Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu", *Tarihin Sonu mu?*, 3. bs. (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 111-12.

¹⁹¹ Fukuyama, *Tarihin sonu ve son insan*, 273.

¹⁹² Davutoğlu, *Medeniyet Dönüşümü Uluslararası Düzen Bunalımı ve İslam Dünyası*, 139.

Fukuyama, tarihin sonu teorisini bahsedilen eleştirel yaklaşımlar sonrasında ve dünya çapında yaşanan olaylar etkisiyle güncelleme veya detaylandırma ihtiyacı duymuştur. Slovaj Zizek, Fukuyama'nın teorisi hakkında yeni açıklamalar yapma ihtiyacına sebep olan olaylardan bazılarını ironik bir biçimde şu ifadeler ile açıklamıştır:

*Fukuyama'nın 1990'lardaki ütopyası iki kez duvara toslayacaktı: 11 Eylül'de liberal-demokratik politik ütopya çökmüş ama küresel piyasa kapitalizmi ütopyası bundan etkilenmemişti ve 2008 finansal çöküşün tarihsel bir değeri varsa, o da Fukuyama'nın ütopyasının ekonomik özelliğinin çöküşüne işaret etmesidir. Bu bizi Marx'ın Hegel üzerine söylediğine geri getirir. Hatırlanmalıdır ki 18. Brumaire'in 1960'tan sonraki yeni baskısına giriş yazısında Herbert Marcuse konuya ilişkin bir ek yorum daha getirir: Bazen, komedi kılığındaki tekrar, ilk baştaki trajediden daha korkunç olabilir.*¹⁹³

Fakat Fukuyama tarihin sonu teorisini içeren makalesinden 17 yıl sonra (2006) kaleme aldığı yazısı çerçevesinde daha önce de yayınladığı 11 Eylül sonrası “Hâlâ Tarihin Sonundayız”¹⁹⁴ ve “Hedefleri: Modern Dünya”¹⁹⁵ makalelerine paralel olarak hâlâ liberal demokrasi ve liberal ekonomik düzenin dünya için tek seçenek olduğunu iddia etmektedir.¹⁹⁶ İslam'a yaklaşımı ise 11 Eylül sonrası yayınladığı iki yazısına göre yumuşamış görünse de Fukuyama “Radikal İslam” kavramı üzerinden İslam'ı ötekileştirmeye devam etmektedir. Çünkü İslam'a karşı uygulanan uluslararası politikalar genelleyci bir yaklaşıma sahip olmakta, inşa edilen “Radikal veya İlimli İslam” kavramları fark etmeksizin pratikte farklı bir politikaya olanak sağlayamamakta, İslam üzerindeki önyargıya dayanan negatif algılar üzerinden uluslararası politikalar

¹⁹³ Slovaj Zizek, *Önce Trajedi Sonra Komedi*, çev. Mehmet Öznur, (İstanbul: Encore Yayınları, 2009), 10.

¹⁹⁴ 11 Ekim 2001, The Guardian.

¹⁹⁵ 17 Aralık 2001, Vol. 138, Issue 24, Newsweek

¹⁹⁶ Fukuyama, *Tarihin sonu ve son insan*, 425-40.

şekillendirilmektedir. İslam'a karşı uygulanan tasnifçi ve sınırları da tam olarak çizilmemiş muğlak yaklaşım siyasi çıkarılara hizmet etmektedir. Ayrıca radikal İslam'a şiddet içerikli de olsa yüklenen "büyük güç" tarihin sonu teorisi için doğrudan muhalif, güçlü bir cephe yaratmakta çizilen bu fotoğrafta ise liberal demokratik sistemin dünya için kaçınılmaz ve tek istikamet olduğu yaklaşımıyla temelden çelişmektedir.

2.2. Medeniyetler Çatışması'nda İslam

*"Amerikalı akademisyen ve siyaset yorumcusu Huntington üç alanda önemli katkılar sağlamıştır: askeri politika, strateji ve sivil-asker ilişkileri; Amerikan siyaseti ve karşılaştırmalı politika; az gelişmiş toplumlar politikası. Üçüncü Dalga (The Third Wave, 1991) kitabında 'demokratikleşme dalgaları' kavramını kullanmış ve 1972'den sonraki demokratikleşme sürecini 1828-1926 ile 1943-1962'deki dalgalarla ilişkilendirmiştir. En fazla tartışılan eseri Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin İnşası (The Clash of Civilizations and the Making of World Order 1996) kitabında 21. Yüzyıl'da dünyanın temel uygarlıkları arasındaki anlaşmazlıkların savaflara ve uluslararası düzensizliğe neden olacağı bir tez ortaya atmıştır."*¹⁹⁷ Huntington 1993 yılında Foreign Affairs dergisinde yayınlanan "Medeniyetler Çatışması mı?" isimli makalesini geliştirerek oluşturduğu kitabının ana fikrine aşağıdaki ifadelerinden ulaşılabilir:

Küresel siyaset modernleşmenin kazandırdığı ivmeyle bugün kültür çizgileri uyarınca yeniden şekillenmektedir. Birbirine benzer kültürlere sahip halklar ve ülkeler bir araya gelirken, kültürleri farklı olan halklar ve ülkeler birbirlerinden ayrılmaktadır. İdeolojinin ve süper güçler arasındaki ilişkilerin tanımladığı

¹⁹⁷ Heywood, *Küresel Siyaset*, 685.

kamplaşmaların yerini kültür ve medeniyetin tanımladığı kamplaşmalar almaktadır. Siyasal sınırlar gitgide kültürel sınırlarla çakışacak şekilde, demek oluyor ki, etnik, dinsel sınırlarla ve medeniyet sınırlarıyla çakışacak şekilde yeniden çizilmektedir. Soğuk Savaş dönemindeki blokların yerini kültür toplulukları almakta ve medeniyetler arasındaki fay hatları küresel siyasetteki başlıca çatışma hatları haline gelmektedir.¹⁹⁸

Görüldüğü üzere ilk bakışta Fukuyama'nın Soğuk Savaş sonrası liberal demokrasi ve açık pazar ekonomisine dayalı iyimser yaklaşımı, Huntington'da kültürel çatışmalarla devam edecek kötümser bir gelecek öngörüsüne dönüşmüştür.

Huntington ait medeniyetler çatışması teorisi özetlenecek olursa ulusal devletler uluslararası ilişkilerdeki ana aktörlük rolünü koruyacaktır fakat kültür ve medeniyet faktörleri ulusal devletlerin politikalarını belirleyecektir. Gelecekteki potansiyel çatışmalar ideolojiler etrafında değil, en geniş insanî kimlikleri kapsayan medeniyetler arasında olacaktır. Yerelde kimlik siyaseti, küresel alanda ise medeniyet siyasetleri dünya siyasal hayatına hâkim olacaktır. Dolayısıyla çatışmalar ekonomik gruplar arasından değil farklı kültürlere sahip halklar arasında olacaktır.¹⁹⁹ Fukuyama'dan sonra Huntington'un geleceğe dönük büyük anlatısı da tartışmaların merkezine oturmuştur. Huntington'un teorisinin gerçeklik payı içerdiği ancak çok abartılı olduğuna dair genel bir kanı bulunmaktadır.²⁰⁰ Anthony Sullivan medeniyetler çatışması teorisi ile ilgili eleştirilerini şu şekilde ifade etmiştir:

Huntington'ın tezinin sadece hem kavramsal açıdan çürük hem de olgusal bakımdan yanlış olduğuna inanmakla kalmıyorum; aynı zamanda

¹⁹⁸ Huntington, *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*, 173.

¹⁹⁹ Mehmet S. Aydın, *Siyasetin Aynasında Kültür ve Medeniyet*, ed. Cemil Üzen, 2. bs. (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 409.

²⁰⁰ Berry ve Roskin, *Uluslararası İlişkiler: Uf'nin Yeni Dünyası*, 40.

"medeniyetlerin çatışmasından bu biçimde gelişigüzel bahsetmenin, bizzat, hiçbir yerde hiçbirimize faydası dokunmayacak türden uluslararası bir yeni(den) kutuplaşmaya kesin olarak katkıda bulunabileceğinden endişe ediyorum."²⁰¹

Medeniyetler çatışması teorisinde medeniyetin temel unsuru olarak dini gören ve dine tayin edici bir güç yükleyen Huntington örtük bir biçimde dinler arası bir kutuplaşmayı ve çatışmayı öngörmektedir. Batı medeniyeti yani onun Musevi-Hristiyan kökenleri ile çatışmaya en yakın medeniyet ise İslam olarak görülmektedir. Medeniyetler çatışması kavramına ilk defa "Müslüman Öfkesinin Kökenleri" makalesinde değinen Bernard Lewis'e atıf yapan Huntington öngördüğü medeniyetler çatışmasını bu çalışma üzerinden temellendirmiştir. Huntington kitabında Bernard Lewis'e ait makaleden şu kısma atıfta bulunmuştur:

Artık sorunlar ve politikaların düzeyini ve bunları benimseyen hükümetleri aşan bir ruh hali ve hareketle karşı karşıya bulunduğumuz kesinleşmiş olmalı. Bu, Medeniyetler Çatışmasından başka bir şey değil -akıldışı belki, ama kesinlikle bizim Musevi-Hristiyan mirasımıza, laik mevcudiyetimiz ve dünya çapında yayılmamız karşısındaki eski bir çekişmenin tarihsel tepkisi. Kendi açımızdan, bu hasıma aynı derecede tarihsel ama yanı sıra, aynı derecede akıldışı bir tepki verme konusunda tahrik olmamamız gerektiği son derece önemlidir."²⁰²

Bernard Lewis ise bu atıfta şu şekilde cevap vererek bir bakıma Huntington ile İslam'a karşı olan paralel düşünce yapılarını bir kere daha teyit etmiştir:

1993 yılında Samuel P. Huntington Foreign Affairs dergisinde, Francis Fukuyama'nın etkili tarihin sonu tezine alternatif bir Soğuk Savaş sonrası

²⁰¹ Anthony Sullivan, "Muhafazakârlık, Çoğulculuk ve İslâm", *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntington*, ed. Murat Yılmaz, 13. bsk. (İstanbul: Vadi Yayınları, 2018), 466.

²⁰² Huntington, *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*, 314.

*jeopolitiği öneren bir makale kaleme aldı. Huntington zarif bir şekilde makalesinin başlığı olarak kullandığı ifadeyi benim "medeniyetler arasında çatışma"ya atıfta bulunduğum Atlantic Monthly' de yayımlanan makalemden ödünç aldığını belirtti. Huntington bu temayı, hakkıyla bir best-seller olan ve pek çok üniversite dersinde demirbaş haline gelen The Clash of Civilizations isimli kitabında geliştirdi. Huntington'ın zamanımızın en büyük sorunlarından birini daha iyi anlamamızı sağlayacak gerçek bir katkı yaptığını düşünüyorum.*²⁰³

Böylelikle biz ve onlar veya ötekiler algısı tarihi ve kültürel daha çok da dinsel temeller üzerinden tekrar oluşturulmakta, İslam medeniyeti ötekileştirilmektedir. Ötekileştirme üzerine temellendirilen ilişki ise iletişim kanallarını doğrudan kapatmakta ve zihinlerdeki oryantlizmden kalma öteki-düşman algısını pekişmektedir. İbrahim Kalın Huntington'da ve Lewis de bir araya gelen bu ötekileştirici tutumu İslamofobinin oryantlist kökenleri olarak görmektedir. Ona göre bu yaklaşım Batı medeniyetinin Hıristiyan ve seküler kanatlarının "ontolojik üstünlük" iddiasından kaynaklanmaktadır. Dinî açıdan Hıristiyanlık İslam'dan, seküler-maddi manada ise Batı medeniyeti İslam medeniyetinden üstündür. Kalın'a göre Avrupamerkezci düşüncenin temeli olan bu üstünlük herhangi bir siyasi, teknolojik farka değil doğrudan ontolojik bir farka dayanmakta olup İslam Dünyası batılı parametreler ile dahi ne kadar gelişirse gelişsin bu üstünlük teolojisinin aşılması mümkün değildir.²⁰⁴ Arif Dirlik Huntington'da ortaya çıkan üstünlük teolojisini "*Huntington'ın çözümlemesini Avrupamerkezci yapan şey ne*

²⁰³ Bernard Lewis ve Buntzie Ellis Churcill, *Tarih Notları Bir Orta Doğu Tarihçisinin Notları*, çev. Çağdaş Sümer (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2014), 293.

Bernard Lewis aynı kitapta kendisinin İngiltere İstihbaratı adına uzun süre çalıştığını itiraf etmektedir. Sayfa 59

²⁰⁴ İbrahim Kalın, *Akıl ve Erdem Türkiye'nin Toplumsal Muhayyilesi*, 2. bsk. (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 241.

öteki toplumları tarihten dışlaması ne de onların bir Avrupamerkezci erekselliğe tabi kılınmaları değil, onun normatif, - demokrasiden insan haklarına-, ötekilerin basitçe elde edemeyecekleri benzersiz değerlere sahip "Batı" değerlendirmesidir." şeklinde yorumlamıştır.²⁰⁵ Üstünlük teolojisi ile birleşen İslam korkusu Batı kimliğinin pekiştirilmesini sağlamaktadır. Huntington'ın tezi Soğuk Savaş sonrası ötekisini kaybeden bir bakıma çözülen ABD toplumu için bir araya getirme işlevine de sahiptir. ABD eskiden beri kullandığı çok iyi bildiği "Düşmanı ile var olma, tehlike ve tehdit altında ortaya çıkan korku ile bütünleşme"²⁰⁶ formülünü İslam üzerinden teorize ederek sonuca gitmeye çalışmıştır.²⁰⁷ Huntington ABD kimliğindeki değişimleri veya bir nevi dağılma olarak adlandırabilecek gelişmeleri (göçmenlerle değişen demografi) endişeli bir şekilde yorumlamaktadır.²⁰⁸ Bu duruma karşı İslam gibi tarihten gelen bir düşman imajı yeniden kurgulanarak dışarıya karşı içeride bir bütünlük sağlama amacı güdüldüğü görülmektedir.

Huntington İslam hakkındaki görüşlerini ve İslam'ın medeniyetler çatışması teorisindeki yerini "**İslamın kanlı sınırları**" şeklinde attığı oldukça provokatif başlık altında ifade etmiştir. Huntington' a göre Müslümanlar sınırlarındaki komşularıyla barış içinde yaşayamamaktadır. Bu durumu ise İslam'ın başından beri bir kılıç dini olmasına ve askeri erdemlerin yüceltilmesine bağlamaktadır. Ona göre Kur'an öğretilerinde ve Müslüman inançlarında şiddetten uzak durma öğretisi ve pratiği eksiktir. İslamiyet Hristiyanlıktan daha mutlakçı bir yapıya sahiptir. İslam'da din ve politika birbirinden

²⁰⁵ Arif Dirlik, *Kriz, Kimlik ve Siyaset*, çev. Sami Oğuz, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 339.

²⁰⁶ Burhaneddin Can, "Büyük Şeytanın (ABD) Yeni Örumcek Ağları- 1 "Akıllı Güç-Akıllı Güç Stratejisi"", *Ümran Dergisi*, Ağustos 2009, 9.

²⁰⁷ Huntington'ın medeniyetler çatışması teorisindeki medeniyet kavramını ve çerçevesini aldığı Arnold Toynbee medeniyetlerin yaşayabilmesi ve gelişebilmesi adına bir ötekiye, rakip veya düşmana ihtiyaç olduğundan bahsetmektedir. Aksi takdirde medeniyet atalete düşüp yok olma tehlikesiyle karşılaşabilir. Huntington'a ait teorinin çatışma merkezli olmasının sebeplerinden biri de Tonybee'e ait bu yaklaşımdır.

²⁰⁸ Samuel P. Huntington, *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*, çev. Aytül Özer (İstanbul: CSA Yayın Ajansı, 2004).

ayrılmaz bir yapıya sahiptir. İslam'daki bu militarist yaklaşım hoşgörüsüzlük, sindirilemezlik ve Batılı olmayan gruplarla yakınlık İslam'ın temel özelliklerini oluşturmaktadır.²⁰⁹ Sonuç olarak Huntington İslam'ın çatışmacı karakterinin tarihten bu yana devamlılık arz ettiğini düşünmekte ve İslam'ı seküler olan ile dinsel olan arasında bir ayırım gözetmeyen militan bir din olarak görmektedir.²¹⁰ Alıntılardan anlaşıldığı üzere Huntington oldukça genellemeci ve özcü bir anlayış ile İslam'ı değerlendirmektedir. Bu düşünceleri temellendirmek için verdiği örnekler teorisini destekler verilerden seçilerek oluşturulmuştur. Diğer olasılıklar ve yaklaşımlar göz ardı edilerek İslam'a yüklenen mutlakçı karakterden daha mutlakçı bir yaklaşımla İslam yorumlanmıştır.

Huntington kitabı içerisinde kullandığı İslam içerikli kavram ve terimleri pejoratif anlamlar üzerinden değerlendirmektedir. Bu pejoratif dil, teorisinin ve kitabının genelinde hâkim bir unsurdur.²¹¹ Huntington'un oryantalizm kökenli hegemonik tanımlayıcı dili içerisinde İslam'ın tarafsız bir biçimde yorumlanma şansı oldukça zordur. Fukuyama İslam yerine radikal İslam ve köktendincilik gibi kavramlar kullanarak söylemsel düzlemde de olsa "iyi olabilecek Müslüman"lar için bir alan yaratırken Huntington böyle bir alana izin vermemektedir. Aşağıdaki satırlar bu fikirlerinin açık göstergesidir.

Batı için temel sorun İslamcı köktendincilik değildir. Bu sorun bizzat İslam'dır, başka bir deyişle, halkı kültürlerinin üstünlüğüne kani olmuş ve güçlerinin azlığını takıntı haline getirmiş farklı bir medeniyettir. İslam'ın sorunu ise, CIA

²⁰⁹ Huntington, *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*, 382-97.

²¹⁰ Samuel P. Huntington, "Huntington ile Mülâkat: Müslüman-Konfüçyusçu Bağlantısı", *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntington*, der. Murat Yılmaz, çev. Levent Cinemre, 13. bsk. (İstanbul: Vadi Yayınları, 2018), 103.

²¹¹ İslam'ın hararetli havarisi Cinnah, İslamileşme, İslamcı, İslamlaşma, İslami hamle, İslami yeniden doğuş, İslami duyarlılık vb.

veya ABD Savunma Bakanlığı değil, ama Batı'dır; halkı, kültürlerinin evrenselliğine inanmış ve azalmakta olsa bile, üstün güçlerinin, kendilerine bu kültürü dünyaya yayma yükümlülüğü dayattığına inanan farklı bir medeniyettir. Bunlar, İslam ve Batı arasındaki çatışmayı körükleyen temel bileşenlerdir.²¹²

Huntington bu yaklaşımıyla bütün Müslümanları yaptığı genellemelerin içine hapsedmiştir. Teorisinin en zayıf kısımlarından biri olan medeniyetleri sabit bir yapı şeklinde ve uluslararası alanda bir özneymiş gibi politik hamlelerde bulunabilen, keskin net yapılar olarak belirtmesine paralel olarak Müslümanları ve İslam medeniyetini de tek bir çatışmacı kalıp içine hapsedmektedir. Edward Said "*bir din veya uygarlık hakkında genelleyici bir konuşma, büyük bir demagoji ve apaçık bir cehalet ürünüdür ve onlara göre Batı batıdır, İslam da İslam.*"²¹³ diyerek Huntingtonvari görüşlerin ne kadar genellemeci, tekdüze bir yaklaşıma sahip olduklarını ifade etmiştir. Kavramlara öznellik yükleyip yaşanan olayları dinler veya medeniyetler arası çatışma şeklinde yorumlamak meydana gelen olayların faillerini yani güç odaklarını sahip oldukları güç ve niyetleri paralelindeki sorumluluklarını gizleyerek yaşanan her şeyi ilahi güce ve inananlara yüklemek antik mitolojiler kadar teolojik ve komiktir. Bu tür yaklaşımlar olayların gerçek öznelerini saklayarak sorumluluk sahibi özneleri sorgulama dışında bırakmakta ve onların çıkar/ hesaplarını gizlemektedir.²¹⁴ Said, İslam hakkında yapılan yorumların nesnel ve objektiflik açısından sorunlu olduğunu, jeopolitik kaygılar ve ABD'nin politik hedefleri gibi güncel baskılar tarafından şekillendirildiğini ifade etmektedir. Bunun için oryantalist yaklaşıma sahip kişilerin bilimsel çalışmalarının sözde objektifliğini reddetmektedir.²¹⁵ Tarık Ali bu tür bilimsel görünümlü içerik üreten

²¹² Huntington, *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*, 322.

²¹³ Edward W. Said, "The Clash of Ignorance", 04 Ekim 2001, <https://www.thenation.com/article/archive/clash-ignorance/>.

²¹⁴ Kadir Cangızbay, *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2007), 119-20.

²¹⁵ Bill Ashcroft ve Pal Ahluwalia, *Edward Said*, (London and Newyork: Routledge, 2001), 128.

kişilere devlet-entelektüeli demektir. “Devlet-entelektüelleri ABD devlet aygıtının mekanizmaları için çalışan ya da oralardan çıkıp gelmiş insanlardır; Kissinger, Brzezinski, Fukuyama ve Huntington bu türün en tipik örnekleridir, ama daha birçoğu New York Times ve Washington Post için çalışan gazeteciler gibi daha alt kaderiyeleri dolduruyor.”²¹⁶ diyerek teorilerin üretimindeki bilgi iktidar ilişkisini açıklamaktadır.

11 Eylül sonrası George Bush’un yapılan saldırılara karşı yeni bir Haçlı seferi düzenleyeceklerini ifade etmesi ve “ya bizimlesiniz ya da karşımızdasınız” diyerek üçüncü bir seçenek bırakmaması sonucu oluşan siyasal ortam Huntington’un görüşlerini popüler hale getirmiştir.²¹⁷ Haçlı seferleri, tarihi düşman İslam’ı tekrar kanlı canlı hale getirip Batı medeniyetinin karşısına dikmiştir. Bu süreç sonrası ABD, Müslümanları düşman-öteki ilan ederek ülke içinde veya dışında fark etmeksizin çok boyutlu şiddet uygulamıştır. Richard A. Falk küresel yönetim kurumlarının aciz kaldığı, uluslararası politikalarda ve siyasal alanda şiddetli kargaşa ortamının yaşandığı bu süreci patolojik anarşizm olarak tanımlamıştır. Falk’a göre “11 Eylül’ den bu yana Amerika’nın İslam dünyasına yönelik hegemonik tecavüzlerine, altmış ya da daha fazla devlette var olan gizli bir ulus ötesi şebekenin megaterörizm aracılığıyla verdiği tepki” patolojik anarşizmdir.²¹⁸ Papa XVI. Benedictus’un 12 Eylül 2006 tarihinde Almanya Regensburg Üniversitesi’nde verdiği konferansta Huntington’un da ifade ettiği ve medeniyetler çatışması tezinin tarihi referanslarını oluşturan oryantalist önyargıları sıralayarak bu patolojik anarşizm sürecine katkıda bulunmuştur. Yıldırım’a göre, İslam’ın akıl ve mantık dini olmadığını söyleyen Papa “Bana Muhammed’in hangi yenilikler getirdiğini

²¹⁶ Ali, *Fundamentalizmler Çatışması: Haçlı Seferleri, Cihatlar ve Modernite*, 370.

²¹⁷ Öz, “Fukuyama ve Huntington’da İslam”, 158.

²¹⁸ Richard A. Falk, *Dünya Düzeni Nereye? Amerikan Emperyal Jeopolitikası*, çev. Neşe Nur Domaniç ve Nusret Arhan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 99.

gösterin, orada hep şeytani ve insanlık dışı şeyler bulacaksınız. Örneğin dini kılıç zoruyla yayması gibi..." sözleriyle Batının bilinç altındakileri açıkça ifade etmiştir.²¹⁹

Görüldüğü üzere Batının bilinç altındaki öğeler ve oryantalist algılar canlandırılarak, korkular diriltilerek İslam ötekileştirilmiştir. Bu oryantalist algılara paralel olarak medeniyetler çatışması tezinde tarihin akışkanlığı, tarih içerisindeki çeşitli sebep sonuç ilişkileri ve bütün çeşitlilik yok edilmiş, tarih dümdüz hale getirilmiştir. Tarihten gelen bu karşıtlık ve karşılıklı ilişki medeniyetler çatışmasına indirgenmiş, karmaşık, dinamik ve çelişkili süreç yok sayılmıştır.²²⁰ Siyasi saiklerle oluşturulan Huntington'un tezi Soğuk Savaş sonrasında İslam'ın ötekileştirilmesinde teorik zeminin oluşturulmasında etkili olmuştur. Medeniyetler çatışması teorisi günümüzde de etkileri sürmekte olup İslamofobi'nin düşünsel altyapısında önemli bir yere sahiptir.

2.3. (Yeni) Avrasyacılık'da İslam

Yeni Avrasyacılık teorisinin fikir babası olan Aleksandr Dugin günümüzde jeopolitikçi düşüncenin en önemli temsilcilerden biri olup siyaset bilimi, felsefe ve teoloji alanlarında kapsamlı çalışmaları bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde yani post-Sovyet dönemde Avrasyacılığın sistematik bir hale getirilmesi için uğraşan Dugin, Avrasyacılığın siyaset bilimi, ekonomi, eko-politik, felsefe, jeopolitik, din-devlet ilişkileri gibi birçok önemli konuda geliştirilmesini sağlayarak derli toplu bir

²¹⁹ Ercan Yıldırım, *Zamanın ruhuna karşı: küresel medeniyet ve İslam-Batı karşılaşması* (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2014), 101; "XVI. Benedictus'un İslam tartışması", *Vikipedi*, 06 Aralık 2020, https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=XVI._Benedictus%27un_%C4%B0slam_tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1&oldid=24336691.

²²⁰ Deepa Kumar, *İslamofobi İmparatorluğun Siyaseti*, çev. Işıl Alatl, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), 12,22.

teori haline getirilmesini sağlamıştır.²²¹ Daha çok fikirlerini jeopolitik üzerinden temellendiren Dugin ‘Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım’ adlı eseriyle Yeni Avrasyacılık olarak adlandırılan teorisini sistematik hale getirmiştir.

Avrasyacılık yaklaşımı esasen yeni bir kavram değildir. Bolşevik İhtilalinden kaçan Rus entellektüelleri tarafından üretilen Rus milliyetçiliğinden hareketle oluşturulan jeopolitik bir yaklaşımdır. “*Rus halkı ne Avrupa ne de Asyalı’dır. Rusya halkı tamamıyla Avrasyalı etnik bir halktır*” mottosu fikir hareketinin merkezinde olmuştur. Sovyetlerin çöküşüyle oluşan kaos ortamında Rus kimliğinin oluşturulmasında ve bu kimliğe bağlı çıkarları koruyan bir Rus dış politikası gerekliliği, ekonomik gerekçeler yeni Avrasyacılık hareketinin ortaya çıkış zeminini oluşturmaktadır. Avrasyacılar, Batılı değerler sistemine karşı sert bir tutuma sahip olsalar da ekonomik sistemin düzeltilmesi, modernleşme, üretim ve dünya pazarlarına başarılı bir şekilde katılım konusundaki gerekliliği yadsımamaktadırlar.²²² Fakat Batı merkezli ideolojiler, ekonomik yaklaşımlar doğrudan kabul edilmemekte seçici bir yaklaşımla ulusal çıkarlara uygun bir senteze tabi tutularak Rus kimliğine enjekte edilmektedirler. Dugin “*Devlet menfaatleri’ne ilişkin planlar yapmak için, hangi devletten bahsedildiği açıkça bilinmelidir. Diğer bir ifade ile, net bir şekilde ortaya konulan bir siyasal özne mevcut olduğunda bu anlamlı olmaktadır. Şu anki durumda, Ruslar için böyle bir özne söz konusu değildir.*”²²³ diyerek Rus kimliğinin şekillendirilmesi ve bu kimliğe bağlı olarak oluşturulacak çıkarları siyasal alana taşıyacak bir devletin gerekliliğinden bahsetmiştir. Fakat Dugin, oluşturulacak bu

²²¹ Hüseyin Uysal, “Tarihi Süreç İçerisinde ‘Yeni Avrasyacılık’”, Kırmızılar Resmi Web Sayfası, Erişim 24 Mayıs 2021, <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/tartisma/item/308-tarihi-surec-icinde-yeni-avrasyacilik>.

²²² Yılmaz ve Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*, 220-21.

²²³ Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı yaklaşım*, çev. Dugin İmanov, 10 bs. (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), 21.

kimliğin suni bir Rus milliyetçiliğine dayanamayacağını, suni bir milliyetçiliğine dayanan kimliğin ise etnik ve dini çatışmaları besleyeceğini düşünmektedir.²²⁴ Onun milliyetçiliği halkçılık ve ortodoksluğu içeren kültürel, dini ve etnik terminolojiyi kullanan²²⁵ daha ince işlenmiş ve medeniyet kavramını öne çıkaran bir milliyetçiliktir. Avrasyacılık da Osmanlılık gibi dağılan bir imparatorluğu ve çeşitli etnik unsuru bir arada tutabilmek adına daha kapsayıcı, kuşatıcı fikirler üretmiştir.²²⁶ Dugin, “Rusya ya büyük Avrasyacı kıtasal imparatorluk olacak, ya da hiç var olmayacaktır”²²⁷, “Rusya imparatorluksuz düşünülemez”²²⁸ ve “Ruslar bir imparatorluk halkıdır”²²⁹ diyerek Rusya ve Ruslar ile imparatorluk arasındaki derin ve güçlü bağı defaatle ifade etmiş, yeni bir imparatorluğun kurulmasının kaçınılmaz ve gerekli olduğunu söylemiştir. Ayrıca Dugin, Rusların geçmiş imparatorluklarının ve yayılmacılığının çıkarıcı, emperyal ve banal bir mücadeleye olmadığını medeniyetsel bir hareket olduğunu, toprak genişletme amacının hiçbir zaman Rus İmparatorluğu için gerçek amaç olmadığını²³⁰ ifade ederek negatif ve emperyal manada bir hegemonya ile Rus İmparatorluğunu ayırmayı hedeflemektedir. Bu ayırt edici durumu da Rus halkının seçilmişliğine ve bu seçilmişlik dolayısıyla Ruslara yüklenen özel misyon ve benzersiz oluşuna bağlamaktadır. Dugin bu teolojik fikriyatlarını ve temellendirmelerini kitabı boyunca şu şekillerde ifade etmiştir:

Diğer birçok halktan farklı olarak, Rus halkı, özel bir medeniyet taşıyıcısı niteliğinde teşekkül etmiştir. Bu medeniyet de özgün ve mükemmel bir küresel-

²²⁴ Dugin, 38.

²²⁵ Dugin, 89.

²²⁶ Vügar İmanov, “Rusya’nın Medeniyetsel Kimlik İnşası olarak Avrasyacılık”, *Avrasya Konuşmaları: medeniyet, modernite, kimlik*, ed. Sevinç Alkan Özcan, (İstanbul: Küre Yayınları, 2010), 30.

²²⁷ Dugin, *Rus Jeopolitiği*, XVI.

²²⁸ Dugin, 31.

²²⁹ Dugin, 33.

²³⁰ Dugin, 33-34.

tarihi fenomenin tüm ayırt edici vasıflarına sahiptir ...Rus halkı diğer hiçbirine benzemeyen özel medeniyet ülküsünü (idea) ifade etmişti... Şüphesiz ki, Rus halkı kurtarıcı (mesiyanik) halklar safında bulunmaktadır. Herhangi bir kurtarıcı halk gibi, sadece diğer milli düşüncelerle değil, başka medeniyet temelli evrensellik biçimleri ile rekabet eden evrensel, tüm insanlığı kapsayacak anlama sahiptir.”²³¹

Ruslar, devletlerinin her genişleme aşamasında Mesiyanik evrenselliğin yeni bir düzeyine geçiyorlardı.²³²

Rusya'nın kültürel tarihsel mahiyeti maneviyatça kendi kaderini tayin etmesi ve "benzersiz oluş"u, şüphesiz ki, (Rus Avrasyacılarının ifadesi ile)"ne Doğu ne Batı" ya da "ne Avrupa ne Asya ancak ve ancak Avrasya" formülüyle belirlenmiştir, Manevi yönden Rusya ne Doğu ne de Batı terimleri ile ifade edilebilecek olan bir Üçüncü yöndür. Bu düzlemde, Rusya'nın yüksek menfaatleri, her ne pahasına olursa olsun kendi yeganeliğini korumayı ve Doğu ve Batı kültürlerinin meydan okumaları karşısında kendi özgünlüğünü savunmayı gerektirir.²³³

...Eskatolojik olarak belirginleşmiş ve dünya tarihinde son sözü söyleme iddiası olan özel Rus dünya görüşünün kanıtlanmasıdır. Bu, "İlahi halk" olarak milletin en yüksek görevidir. Rusları bu eskatolojik inançtan mahrum etmek, onları manen iğdiş etmekle eş değerdir.²³⁴

Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesi sonucu Rus İmparatorluğu'nun "**Moskova Üçüncü Romadır**" siyasetiyle şekillenen bu seçilmişlik ve özel misyon teolojisinin Bizans'ın

²³¹ Dugin, 27.

²³² Dugin, 35.

²³³ Dugin, 5.

²³⁴ Dugin, 29.

halefi olarak Ruslara ve Rus İmparatorluğuna geçtiğine inanılmaktadır. Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere bu mistik, mesiyanik ve eskatolojik anlayış Avrasyacılık teorisinin ruhsal motivasyonunu oluşturmaktadır. Teorinin yanında Rus halkında ve doğrudan Rus politikalarında bu anlayışın etkisi de görülmektedir.

Dugin'in Rus iktidar çevrelerinde ve Rus Genel Kurmayı'ndaki etkisi Avrasyacılığın ezoterik ve pragmatik yaklaşımlarının siyasal alandaki etkisini bir kat daha artırmaktadır. Bu etkiyi daha iyi anlayabilmek adına teorinin genel hatlarının özetlenmesi uygun olacaktır. Geleneksel ve daha katı olan Avrasyacılık anlayışı Dugin tarafından günümüzdeki küresel sürecin gerçeklerine paralel olarak yumuşatılmıştır. Batının bir bütün olarak düşman şeklinde etiketlenmesinden vazgeçilmiştir. Rusya'nın çıkarlara paralel olarak bu ülkelerle Atlantik'e yani düşman öteki olan ABD'ye karşı ortaklıklar oluşturulabilecektir. Dugin, ABD'nin liberal değerlerinin bölgeye sızmasını engellemek adına Ortadoğu'da İran-Rusya; Avrupa'da Almanya-Rusya; Uzakdoğu'da Japonya-Rusya eksenini diye tanımladığı ortaklıkları önermektedir. İran-Rusya eksenisiyle ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yerleşmesi engellenecek, böylece ABD'nin Ortadoğu'daki coğrafî hakimiyet sahası sınırlandırılacaktır. Almanya-Rusya eksenisiyle ise yeni bağımsızlığını kazanan, Avrupa Birliği'yle bütünleşirken, güvenlik kaygılarıyla ABD ve NATO'ya yaklaşma yönünde adımlar atan Doğu Avrupa ülkelerinin Atlantik ile bağlantısı coğrafî olarak kesilecektir böylece orduları yetersiz olan bu devletler, askerî açıdan yetersizlikleri devam ettiği için Rusya'nın etkisinden çıkamayacaklardır. Uzakdoğu'da ise Rusya-Japonya eksenisiyle Dugin'in uzun vadede bir jeostratejik rakip olarak gördüğü Çin'e karşı bölgesel denge unsuru yaratılacak ve Çin'in tek başına bölge hakimiyeti engellenmiş olacaktır.²³⁵

²³⁵ Utku Yapıcı, *Yeni Soğuk Savaş Putin, Rusya ve Avrasya*, ed. Ayşegül Öztürk, (İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2007), 27-28.

Sonuç olarak Avrasyacılığın temel stratejisi, kendi varlığına büyük bir tehdit olarak gördüğü Atlantik yani ABD'nin her türlü menfaatini engelleyecek politikalar geliştirmektir. ABD, Avrasyacılık için en büyük en güçlü düşmandır ve ötekidir. Dugin kendininkini benimsemiş, ötekini reddetme ile paralel yürüdüğünü düşünerek kültürel, tarihi-siyasal bağımsızlık için Doğu ve Batının kültürel planda reddinin gerekli olduğunu düşünürken²³⁶ ABD'ye karşı Carl Schmitt'in görüşlerine paralel olarak katı bir antagonistik yaklaşıma sahiptir.²³⁷ Bu durumda büyük şeytana karşı diğer bütün Avrasya ülkelerinin bir olması gerektiği fikrini temellendirir. Dugin'e göre ABD'nin kendi hegemonyasının hâkim olduğu monolitik bir dünya oluşturmak isteğini önlemek için tüm çatışmalar, farklılıklar bir kenara bırakılıp Rusların merkezde olduğu bir Avrasya İmparatorluğu'nda birleşmelidir. Kültürlerin ve devletlerin bağımsız bir şekilde var olabilmesinin tek yolu budur. Dugin bu fikirlerini şu şekilde açıklamaktadır:

*Ortak düşman'ın herkes -Hıristiyanlar, sosyalistler, Müslümanlar, nasyonal-kapitalistler, Budistler, Komünistler, Hindular- için pratikte yabancı olan bir modelin empoze ettiği boğucu ekonomik ve stratejik etkisi ortadan kalktığı zaman bu çelişkilerden ciddiyetle ve tam anlamıyla bahsedilebilir. ABD üstünlüğü devam ettiği sürece, Avrasya içi tüm çatışmalar ve zıtlıklar suni karakterdedir.*²³⁸

Bugün kimse münferit mücadelede galebe çalmaya kabil değildir: halklar ve İnançlar kendi aralarında hangisinin değerleri daha iyidir diye iddialarda

²³⁶ Dugin, *Rus Jeopolitiği*, 5.

²³⁷ ABD'nin Soğuk Savaş sonrası Sovyetlerin yıkılmasında başrol oynaması antagonistik yaklaşımın pekişmesini ve kuvvetlenmesini sağlamaktadır. Dugin ise Sovyetlerin çöküşünü daha çok iç nedenlere bağlayıp şu şekilde izah etmektedir: “Bürokratik merkezîyetçiliğin kemikleşmesi, maksimum rasyonellik ve salt ekonomik faydaya doğru can atması, SSCB'yi tedricen, hayatını kaybeden ve totaliter merkezîyetçiliği zorla kabul eden politik bir ucube hâline getirdi.”s.42

²³⁸ Dugin, *Rus Jeopolitiği*, 53.

*buldukları sürece, globalleşmenin küresel silindiri halkların, ırkların dinlerin ve kültürlerin tüm farklılıklarını ve özelliklerini tek bir insanlık asfaltında ezecektir... Kendi kimliğimizi savunmak için bizler, çok az bir süre önce rakiplerimiz ve hatta hasımlarımız olanlarla dahi ciddi jeopolitik bir ittifaka girmek zorundayız.*²³⁹

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere İslam'a ve Müslümanlara Dugin'e ait yeni Avrasyacılık teorisinde ana ve ortak düşman olan ABD karşısında Rusların hakimiyetinde kurulacak olan yeni Avrasya İmparatorluğu'nda sorun çıkarmayacak bir müttefiklik rolü biçilmektedir. Halil İncalcık, yeni Avrasyacılığın (İncalcık'ın tabiriyle neo-avrasyanizm) Rusya devlet başkanı Vladimir Putin tarafından Rusya'nın genişleme politikasının teorisini oluşturduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu teori Türk kökenli Müslüman halkların Rus İmparatorluğuna karşı yüzyıllarca yıldır süren mücadeleleri sonrası 1992 yılından itibaren sahip oldukları siyasi kültürel bağımsızlıklarını görmezlikten gelip daha yumuşak politikalarla Orta Asya'daki Çarlık İmparatorluğunu yeniden canlandırmayı amaçlamaktadır.²⁴⁰ Dugin'in İslam'a karşı pragmatik bir şekilde yaklaştığı oldukça açıktır. O, Atlantikçi ABD'ye karşı İslam'ı Avrasyacı saflarda konumlandırmak adına "İslam tehdidi" kavramının bir mit olduğunu işaret etmiş ve şunları ifade etmiştir:

Yeni dünya düzeni" mimarlarınca icat edilen ve safdil kitlelerce tüketilen zamanımızdaki politik mitlerin en zararlılarından birisi, barbar mürteci bir güç olarak medeni insanlığı ve özellikle "zengin Kuzey"i tehdit eden İslami köktencilik iddiasıdır. NATO'nun varlığı, İslam tehlikesinin veya köktenci tehlikenin mevcudiyetiyle meşrulaştırılmaktadır...İslam dünyası hiç de türdeş

²³⁹ Dugin, XVII-XVIII.

²⁴⁰ Halil İncalcık, *Tarihe Düşülen Notlar Röportajlar 1958-2015*, ed. Zeynep Berктаş ve Ümran Tüzün, 2. bsk., c. 2 (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 172-73.

*değildir. Bünyesinde birkaç etkili jeopolitik merkez vardır. Bunlardan her biri özgün din, tarih, kültür ve medeniyet eğilimlerine dayanmakta ve gerek küresel gerekse yerel çapta bağımsız bir stratejik çizgiyi takip etmektedirler. Köktencilikten başka, İslam'da pek çok diğer versiyon ve cereyan mevcuttur. Ancak çok mühim olan bir nokta şudur ki, İslami köktencilik anlayışı gerisinde yalnızca farklı değil, hatta birbiriyle çelişen temayüller bulunmaktadır.*²⁴¹

Dugin bu ifadelerinden sonra İslam'ı yeni Avrasyacılık teorisi üzerinden dört farklı fraksiyon halinde tanımlamış ve bu eğilimleri İslam'ın kutupları şeklinde nitelendirmiştir. Ona göre başlıca “İslamlar” şunlardır:

- **Vehhabilik:** Suudi rejiminin hâkim ideolojisidir. *“Arap Sünniliğinin mistik unsurlara yönelik herhangi bir imadan mahrum ahlâkçı, Püriten, müfrit biçiminden ibarettir. Bu, manevi boyuttan yoksun İslamdır, ahlâkçı fanatizmin tecessümüdür.”*
- **İran İslamı:** Tarihi, kültürel ve felsefi olarak Vehhabiliğin tam karşısında olan “İran İslamı” canlı, vizyon sahibi ve paradoksaldır. Çağdaş İslam'daki Şii-Sufi cereyanlar doğrudan Avrasyacılığın yanındadır. *“Batıya ve Atlantikçiliğe karşı radikal bir düşmanlık, Büyük Şeytan”la özdeşleştirilen zengin Kuzeyin teknokrat maddiyatçı ateist medeniyetine karşı dini bir nefret* Avrasyacılıkla örtüşen noktalarıdır.
- **İslâmî Sosyalizm:** Baasçılık hareketidir. Irak, Suriye, Lübnan ve Güney Yemen'de, aynı zamanda Mısır ve Libya'da güçlüdür. Sovyetler zamanı güçlü olan bu hareketin Sovyetlerin çöküşü sonrası köktencilüğün çeşitli versiyonlarına kayma ihtimali bulunmaktadır.

²⁴¹ Dugin, *Rus Jeopolitiği*, 377.

- **Aydınlanmış İslam:** “Bu, İslam geleneğinin dini ve medeniyetsel boyuttaki normlarından fiilen büsbütün vazgeçişten ibaret olup Batı tarzı siyaset ve ekonominin kopya edilmesine yönelmiştir. İslam alemindeki örneklerini, laik Türkiye, günümüzdeki Amerikan taraftarı Mısır, Pakistan, Cezayir, Tunus ve Fas oluşturmaktadır.”

Dugin bu açıklamalarından sonra İran İslam’ını Avrasyacı; Vehhabiliği ve aydınlanmış İslam’ı ise Atlantikçi cephede gördüğünü açıklamıştır.²⁴² Yani bir bakıma Avrasyacılığa bağlı iyi Müslüman ve Atlantikçiliğe bağlı kötü Müslüman ayrımı yapılmıştır. Sevinç Alkan Özcan bu yaklaşımı İslam’ın Batı karşısında taktiksel bir müttefik olarak görüldüğü, Sovyet sonrası devletin bu teoriye paralel olarak Müslümanlara karşı hem otoriter hem de esnek yaklaşımları içerisinde oldukça faydacı bir yaklaşım izlediğinden bahsetmektedir.²⁴³ Dugin “Şiliği, Güney Azerbaycan’la etnik akrabalığı ve tarihi münasebetleri vurgulayarak Azerbaycan’ı İran’a (hiçbir surette Türkiye’ye değil) bağlamak gerekir.”²⁴⁴ diyerek aydınlanmış İslam altında tasnif ettiği Türkiye’yi günah keçisi ilan ederek Türkiye’nin İslami ve diğer manalarda Avrasya olarak adlandırdığı coğrafya üzerinde nüfuzunu kırmaya çalışmaktadır. Ayrıca Dugin “Günümüzdeki Çeçen çatışmasının tüm gidişatı, Kafkas jeopolitiğinin tarihi sabitelerini tekrarlamaktadır. Küçük eski Dağlı halklar, Türkiye’nin doğrudan doğruya takviyesiyle Atlantikçiliğin (önce İngiltere, bugün ABD) çıkarları lehine Rusya-Avrasya’ya karşı jeopolitik bir harekât yürütmekteler.”²⁴⁵ diyerek her türlü muhalefet hareketini, tasnif edilen jeopolitik rakip İslamlar üzerinden ABD’ye bağlamaktadır. Büyük ötekiye hizmet eden küçük öteki İslamlar icat edilmiştir.

²⁴² Dugin, 378-79.

²⁴³ Sevinç Alkan Özcan, “Rusya’da Devlet-Klise İlişkileri ve İslam”, *Avrasya Konuşmaları medeniyet, modernite, kimlik*. (İstanbul: Küre Yayınları, 2010), 70-73.

²⁴⁴ Dugin, *Rus Jeopolitiği*, 180.

²⁴⁵ Dugin, 368.

Yeni Avrasyacılık teorisinin İslam'ı doğrudan öteki olarak konumlandırması oldukça güçtür. Çünkü Rusya sınırları içerisinde dahi 20 milyona yaklaşan Müslüman nüfusundan bahsedilmektedir.²⁴⁶ Avrasya teorisini kapsayan eski Sovyet toprakları göz önüne alındığında bu sayı kat be kat fazlası olacaktır. İslam'a doğrudan dışlayıcı ve ötekileştirici bir biçimde yaklaşmak sadece Avrasyacılık teorisi değil her ne olursa olsun Rusya için büyük sorunlara yol açma potansiyeline sahiptir. Onun için daha pragmatist, rafine; Müslümanlar'ı doğrudan hedef almak yerine Vehhabilik ve Atlantik güdümlü İslam şeklinde kavramsallaştırmalar üzerinden “kötücül İslam” karşısında duruluyor imajı yaratılarak İslam hakkında politikalar oluşturulmaktadır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi güncel gelişmeler, değişen çıkarlar teorileri üzerinde etkili olmakta, teorilerin revize edilmelerini zorunlu hale getirmektedir. 11 Eylül sonrası gelişmeler, günümüze değin yaşanan siyasal olaylar Avrasyacılığın İslam'a yaklaşımını Avrasyacılık ya da Rus çıkarları temelinde tasnif ettiği “İslamlar”ı ve ötekilik durumlarını değiştirebilmektedir. Bu tür görüş değişikliklerine Dugin'e ait “Moskova-Ankara Eksenini, Avrasya Hareketi'nin Temel Görüşleri”²⁴⁷ ve “Dünya Adasında Son Savaş”²⁴⁸ adlı çalışmalarından ulaşılabilir. Örneğin, Dugin “Dünya Adasında Son Savaş” adlı eserinin Türkçe baskısına yazdığı önsözde şu ifadelerle yer vererek güncel gelişmelere göre adapte ettiği teorisinin pragmatik boyutunu açık etmektedir:

“...biraz İslam, biraz Avrasya, biraz da Avrupa kültürünü barındıran Türkiye, çok kutupluluk bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Bu da Ankara'nın önünde büyük fırsat yaratmakta ve Sünni İslam bileşeniyle İslam dünyasının ana

²⁴⁶ Mokhammad Akhiyadov, “Rusya’da İslamofobi”, İNSAMER, 04 Temmuz 2020, http://insamer.com/tr/rusyada-islamofobi_3014.html.

²⁴⁷ Aleksandr Dugin, *Moskova- Ankara eksenini : “Avrasya hareketi”nin temel görüşleri*, çev. Leonid Bahrevski, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008).

²⁴⁸ Dugin, *Dünya Adasında Son Savaş*.

kutuplarından biri olmasına izin vermektedir. Bununla beraber Türkiye-Rusya iş birliği, Türkiye'ye hem Batı hem de İslam ülkeleri nezdinde konumunu sağlamlaştırmaya katkı sağlamaktadır. Nitekim Suriye buhranı, Türkiye'nin Rusya ile birlikte hareket ettikleri taktirde, her iki ülkenin neler yapabileceğini göstermiştir.²⁴⁹

²⁴⁹ Dugin, 17.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Aslanlar kendi tarihlerini yazana kadar,

Av hikayeleri hep avcılarını övecektir.”

Afrika ata sözü

Geçmişten günümüze değin din ve uluslararası ilişkiler arasında inişli çıkışlı, birbirini etkileyen, şekillendiren, değiştiren simbiyotik bir ilişki var olmuştur. Bu etkileşim süreci siyasal, toplumsal ve ekonomik faktörlerdeki değişimlerle paralel yürümüştür. Dinin bünyesinde barındırdığı öğretiler insanlara bir yaşam tarzı ve pratikler bütünü sunduğu için dine tâbi olan insan, dünyaya karşı bir anlayış ve kavrayış içerisinde hareket etmektedir. Bu durum da insan merkezli güç ve iktidar ilişkilerini ister istemez etkilemektedir.

Modern uluslararası ilişkilerin şekillenmesi Hristiyanlığın dünyadaki kurumsal yapısını oluşturan Papalık ile Avrupa'daki prensler ve diğer güç odaklarının girdiği iktidar mücadelesinin sonucunda oluşmuştur. Modern uluslararası ilişkilerin başlangıcı olduğu iddia edilen Vestfalya Antlaşması ile dinin siyasal alandaki gücü yavaş yavaş tasfiye edilmeye başlanmış, insan aklını ve Vestfalya sonrası ortaya çıkan ulus devlet çıkarlarını temel alan bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı hâkim hale gelmeye başlamıştır. İktidarın gökten yeryüzüne indirilmesiyle başlayan insanı ve insan aklını merkeze alan rönesans, reform, aydınlanma, endüstrileşme gibi fikrî ve toplumsal alanı etkileyen olaylar silsilesiyle rasyonel bir dünya yaratılmıştır. Avrupa'da yaşanan tarihi süreç sonucunda geleneksel değerlerden, temel olarak dinden arındırılmış “modern” bir yeni dünya inşa edilmesi amaçlanmıştır. Fakat rasyonelleşen fikirler ve uygulamalar sonucu “dinden arındırılmış” bir dünya oluşturulma süreci Avrupa'da dahi oldukça tartışmalı

bir konu iken Dünya'nın geri kalanına bu modernleşme eğiliminin çeşitli kaygılar sonucunda ve çeşitli güç metotları kullanılarak empoze edilmeye çalışılması dünyayı kargaşa, huzursuzluk ve şiddet dolu bir mekân haline getirmiştir.

Avrupa veya Batı kültürünün temellerini oluşturan Greko-Romen maddi boyut, Yahudi-Hristiyan teolojik boyut ve Aydınlanma ile şekillenen modern boyut siyasal ihtiraslarla birleşince oluşan terkip dışlayıcı, ötekileştirici, diğerini yok sayan bir dünya görüşüne kapı aralamıştır. Kemal Karpat'ın deyişiyle emperyalizm ile siyasallaşan din yani Hristiyanlık Batı'nın siyasal çıkarları için bir enstrüman haline gelmiş sömürgecilik hareketleri, oryantalizmin teşekkülü ve hegemonik uluslararası düzenin oluşturulmasında meşrulaştırıcı argümanlar sunan bir kaynak haline gelmiştir. Tüm bu hegemonik düzen yer yer teolojik, seküler veya rasyonel olarak adlandırılan bilimsel görünümlü argümanlarla tahkim edilmiştir.

Dışlayıcı ve hegemonik karaktere sahip olan Batı kültürü, diğerleri/ötekiler ile kendi arasında bir hiyerarşi yaratarak, onları nesneleştirmekte ve öznenin nesne üzerindeki her türlü muamelesini normalleştirip meşrulaştırmaktadır. Ayrıca Avrupamerkezci tarih okuması ve buna bağlı olarak gelişen evrensellik fikri, tekçi bir dünya yaklaşımına bağlı olarak hegemonya dürtülerini kuvvetlendirmekte ve pekiştirmektedir. Tüm bu kültürel alt yapı ile siyasal ve ekonomik alandaki güç birleşince küresel hakimiyet adına yegâne aday Batı kültürü ve özelde de ABD olarak konumlandırılmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası ABD, tek ideolojik rakibini de mağlubiyete uğratmış ve tam bir zafer sarhoşluğu içerisindeki devlet-entelektüelleri tarafından ABD'nin eşsizliğini ve yegâneliğini pekiştiren ve bunu teorize eden jeopolitik merkezli küresel hakimiyet teorileri ortaya atılmıştır. Foucault'daki güç-iktidar ve bilgi ilişkisi dışında değerlendirilmesi zor olan bu teoriler Amerikan emperyalizminin, Georges Corm'un

deyimiyle “yeni Hümanizm”in²⁵⁰ mukaddes kitapları haline gelmiş olup gelecek ile ilgili kehanetleri içermektedir. Bu Hümanizm serüveni Fukuyama ile başlamış olup liberal demokrasi ve ekonomi ile tanrının vaat ettiği cennet dünyaya indirilmiştir. İsmail Vural “*Amerika yeni bir imparatorluk tanımı ile karşı karşıyadır. Bu imparatorluğun en belirgin vasfı Fukuyama'nın yücelttiği ve 'Tarihin Sonu' olarak nitelendirdiği 'yüce' Amerikan değerlerini dünyaya dayatmak...Ötekinin varlığına tahammülsüzlük ve başta enerji olmak üzere ötekinin kaynaklarını kazanmak üzerine kurulu, felsefesini de Hıristiyan köktendinci referanslardan alan bir yönetim anlayışını yüceltmektedirler. Kısacası Amerika yeni bir militarist din imparatorluğuna dönüşüyor diyebiliriz*”²⁵¹ diyerek “peygamber” Fukuyama’nın kehanetlerinin içeriğini deşifre etmiştir.²⁵² Öteki Fukuyama’da doğrudan açığa vurulmaz daha doğrusu liberal demokrasi karşısında öteki dahi olabilecek bir yapı yoktur. Ona göre radikal İslam ufak tefek sorunlar çıkarabilir ama liberal demokrasinin gücü karşısında o da dönüşmeye mahkumdur.

1990 sonrası yaşanan uluslararası gelişmeler Fukuyama’nın liberal demokrasinin insanlığa sunduğu “seküler asr-ı saadet” iddiasının çok da gerçekçi olmadığını ortaya çıkarmıştır. Yeni konjoktüre uygun teoriyi Fukuyama’nın hocası olan Samuel Huntington medeniyetler çatışması şeklinde açıklamıştır. Bu teoride Amerikan

²⁵⁰ Georges Corm, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, çev. Şule Sönmez, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 19.

²⁵¹ İsmail Vural, *Evangelizm: Beyaz Saray’ın Gizli Dini*, ed. Zeynep Araz, (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2003), 26.

²⁵² “*Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*” (2020) adlı derleme eserde Ufuk Ulutaş’a ait olan “Koronavirüs Sonrası Küresel Trendler” makalesinde pandemi sonrası süreçte ABD’nin küresel hakimiyet ve liderlikten Trump tarafından uygulanan “America First” politikası sonucunda başlangıçta geri çekilmeye çalıştığı fakat daha sonra küresel hakimiyet adına aksiyonlarda bulunduğu ve bulunacağı ifade edilmektedir. s.14

Yeliz Sariöz Gökten ise “*Covid-19 Sonrası Dünya Sistemi: Yeni Bir Hegemonik Çevrim (mi?)*” adlı makalesinde bu yaklaşıma paralel olarak pandeminin ABD’nin küresel gücünde çok önemli bir değişiklik meydana getirmediğini ifade etmektedir. s.24. Literatürde genel olarak Çin, ABD küresel hakimiyetinin karşısında en güçlü rakip olarak görülse de ABD’nin küresel anlamdaki hegemonik pozisyonunu hala koruduğu düşünülmektedir.

emperyalizmi tekrar pekiştirilirken “yeni hümanizm”, yerini İslam ve Müslümanlar üzerinden kurgulanan bir “yeni dehümanizme” bırakmıştır. Böylelikle din olgusu düşman bir “İslam medeniyeti” vasıtasıyla tekrar seküler uluslararası ilişkilerin merkezine oturmuştur. Sovyetlerden sonra sistemik ötekisini kaybeden ABD’nin kendi güdümünde bir uluslararası düzen ve düzenin devamı için gerekli olan düşman öteki olarak seçtiği İslam, sistem salahiyeti için araçsallaştırılmıştır. Batı medeniyeti ve değerleri için kendisinden çok farklı ve tarihten gelen eski kadim düşman olan İslam, doğrudan potansiyel medeniyetler çatışmasının müsebbibi olarak kodlanmıştır. Böylece ABD küresel hakimiyetinin gününü ve geleceğini güvence altına almış, meşruiyetini pekiştirmiştir. Çünkü kurulu düzeni bozmaya çalışan, Batılı medeniyete ve onun gücüne kıskançlık besleyen psikopatolojik, şiddet yanlısı “radikal bir İslam”ın her an her yerden çıkabilme ihtimali bulunmaktadır.

İbn-i Haldun’a göre medeniyetler toplumsal ve kültürel değerleri birbirinden farklı olduğu için değil “mecd” yani hakimiyet mücadelesine girdikleri için çatıştılar.²⁵³ Eğer medeniyetler çatışacaksa (böyle bir zorunluluk ve kesinlik yoktur) bu çatışmanın müsebbibinin İslam medeniyeti veya İslam dini değil; hegemonyacı, tekelci bir kültüre sahip olan Batı medeniyeti veya ABD olması daha muhtemeldir.

Diğer bir teori ise ABD’nin eski ötekisi Sovyetleri merkeze alan Yeni Avrasyacılık’tır. Dugin tarafından sistematize edilen bu teori, dünyayı monolitik hale getirmeye çalışan Atlantik yani ABD hakimiyetine karşı herkesi kurulacak olan Yeni Avrasya İmparatorluğu altında birleşmeye çağırmaktadır. ABD’yi büyük şeytan, düşman öteki olarak kodlayan Avrasyacı teori, ABD’ye yaptığı Avrupamerkezci tarih

²⁵³ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 5. bsk., c. 1 (İstanbul: Dergah Yayınları, 2007), 399-400; Abdurrahman b. Haldun, *Mukaddimetü İbn Haldun*, (nşr. Ali Abdulvahid el-Vafi) Kahire: Daru’-Nehda, t.y., II, 539, 542 naklen Recep Şentürk, *Açık Medeniyet Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru*, 6. bs. (İz Yayıncılık, 2020), 188.

okuma, evrensellik ve emperyalizm eleştirilerinden kendini münezzehtutmaktadır. Fakat teori eleştirel gözle okunduğunda aynı pragmatik ve emperyal yaklaşım, Ruslara ayrıcalık atfederek evrensel misyonlar yükleyen seçilmişlik teolojisi birçok açıdan eleştirdiği ABD merkezli teoriler ile özdeş görünmektedir. İslam ise Rusya'nın demografik, tarihi ve kültürel yapısı itibarıyla doğrudan bir öteki olarak kodlanamamaktadır. Fakat bu teori içerisindeki "ABD ile iş birliği argümanı" yoluyla Mahmood Mamdani'nin bahsettiği iyi Müslüman-kötü Müslüman stratejisine benzer bir yaklaşımla İslam ve Müslümanlar üzerinde baskı kurabilmektedir.

Uluslararası alandaki siyasal gelişmeler ışığında bahsettiğimiz bu teoriler hâkim iktidar tarafından onun küresel çıkarlarına paralel olarak revize edilebilmektedir. Güç-iktidar ve bilgi düzleminde oluşturulan yeni kavramlar ve teorilerle hakimiyet mücadelesi, hâkim gücün lehine sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bilimsel veya teolojik görülen argümanlar statükonun korunması için sürekli biçimde yeniden üretilmekte, güncellenmektedir. Ama açıkça görülen İslam'ın ve Müslümanların kötü durumda olsalar da her zaman ortaya çıkabilen güçlü ben-idraki ve kimliği, güç merkezlerinin çıkarlarına zarar verebilecek potansiyele sahiptir. Bu yüzden İslam'ın ötekileştirilmesi ve bu ötekileştirme üzerine oluşan terör sebep gösterilerek İslam'ın sürekli "Radikal İslam" gibi kavramlarla kontrol altında tutulduğu, ehlileştirildiği söylenebilir. Sonuç olarak bu mücadelenin dinsel boyuttan ziyade siyasal boyutta yaşandığı açıktır. Siyasal özgür bir özne olarak kendi tarih ve kültürümüzden aldığımız referanslarla oluşturduğumuz kavramlar üzerinden uluslararası ilişkileri ve sistemi yorumlamamız faydalı olacaktır. Çünkü insanlar kavramlar üzerinden düşünmekte, geçmişi anlamakta ve geleceği planlamakta, bu kavramlar üzerinden bir bilgi birikimi oluşturulmaktadır. Ayrıca küresel hakimiyet mücadelesinde araçsallaştırılan bir nesne olmak yerine kendi kültürümüzdeki evrensel değerlerden hareketle tüm insanlığı kapsayacak,

ötekileştirmeyen ve değerleri üzerinde tahakküm kurma amacı gütmeyen bir sosyal anlayış üretilmesi elzemdir.

Sonuç olarak küresel hakimiyet teorilerinde ABD ve Rusya merkezli teoriler içerisinde İslam'ın siyasal amaçlar paralelinde doğrudan bir öteki veya örtük bir öteki şeklinde konumlandırıldığı görülebilmektedir. ABD ve Rusya merkezli teorilerin İslam'a bakışında bariz bir farklılık göze çarpmamakta fakat Rusya açısından İslam ve Müslümanlarla olan coğrafi, kültürel ve tarihi bağlar sebebi ile daha rafine politikalar izlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca emperyal amaçlar ve güç mücadeleleri sonucunda uluslararası ilişkiler-din birlikteliğinde dinin siyasallaşma olgusundan kaçamadığı ve bu etkenler sonucunda İslam'ın araçsallaştırılarak siyasi çıkarlar adına bir öteki olarak konumlandırıldığı, nesneleştirilerek ötekileştirildiği düşünülmektedir. Eşitlikçi olmayan, ötekine, ötekinin kişiliğine ve yaşam alanına yeterince saygı duymayan, ötekini değiştirmeye ve dönüştürmeye çalışarak pasifize eden, etnosantrik ve tekçi anlayıştan kaynaklanan hakimiyet teorilerinde gerekli olan “kötücül bir öteki” olarak rol biçilen nesnenin İslam olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Akan, Mertcan. *Bilinmeyeden 'öteki'ye: Rusya'nın Kafkasya'yı işgalinde oryantalizm etkisi*. Fatih, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Akhiyadov, Mokhmad. "Rusya'da İslamofobi". İNSAMER, 04 Temmuz 2020. http://insamer.com/tr/rusyada-islamofobi_3014.html.
- Akmaner, Hayriye Asene Demirer. "Batı'da Medeniyet-içi Hakimiyet Mücadelesi Medeniyet-dışı Düşman Tasavvuru". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2007.
- Albayrak, H. Şule. *ABD'de din-devlet ilişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Ali, Tarık. *Fundamentalizmler Çatışması: Haçlı Seferleri, Cihatlar ve Modernite*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Altun, Fahrettin. "Kutsal medya, kutsal çağ: McLuhan düşüncesini anlamaya katkı". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 21 (2006): 63-88.
- Altunışık, Remzi, Recai Çoşkun, Serkan Bayraktaroğlu, ve Engin Yıldırım. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 6. bsk. Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2010.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çeviren İskender Savaşır. 2. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Arman, Murat Necip. "Diplomasi". *Uluslararası Politika-I*, editör Yücel Bozdağlıoğlu, 148-69. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2012.
- Ashcroft, Bill, ve Pal Ahluwalia. *Edward Said*. London and Newyork: Routledge, 2001.
- Avşar, Şervan Adar. "Egocentrism and violence: a critique of democratic peace theory". Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2004.

- Aybet, Gülnur, ve Meltem Müftüler Bac. “Transformations in Security and Identity after the Cold War: Turkey’s Problematic Relationship with Europe”. *International Journal* 55, sy 4 (2000): 567-82.
- Aydın, Mehmet. *Din Fenomeni*. 3. bsk. Konya: Din Bilimler Yayınevi, 2000.
- Aydın, Mehmet S. *Siyasetin Aynasında Kültür ve Medeniyet*. Editör Cemil Üzen. 2. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- Aydın, Mustafa, ve Ertan Özensel. “Tarihin Sonu’na Karşı Gerçeklen Körfez Savaşından 11 Eylül’e”. *Tarihin Sonu mu?*, 3. bs., 9-20. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Ayoub, Mahmoud M. “Roots of Muslim-Christian Conflict”. *The Muslim World* 79, 1 (Ocak 1989): 25-45.
- Aytekin, Cavit Emre. “Amerikan İstisnacılığı’nın Kimliksel Boyutu ve Hegemonya Sonrası ABD Dış Politikasındaki Rolü”. *Biz ve Ötekiler Uluslararası İlişkilerde Kimlik Perspektifinden Dış Politika*, editör Gökhan Çapar, 123-44. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020.
- Balcı, Ali. *Ortadoğu ve Postkolonyalizm*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. Çeviren Abdullah Yılmaz. 7. bs. İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2010.
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. Çeviren Ali Çoşkun. 4. bsk. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Berry, Nicholas O., ve Michael G. Roskin. *Uluslararası İlişkiler: UI’nin Yeni Dünyası*. Çeviren Özlem Şimşek. Adres Yayınları, 2014.
- Bird, John. *Din Sosyolojisi Nedir*. Çeviren Abdulvahap Taştan ve M. Derviş Dereli. İstanbul: Lotus Yayınevi, 2015.
- Boisard, Marcel A. *Batı Dayatmacılığı ve İslam*. Çeviren D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2002.

- Bruce, Steve. *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell Publishing, 2002.
- Bulaç, Ali. “Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu”. *Tarihin Sonu mu?*, 3. bs., 96-121. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Can, Burhaneddin. “Büyük Şeytanın (ABD) Yeni Örümcek Ağları -1 “Akıllı Güç-Akıllı Güç Stratejisi””. *Ümran Dergisi*, Ağustos 2009.
- Cangızbay, Kadir. *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*. 2. bs. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2007.
- Casanova, Jose. *Public Religion in the Modern World*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1994.
- Ceylan, Şule Şahin. “Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (Güz 2006): 233-52.
- Corm, Georges. *21. Yüzyılda Din Sorunu*. Çeviren Şule Sönmez. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Cox, Robert W. “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”. *Perspectives on World Politics*, editör Richard Little ve Michael Smith, 3. bsk., 394-404. London, Newyork: Routledge, 2006.
- Çağlayan, Yusuf. *Osmanlı'dan Ortadoğu'ya Sosyolojik Savaş*. Editör Şener Boztaş. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.
- Çakaş, Caner Övsan. “Avrupa'da İslam'ın Ötekileştirilmesi ve Yükselen İslomofobi'nin Analizi”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Çakmak, Mustafa. *Çağdaş Batı ve İslâm Düşüncesinde Dinsel Kapsayıcılık*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Çiftçi, İrfan. “Uluslararası İlişkilerde ‘Öteki’ Kavramı Ve Avrupa Birliği İle İslam Konferansı Örgütü'nün 2002 İstanbul Buluşmasında ‘Türk Modeli’ Söylemi”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

- Çiftçi, Kemal. “Soğuk Savaş sonrasında ABD: ‘rıza’ya dayalı ‘hegemonya’dan ‘imparatorluk’ düzenine”. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, 10 (2009): 203-19.
- . “‘Westphalia-Sistemi’ne Karşı ‘Millet-Sistemi’ Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası’nda ‘Uluslararası Siyaset’”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 10, 19 (2018): 685-705.
- Çoşar, Fatma Mansur. *Din Savaşları*. 2. bs. İstanbul: Evrim Yayınevi, 2008.
- Davies, Norman. *Avrupa tarihi*. Editör Mehmet Ali Kılıçbay. Çeviren Burcu Çığman. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Davutoğlu, Ahmet. *Alternatif paradigmlar*. Editör Mustafa Demiray. Çeviren M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- . *Küresel Bunalım : 11 Eylül Konuşmaları*. 32. bs. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- . *Medeniyet Dönüşümü Uluslararası Düzen Bunalımı ve İslam Dünyası*. Editör Mustafa Demiray. 2. bs. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Devetak, Richard. “Postyapısalcılık”. *Uluslararası ilişkiler teorileri*, çeviren Muhammed Ağcan ve Ali Aslan, 3. bsk., 247-84. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- Dirlik, Arif. *Kriz, Kimlik ve Siyaset*. Çeviren Sami Oğuz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Dorrien, Gray. “‘Benevolent Global Hegemony’: William Kristol and the Politics of American Empire”. *Logos* 3, 2 (Spring 2004).
<http://www.logosjournal.com/dorrien.pdf>.
- Dualı, Şir Muhammed. *Başlangıçtan Günümüze Rusya’da Din-Devlet İlişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

- Dugin, Aleksandr. *Dünya Adasında Son Savaş*. Çeviren Arzu Yazıcıoğlu. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.
- . *Moskova- Ankara eksenini: "Avrasya hareketi"nin temel görüşleri*. Çeviren Leonid Bahrevski. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.
- . *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı yaklaşım*. Çeviren Dugin İmanov. 10 bs. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Ebu Süleyman, Abdülhamit Ahmet. *İslam'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*. Çeviren Fehmi Kuru. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Falk, Richard A. *Dünya Düzeni Nereye? Amerikan Emperyal Jeopolitikası*. Çeviren Neşe Nur Domaniç ve Nusret Arhan. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Fukuyama, Francis. *Tarihin sonu ve son insan*. Çeviren Zülfü Dicleli. 3 bs. İstanbul: Profil, 2012.
- Gaflanov, Murad. "11 Eylül Sonrası Dönemde ABD Dış Politikasında Din Unsuru". 21. *Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm*, editör Filiz Çoban Oran, 392. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2017.
- Gerges, Fawaz. "Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiyeye". *Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, editör Zahide Tuba Kor, 25-58. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- Gray, John. *Kara Ayın Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü*. Çeviren Bahar Tırnakçı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Griffith, Martin, Steven C. Roach, ve M. Scott Solomon. *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*. Çeviren Cesran. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.
- Güngörmez, Bengül. *Modernite ve Kıyamet*. 2. bsk. Ankara: Liberte Yayınları, 2018.
- Hafez, Kai. *Batı'da ve İslam Dünyasında Radikalizm ve Siyasi Reform*. Çeviren Adnan Bülent Baloğlu. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.

- “hâkimiyet ne demek TDK Sözlük Anlamı”. Erişim 28 Mart 2021.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=hâkimiyet>.
- Haldun, İbn. *Mukaddime*. Çeviren Süleyman Uludağ. 5. bsk. C. 1. İstanbul: Dergah Yayınları, 2007.
- Haldun, İbn-i. *Mukaddime*. Çeviren Halil Kendir. C. 1. 2 c. Ankara: Yeni Şafak, 2004.
- Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*. Çeviren Sungur Savran. 5. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- . *Yeni Emperyalizm*. Çeviren Hür Güldü. İstanbul: Everest Yayınları, 2004.
- Heywood, Andrew. *Küresel Siyaset*. Çeviren Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir. 5. bsk. Ankara: BB101 Yayınları, 2018.
- “Hucurât Suresi 13. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim 05 Mayıs 2021.
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4625/13-ayet-tefsiri>.
- Hulmes, Edward. “Ötekiliğe” Hristiyani Bir Cevap”. *Sabah Ülkesi | Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi* (blog), 06 Ocak 2015.
<https://www.sabahulkesi.com/2015/01/06/ötekiliğe-hristiyani-bir-cevap/>.
- Huntington, Samuel P. *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*. Çeviren Aytül Özer. İstanbul: CSA Yayın Ajansı, 2004.
- . “Huntington ile Mülâkat: Müslüman-Konfüçyusçu Bağlantısı”. *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntington*, editör Murat Yılmaz, çeviren Levent Cinemre, 13. bsk., 99-108. İstanbul: Vadi Yayınları, 2018.
- . *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. Çeviren Mehmet Turhan ve Cem Soydemir. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2002.
- . *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*. Çeviren Mehmet Turan ve Cem Soydemir. 14 bs. İstanbul: Okuyan Us Yayın, 2015.
- Husayyin, Salih Abdurrahman El-. *İslam ve Çağdaş Uygarlık Açısından Uluslararası İlişkiler*. Çeviren Ahmet İhsan Dündar. İstanbul: Guraba Yayınları, 2013.

- İlhan, Suat. *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993.
- İmanov, Vügar. "Rusya'nın Medeniyetsel Kimlik İnşası olarak Avrasyacılık". *Avrasya Konuşmaları: medeniyet, modernite, kimlik*, editör Sevinç Alkan Özcan, 12-31. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- İnalcık, Halil. *Tarihe Düşülen Notlar Röportajlar 1958-2015*. Editör Zeynep Berktaş ve Ümran Tüzün. 2. bsk. C. 2. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- İnan, Ahmet. *Çağdaş Egemenlik Teorisi ile Kur'an'ın Hakimiyet Kavramının Karşılaştırılması*. Ankara, 1999.
- Kafkasyalı, Muhammed Savaş. "Uluslararası Sistemin Yapısı ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Kalın, İbrahim. *Akıl ve Erdem Türkiye'nin Toplumsal Muhayyilesi*. 2. bsk. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- . *Ben, Öteki ve Ötesi İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*. Editör Nurullah Koltaş. 19. bsk. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Kaplan, İbrahim. "Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Karabulut, Bilal. *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi:1 Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik*. Ankara: Platin Yayınları, 2005.
- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar*. Çeviren Birtane Karanakçı. 11. bsk. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kepel, Gilles. *Tanrının İntikamı Din dünyayı yeniden fethediyor*. Çeviren Selma Kırmızı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

- Keyman, E. Fuat. “11 Eylül, Kimlik ve Demokratik Dünya Düzeni”. *11 Eylül Tarihsel Dönüşümün Analizi 2001-2011*, editör Abdurrahman Babacan, 65-87. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- . “Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 3, sy 9 (2006): 1-20.
- . “Uluslararası İlişkilerde Kimlik Sorunu ve Demokratik Dünya Düzeni”. *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler-1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, 39-58. Bursa: MKM Yayınları, 2012.
- Keyman, E. Fuat, ve Betül Yüce Dural. “Önsöz”. *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. bsk., 179. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2015.
- Keyman, Fuat. “Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında ‘Öteki’ Sorunu”. *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, 253. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Kılıçbay, Mehmet Ali. “Bir İtalyan İcadı: Rönesans ve Doğunun Olanaksız/ Olanaklı Rönesansı”. *Gergedan Yeryüzü Kültürü Dergisi (Rönesans Özel Sayısı)*, Mart 1988.
- Kocakenar, Mustafa. “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”. TASAM | Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler. Erişim 16 Mayıs 2021. https://tasam.org/Files/Icerik/File/amerikan_d%C4%B1%C5%9F_politikas%C4%B1nda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler.pdf_bbb8f41e-d1bd-47e0-9202-38be4882d7b8.pdf.
- Koyuncu, Berrin Lorasdağı. “Savaşlar ve 20. ve 21. Yüzyılda Uluslararası Sistem”. *Uluslararası İlişkilere Giriş*, editör E. Fuat Keyman ve Betül Yüce Dural, 72-95. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013.
- Köni, Hasan. *Kaos: Batı hakimiyetinin çöküşü*. İstanbul: Wizart Yayınları, 2016.

- Köse, Ali. *Kutsalın Dönüşü 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. Editör Neval Akbıyık. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- “Kubbealti Lugati - hakimiyet kelimesi anlamı, hakimiyet nedir?” Erişim 28 Mart 2021.
<http://www.lugatim.com/s/hakimiyet>.
- Kumar, Deepa. *İslamofobi İmparatorluğun Siyaseti*. Çeviren Işıl Alatlđı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.
- “Kutsal Kitap: Matta 5: 17”. Erişim 09 Mayıs 2021.
<https://kutsalkitap.info.tr/?q=mat%205:17>.
- “Kutsal Kitap: Matta 15: 24”. Erişim 09 Mayıs 2021.
<https://kutsalkitap.info.tr/?q=mat%2015:24>.
- “Kutsal Kitap’ı okuyun”. Erişim 10 Mayıs 2021. <https://www.bible.com/>.
- Lacoste, Yves. “ABD ve Dünyanın Geri Kalanı”. *Birikim Dergisi*, 174 (Ekim 2003): 22-30.
- LaFeber, Walter F. *The American Age: U.S. Foreign Policy At Home And Abroad 1750 To The Present*. Newyork: W.W. Norton & Company, 1994.
- Lewis, Bernard, ve Buntzie Ellis Churcill. *Tarih Notları Bir Orta Doğu Tarihçisinin Notları*. Çeviren Çağdaş Sümer. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2014.
- Machiavalli, Niccolo. *Prens*. Çeviren Nazım Güvenç. 2. bsk. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994.
- Macit, Nadim. “Soğuk Savaş Sonrası Rusya’da Ulusal İdeolojinin Oluşumu, Din ve Diplomasi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 10, 2 (K 2010): 97-122.
- Maland, David. *Europe in the Seventeenth Century*. London: Macmillan, 1966.
- Mamdani, Mahmood. *İyi Müslüman Kötü Müslüman Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*. Çeviren Sevinç Altınçekiç. İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2005.
- Mandaville, Peter. *Küresel Siyasi İslam*. Editör Yasin Topaloğlu. Çeviren Ayşegül Yarpuzlu. Ankara: Sitare Yayınları, 2013.

- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çeviren Osman Akınhay ve Derya Kömürçü. Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2005.
- Mattelart, Armand. *Gözetimin Küreselleşmesi Güvenlileştirme Düzeninin Kökeni*. Çeviren Onur Gayretli ve Su Elif Karacan. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012.
- McLuhan, Marshall, ve Bruce R. Powers. *Global Köy 21. Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler*. Çeviren Bahar Öcal Düzgören. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2020.
- Mogalakwe, Monageng. "The Use of Documentary Research Methods in Social Research". *African Sociological Review/Revue Africaine de Sociologie* 10 (01 Ocak 2006): 221-30.
- Morgan, David L. *Focus Groups as Qualitative Research*. 1st edition. C. 16. Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications, Inc, 1996.
- Morrison, Cecile. *Haçlılar*. Çeviren Nermin Acar. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.
- Muir, Richard. *Political Geography: A New Introduction*. London: Macmillan, 1997.
- Müftüoğlu, Atasoy. *Düşsel Ufuklardan Gerçek Ufuklara*. Hece Yayınları. Ankara: Hece Yayınları, 2014.
- "Mümtehine Suresi 7-9. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim 05 Mayıs 2021. <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/M%C3%BCmtehine-suresi/5157/7-9-ayet-tefsiri>.
- Okur, Mehmet Akif. "Küresel Siyaset". *Siyaset*, editör Mümtazer Türköne, 667-707. İstanbul: Lotus Yayınevi, 2003.
- Öz, İsmail. "Fukuyama ve Huntington'da İslam". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, sy 2 (2010): 157-62.
- Özcan, Ahmet. *Teolojinin Jeopolitiği*. 3. bsk. İstanbul: Yarın Yayınları, 2016.

- Özcan, Mehmet Ufuk. “1492, Coğrafi Keşifler ve Günümüze Yansımaları: ‘Küresel’ İspanyol Hakimiyetinin Yükselişi ve Çöküşü”. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, sy 3 (2013): 101-10.
- Özcan, Sevinç Alkan. “Rusya’da Devlet-Kilise İlişkileri ve İslam”. *Avrasya Konuşmaları medeniyet, modernite, kimlik*, 60-84. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- Özel, İsmet. “Sistem İslâm’la Hesaplaşacak mı?” *Tarihin Sonu mu?*, 3. bs., 91-95. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Özey, Ramazan. *Büyük Türkiye Hâkimiyet Sahası*. Ankara: Pagem Akademi, 2016.
- . *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2002.
- Özlük, Erdem. “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 9, 17 (2009): 237-60.
- Öztürk, İlyas, Turgut Gümüsoğlu, ve Gökmen Gezer. “Kültürlerarası Çeviri Kapsamında Oryantalizm Ve Öteki Kavramı”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 4, 8 (2018): 17-45.
- Özyurt, Cevat. *Sosyolojinin Üç Meselesi kimlik, demokrasi, sekülerleşme*. Ankara: Adres Yayınları, 2019.
- Paine, Thomas. *Akıl Çağı*. Editör Koray Karasulu. Çeviren Ali İhsan Dalgıç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Voices of Democracy. “Reagan, ‘Evil Empire,’ Speech Text”. Erişim 17 Nisan 2021. <https://voicesofdemocracy.umd.edu/reagan-evil-empire-speech-text/>.
- Richard Zampella. *Ronald Reagan’s Evil Empire Speech: Lest We Forget*, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=0Ys-362js5U>.
- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışları*. Çeviren Berna Ülner. 7. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

- . “The Clash of Ignorance”, 04 Ekim 2001.
<https://www.thenation.com/article/archive/clash-ignorance/>.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*. 12. bsk. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Sayın, Yusuf. “Din ve Uluslararası İlişkiler: İslam’ın Dış Politika Kuramı”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Sayyid, Salman. *Hilafeti Hatırlamak Dekolonizasyon ve Dünya Düzeni*. Çeviren Mehmet Murat Şahin. 2. bsk. İstanbul: Vadi Yayınları, 2019.
- Schmitt, Carl. *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. Çeviren A. Emre Zeybekoğlu. 5. bsk. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2016.
- Schnapper, Dominique. *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. Çeviren Ayşegül Sönmezay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Scognamillo, Giovanni. *Medeniyetler Çatışmasında Batının İnanç Temelleri*. 3. bsk. İstanbul: Karakutu, 2003.
- Sharp, Joanne. “Refiguring geopolitics: the Reader’s Digest and popular geographies of danger at the end of the Cold War”. *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought*, editör Klaus Dodds ve David Atkinson, 332-52. London, Newyork: Routledge, 2003.
- Sullivan, Anthony. “Muhafazakârlık, Çoğulculuk ve İslâm”. *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntington*, editör Murat Yılmaz, 13. bsk., 465-80. İstanbul: Vadi Yayınları, 2018.
- Süphandağı, İsmail. *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*. Gncşlm. 2. bsk. Ankara: Marifet Mektepleri, 2018.
- Şahin, Mehmet. *Din-dış politika ilişkisi: ABD örneği*. 2. bsk. Ankara: Barış Kitap, 2016.
- Şekerci, Ahmet Erhan. *Aydınlanma ve Din: İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*. Editör Erhan Güngör. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

- Şenel, Alaeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. 4. kısaltılmış bs. Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1995.
- Şentürk, Recep. *Açık Medeniyet Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru*. 6. bs. İz Yayıncılık, 2020.
- Tanilli, Server. *Yüzyılların Gerçeği ve Miras: İnsanlık Tarihine Giriş İlkçağ*. 5. bs. C. 1. 6 c. İstanbul: Cem Yayınevi, 1994.
- Tatar, Burhaneddin. “Gerçek ile Kurgu Arasında ‘Öteki’”. *Milel ve Nihal* 2, 2 (2005): 5-18.
- Thomas, M. Scott. *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of Internatioal Relations: The Struggle for the Soul of the Twenty-First Century*. Newyork: Palgrave Macmillan, 2005.
- Timur, Kasım. “Neden Bir ‘İslami Uluslararası İlişkiler Teorisi’ Yoktur?” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17, 1 (2017): 171-95.
- Türk, Duygu. *Öteki, Düşman, Olay*. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Ulaş, Bülent. *Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011.
- Uysal, Hüseyin. “Tarihi Süreç İçerisinde ‘Yeni Avrasyacılık’”. Kırmızılar Resmi Web Sayfası. Erişim 24 Mayıs 2021. <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/tartisma/item/308-tarihi-surec-icinde-yeni-avrasyacilik>.
- Vural, İsmail. *Evangelizm: Beyaz Saray'ın Gizli Dini*. Editör Zeynep Araz. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2003.
- Wallerstein, Immanuel. “Islam, The West, And The World”. *Journal of Islamic Studies* 10, 2 (1999): 109-25.
- Webster's Third New International Dictionary*. Springfield: G & C MeriamCo., 1968.

Weigel, George. "Religion and Peace: An Argument Complexified". *Washington Quarterly* 14, 2 (1991): 27-42.

"XVI. Benedictus'un İslam tartışması". *Vikipedi*, 06 Aralık 2020.
https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=XVI._Benedictus%27un_%C4%B0slam_tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1&oldid=24336691.

Yaman, Ahmet. *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.

Yapıcı, Utku. *Yeni Soğuk Savaş Putin, Rusya ve Avrasya*. Editör Ayşegül Öztürk.
İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2007.

Yavuz, Şevket. "İslâm'ın Ötekileştirmeye Meydan Okuması veya 'Ontolojik Öteki'den 'Vasıfsal Öteki'ne İntikalin Macerası". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 6, 3 (2006): 135-56.

Yerdelen, Betül Karagöz. "Yeni Bir Güvenlik Paradigması Olarak 'Küresel Anadolu Hegemonyası' İnşası". *Yeni Güvenlik Ekosistemi ve Çok Taraflı Bedeli*, 351-69.
İstanbul: TASAM, 2017.

Yıldırım, Ayşe. "Hakimiyet kavramıyla ilgili olarak Tefhimu'l- Kur'an'da yer alan yorumların tahlili". Selçuk Üniversitesi, 2009.

Yıldırım, Ercan. *Zamanın ruhuna karşı: küresel medeniyet ve İslam-Batı karşılaşması*.
İstanbul: Profil Yayıncılık, 2014.

Yılmaz, Nuh. "10 Yıl Sonra 11 Eylül: Dünya Siyasetinde Siyasal Temsil Krizi". *11 Eylül Tarihsel Dönüşüm Analizi: 2001-2011*, editör Abdurrahman Babacan, 247.
İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

Yılmaz, Tezkan, ve M. Murat Taşar. *Düinden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*. 2. bsk. İstanbul: Ülke Yayınları, 2013.

Zizek, Slavoj. *Önce Trajedi Sonra Komedi*. Çeviren Mehmet Öznur. İstanbul: Encore Yayınları, 2009.

ÖZET

Bu tez ile uluslararası ilişkiler-din ilişkisi kapsamında Soğuk Savaş sonrası küresel hakimiyet teorileri üzerinden İslam'ın konumu değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Din-Uluslararası ilişkiler birlikteliğinin tarihi süreci irdelenmiş ve bu ilişkinin Soğuk Savaş sonrası sürecine odaklanılmıştır. Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni konjonktörü tanımlamak için ortaya atılan teorilerde İslam'ın değerlendirilmesi ve konumlandırılması öteki kavramı çerçevesinde incelenmiştir. Öteki kavramının din ve Uluslararası ilişkiler üzerinden okuması yapılarak tezin boyutu ve derinliği geliştirilmiştir. Ayrıca bahsedilen teorilere İslam merkezinde eleştirel bir gözle yaklaşarak teoriler içerisindeki hegemonik ilişkiler silsilesi çözümlenmeye çalışılmıştır. ABD ve Rusya merkezli bu teorilerin İslam'a olan yaklaşımları karşılaştırılarak tezin sonucunda literatüre katkı sağlayabilecek özgün bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din ve Uluslararası İlişkiler, Küresel hakimiyet teorileri, İslam, öteki ve ötekileştirme, hegemonya.

ABSTRACT

This study put the position of Islam on evaluation through post-Cold War theories of global dominance within the scope of religion and international relations. Historical course of the connection between religion and international relations was examined with the focus steered towards post-Cold War era. The evaluation and position of Islam in the post-Cold War theories that has been constructed to define the emergent conjuncture was studied within the scope of otherization. The concept of the other was analyzed through religion and international relations in order to extend and enrich the perspective of the study. Furthermore, the thread of hegemonic interrelations within the aforementioned theories was strived to be resolved with a critical approach based on Islamic viewpoint. The relevance of these theories that were originally arisen from the USA and Russia with Islam was compared comprehensively so as to contribute to the literature with genuine insights.

Keywords: Religion and international relations, Theories of the global dominance, Islam, The other and otherization, Hegemony